

KWETSBARE MIDDENKLASSE?

*Sociale positie, strategieën van rondkomen en
vooruitkomen en betrokkenheid van de lagere
middenklasse in Almere.*

Stefan Metaal en Arnold Reijndorp

**D E N K
L A S S E**

Kwetsbare middenklasse?

Sociale positie, strategieën van rondkomen en vooruitkomen
en betrokkenheid van de lagere middenklasse in Almere.

Stefan Metaal en Arnold Reijndorp

mei 2013

Han Lammers Leerstoel (Universiteit van Amsterdam)
INTI - International New Town Institute

Inhoud

7	1. Inleiding
7	1.1 Veronderstellingen en zorgen over de middenklasse
12	1.2 Het onderzoek
20	2. Sociaaleconomische positie
20	2.1 Inleiding
20	2.2 Kwetsbaarheid nader bekeken
22	2.3 Huishoudenssamenstelling en plaats van herkomst
24	2.4 Sociaaleconomische positie
29	2.5 Inkomsten en uitgaven
30	2.6 Conclusie
34	3. Rondkomen en vooruitkomen
34	3.1 Inleiding
34	3.2 Welvaarervaring
37	3.3 Kwetsbaarheid
41	3.4 Tactieken van rondkomen
45	3.5 Perspectieven voor de kinderen
48	3.6 Conclusie
50	4. Buurt als centrale ervaring
50	4.1 Inleiding
50	4.2 Leefwereld: prettig, leuk, prima
55	4.3 Toenemende diversiteit
61	4.4 Framing vanuit referentiekader
64	4.5 Conclusie
68	5. Ongenoegen?
68	5.1 Inleiding
68	5.2 Vormen van verstedelijking
72	5.3 Kwetsbaarheid en beleid
74	5.4 Culture of common sense
78	5.5 Conclusie
80	Conclusie
87	Aanbevelingen
92	Literatuur
95	Bijlage 1: Checklists
100	Bijlage 2: Samenvatting enquêteresultaten
116	Colofon

Voorwoord

Het onderzoek vond plaats in opdracht van de gemeente Almere. Wij danken bestuurders en ambtenaren en met name de afdeling Onderzoek en Statistiek voor het in ons gestelde vertrouwen. Yannick Sonne voerde als stagiair de enquête uit, deed daarna een flink deel van de interviews en was ook via zijn master scriptie nauw met het onderzoek verbonden. Saskia Naafs deed ook een deel van de interviews. Allebei heel erg bedankt. We bedanken de begeleidingscommissie bestaande uit Sako Musterd (Universiteit van Amsterdam, voorzitter), Jeanet Kullberg (Sociaal Cultureel Planbureau), Miriam van de Kamp (Universiteit Leiden), Gerhard Dekker en Trix Janssen (gemeente Almere) voor hun kritisch commentaar, maar vooral ook voor hun betrokkenheid bij het onderwerp en de discussies die we erover hadden. Ambtenaren van de verschillende afdelingen van de gemeente Almere namen deel aan de twee klankbordbijeenkomsten. We bedanken hen voor hun kritische vragen en opmerkingen en hun suggesties voor de aanbevelingen. Onze grootste dank gaat uit naar de bewoners van de verschillende buurten van Almere die bereid waren op bijzonder openhartige wijze antwoord te geven op vaak indringende vragen.

Stefan Metaal en Arnold Reijndorp

1 Inleiding

1.1 Veronderstellingen en zorgen over de middenklasse

Veronderstellingen over de lagere middenklasse

Over de leden van de lagere middenklasse wordt veel gezegd, maar er wordt naar deze groep maar weinig onderzoek gedaan. Sinds de jaren negentig heeft de aandacht van beleidsmakers en politici zich gericht op de groepen die de lagere middenklasse flankeren. Groepen met een hogere opleiding en/of inkomen werden aantrekkelijk gevonden voor de stad. Tegelijkertijd concentreerden beleidsmakers zich op het ondersteunen van groepen met lagere opleidingen en/of de laagste inkomens.

Deze focus op de onderkant en de bovenkant geldt eveneens voor de sociale wetenschappen. De afgelopen tijd is veel onderzoek verricht naar kwetsbare groepen aan de onderkant van de maatschappelijke ladder, en naar nieuwe stedelijke huishoudens die beschikken over een grotere hoeveelheid cultureel of economisch kapitaal. De lagere middenklasse speelt pas een rol als het gaat om het ongenoegen in de maatschappij, de boosheid van de burger en de opkomst van het populisme (Van Boven en Wille 2010, De Gruiter e.a. 2010, Van Rossem 2010). Dat ongenoegen wordt vooral verbonden met de lagere strata van de middenklasse en met name met die groepen die huisvesting vinden in meer suburbane gebieden waaronder de voormalige groeikernen, de Nederlandse nieuwe steden. Aard en oorzaken van dat ongenoegen blijken veelal gebaseerd te zijn op veronderstellingen. Dat komt ook tot uiting in het gemak waarmee verkiezingsuitslagen worden geïnterpreteerd (De Voogd 2011).

Over de lagere middenklasse kan men zoal horen of lezen, dat ze

- vooral bezig zijn met consumeren
- teveel op zich hebben genomen, wat betreft geld en verantwoordelijkheden
- weinig betrokken zijn bij het onderwijs van hun kinderen en alles maar toelaten
- weinig binding hebben met hun buurt
- bang zijn voor veranderingen in hun woonplaats, met name de vestiging van allochtonen
- zich afkeren van de politiek en ambtenaren, en politici zien als zakkenvullers
- tegelijk wel alles verwachten van de overheid en weinig geneigd zijn tot zelfredzaamheid

In de genoemde literatuur ligt de nadruk meer op sociaal-culturele factoren – verschillen in leefstijl en mentaliteit – dan op de sociaaleconomische positie. Verschillen in opleiding lijken bepalender dan inkomensverschillen. Het tegenover elkaar stellen van een stedelijke en meer suburbane woonomgeving hangt daarmee samen. Met dit onderzoek willen we een meer algemeen en

onbevooroordeeld portret schetsen van de sociale positie, ambities, verwachtingen, vrezes, leefpatronen en betrokkenheid van de lagere middenklasse.

Achtergronden

In het groeiend aantal publicaties over de sociaaleconomische positie, leefgewoontes en betrokkenheid van de lagere middenklasse wordt over het algemeen een vrij alarmerende toon gehanteerd (zie bijvoorbeeld De Beer 2008, Frank 2005, Gaggi en Narduzzi 2007). In deze paragraaf zullen wij kort enkele terugkerende thema's belichten, die betrekking hebben op kwetsbaarheid en betrokkenheid.

De lagere middenklasse heeft lange tijd maximaal kunnen profiteren van de arrangementen van de verzorgingsstaat. In Nederland is de doelgroep voor essentiële voorzieningen lange tijd ruim gedefinieerd: zo waren ziekenfonds, studiefinanciering en woonsubsidies afgestemd op een groot deel van de bevolking. Van de middenklasse, inclusief het minder welgestelde deel daarvan, wordt tegenwoordig een grotere eigen financiële zelfstandigheid verwacht.

Voor gezondheid gold tot voor kort dat er een niveau van gezondheid bestond, wat voor iedereen bereikbaar was zolang men de dokter bezocht en verstandig leefde. In de afgelopen jaren valt een verandering waar te nemen van een opvatting waarin 'gezond' gelijk stond aan 'niet ziek' naar een sterke nadruk op gezond leven en 'fitness', waarin gezondheid veel meer verbonden is met allerlei leefstijlkenmerken: gezond eten, niet roken, niet te veel drinken en regelmatig sporten. Het leefpatroon van mensen met een lager inkomen en dito opleiding wordt vanuit deze optiek kritisch bekeken. Ook voor onderwijs was het volgen van een degelijke schoolopleiding genoeg; tegenwoordig lijkt de norm te gelden dat de voorbereiding nooit is afgelopen en men een leven lang doorgaat met het opbouwen van het CV. Het accent is komen te liggen op kennis, en juist de lagere middenklasse beschikt over minder middelen om aan de race deel te nemen.

Op het gebied van wonen gold het credo dat goed wonen een recht was voor iedereen. De lagere middenklasse kon optimaal profiteren van gesubsidieerde hypotheek en sociale huur. Tegenwoordig wordt het gat tussen koop en huur weer groter, terwijl de sociale-huursector krimpt en sterker wordt beperkt tot de laagste inkomens. Inkomens tussen 30.000 en 40.000 euro dreigen tussen wal en schip te vallen.

Er heeft een algehele 'omzetstijging' binnen huishoudens plaatsgevonden, met enerzijds gestegen tweeverdienersinkomens, en anderzijds toenemende vaste lasten. Ook is het verwachtingspatroon ten aanzien van het consumptieniveau van het huishouden veranderd. Men verwacht meer comfort, en neemt grotere financiële risico's. De druk in termen van tijd en geld wordt groter. De lagere middenklasse loopt eerder tegen de grenzen aan dan andere groepen. De mogelijkheden om huishoudelijke en zorgtaken uit te besteden zijn voor de lagere middenklasse geringer (huishoudelijke hulp, private thuiszorg, tweede auto), terwijl het sociale vangnet meer en meer bestemd is voor armere, meer hulpbehoevende groepen.

De generatie die in Almere vanaf het eerste uur woont, begint

geleidelijk te vergrijzen. Deels blijft gelden dat juist deze generatie optimaal heeft kunnen profiteren van gunstige pensioenen en andere arrangementen en dat dit profijt niet zonder meer door de recente dynamiek verdwijnt. Desondanks kan men zich afvragen of de nieuwe steden goed zijn toegerust op de vergrijzingsgolf.

Over sommige leefgewoonten van Almeerders, en dan in het bijzonder de lagere middenklasse, is de laatste jaren in ambtelijke en bestuurlijke kringen uitgebreid gediscussieerd. Zo zou Almere een uitgesproken forensencultuur en een nadrukkelijk aanwezige consumptiecultuur kennen. Filestress en hypotheekstress komen naar voren als typisch Almeerse verschijnselen (Gemeente Almere 2009).

Kwetsbaarheid en betrokkenheid in Almere

De gemeente Almere spreekt in verschillende beleidsdocumenten zorgen uit over de lagere middenklasse, onder andere in het collegeprogramma *Oostvaardersakkoord* en de Sociale Agenda *Almere, Mensen maken de stad*, het *Programma Stad* en het project *Transitie Sociaal Domein*. Daarin komen twee aspecten naar voren die betrekking hebben op de lagere middenklasse: de kwetsbaarheid van de sociaaleconomische positie en een geringe betrokkenheid bij buurt en samenleving.

De Sociale Agenda vermeldt dat van de 46.000 middenklasse huishoudens er 21.000 in enige mate financieel knel zitten. Dat heeft onder andere betrekking op de wooncarrière, de arbeidscarrière en schulden. Wat onder middenklasse huishoudens wordt verstaan wordt in de Sociale Agenda niet nader bepaald, behalve dat het twee van de drie Almeerse voordeuren betreft. Volgens de Sociale Agenda zijn de huishoudens in de knel gezinnen waarvan de ouders merendeels een mbo-opleiding hebben. Ze kunnen zich handhaven, omdat beide ouders werken. Dat heeft wel zijn prijs: zij zitten knel met hun financiën, knel in de tijd en knel met de werk- en wooncarrière. Een verdere stijging op de emancipatieladder zit er niet meer in. In hun carrière zijn ze uitgegroeid. Het perspectief op een betere baan en een duurder huis is nauwelijks aanwezig, aldus de Sociale Agenda. Met betrekking tot huishoudens met problematische schulden scoorde Almere landelijk op een derde plaats, achter Lelystad en Rotterdam. Bij de aanpak van de schuldenproblematiek is een verschuiving zichtbaar van aandacht voor de financieel minst draagkrachtigen naar huishoudens met midden- en hogere inkomens.

De Sociale Agenda besteedt veel aandacht aan het onderwijsniveau en de kwaliteit van het onderwijs. Vergeleken met het onderwijsniveau in geheel Nederland, kent Almere een kleiner aandeel hoger en een groter aandeel middelbaar opgeleiden. Daar staat tegenover dat Almere ook een kleiner aandeel lager opgeleiden heeft. Zorgelijk is, dat het onderwijsniveau in generatieperspectief niet schijnt te stijgen, maar te dalen. Kinderen hebben een lager niveau dan hun ouders. Een ander probleem dat de Sociale Agenda agendeert is, dat Almere relatief veel zwakke scholen telt. Dat zou mogelijk samenhangen met de samenstelling van de bevolking en een geringe betrokkenheid van de ouders bij het onderwijs van hun kinderen. De aandacht voor het niveau en de kwaliteit van het onderwijs komt voort uit de vrees dat

een flink deel van de bevolking van Almere nu en in de toekomst onvoldoende is toegerust voor de omschakeling naar een door kennis, creativiteit en innovatie gedreven economie.

Het onderzoek naar 'zwakke scholen' van het Kohnstamm Instituut in opdracht van de gemeente legt ook een verband met de samenstelling van de (wijk)bevolking, als een van de veronderstelde *new town* effecten (Ledoux e.a. 2012). In interviews met schoolleiders is gevraagd of men aanwijzingen had voor andere populatiefactoren dan etnische achtergrond of opleidingsniveau van de ouders die een rol zouden kunnen spelen in de verklaring van de lagere prestaties en/of het hoge aantal zwakke scholen. Daaruit kwamen onder meer de volgende vermoedens naar voren, die voor een deel betrekking lijken te hebben op de lagere middenklasse:

- veel werkende ouders (ouders maken lange dagen); veel wisseling in opvang kinderen
- veel echtscheidingen
- veel mensen die gebruik maken van gezondheidszorgvoorzieningen; dit duidt op problemen in gezinnen
- armoede
- in sommige gezinnen weinig aandacht voor de kinderen of weinig educatieve impulsen (bijvoorbeeld kleine woordenschat bij kinderen omdat er thuis geen rijk taalaanbod is)
- werkloosheid
- veel alleenstaande ouders
- ouders te weinig betrokken bij school.

De onderzoekers tekenen daar bij aan dat deze factoren inderdaad risicofactoren vormen voor schoolsucces. Zij beschikken echter niet over gegevens waarmee de vraag beantwoord kan worden of Almere hiermee meer te maken heeft dan andere steden, dan wel of zwakke scholen er meer mee te maken hebben dan niet zwakke scholen. Het gemeentelijk beleid legt verschillende accenten die enerzijds betrekking hebben op de versteviging van de sociaaleconomische positie van de lagere middenklasse en anderzijds op de levenswijze en de betrokkenheid van deze groep met de wijk en de stad.

Vanuit de eerste optiek is er aandacht voor zowel het vergroten van de maatschappelijke zekerheid als het toekomstperspectief voor de lagere middenklasse, in termen van sociaal vangnet, zorg en brede school. Het tweede accent verlegt de aandacht naar de zelfredzaamheid van deze groep en focust op de houding en motieven van de betrokkenen. Actief burgerschap staat in het gemeentelijk beleid – en niet alleen in Almere – centraal, waarmee het streven wordt uitgedrukt om de bestaande kracht van de samenleving te benutten. In het collegeprogramma gaat aandacht uit naar het verhogen van de betrokkenheid van Almeerders. Dit is ook onder woorden gebracht in de gedachte van mensen maken de stad: iedereen hoort erbij en moet ook bijdragen. Sommige groepen zouden daartoe beter in staat en meer geneigd zijn dan andere.

Er is een vermoeden dat de lagere middenklasse binnen deze twee accenten specifiek aandacht behoeft. Enerzijds omdat deze groep sociaaleconomisch in de knel komt door afnemende mogelijkheden

(niet toegerust voor de kenniseconomie, daling onderwijsniveau) en financiële capaciteiten, zowel wat betreft de inkomsten (baanverlies, teruglopen van opdrachten, faillissement) als de uitgaven (consumentisme, schulden). Anderzijds omdat een actieve, involverende houding nodig is in plaats van een afwachende en kritische houding tegenover politiek en maatschappij. Verondersteld wordt dat er ongenoegen bestaat binnen lagere middenklasse over sociale ontwikkelingen in Almere. Vanuit dat ongenoegen zou men zich ook minder betrokken voelen bij buurt en samenleving. Het lijkt een groep te zijn die zich politiek steeds minder vertegenwoordigd voelt en zich afkeert van de maatschappij

Onderzoeksvragen

De vraagstelling van dit onderzoek heeft zowel betrekking op kwetsbaarheid als op betrokkenheid. De centrale vraag is dan ook tweeledig en luidt:

Treden er in de sociaaleconomische positie en financiële draagkracht van huishoudens behorende tot de lagere middenklasse veranderingen op die wijzen op toenemende kwetsbaarheid? Op welke wijze en in welke mate voelen zij zich betrokken bij hun directe woonomgeving en de stad als geheel?

Een vraag die met deze vragen samenhangt, is: wat maakt de lagere middenklasse kwetsbaar? Is men kwetsbaar door economische, sociale en politieke veranderingen of komt die kwetsbaarheid voort uit eigen toedoen? Het vraagstuk of de oorzaken extern of intern zijn aan het huishouden wordt niet altijd expliciet gemaakt. We willen dit scherper krijgen door te kijken naar de organisatie van het dagelijks leven en de financiële huishouding.

De centrale vragen leiden zo tot een aantal deelvragen. Daarbij maken we onderscheid tussen veranderingen in de sociaaleconomische positie en sociale veranderingen in de buurt en de stad. In de manier waarop huishoudens met deze veranderingen omgaan, maken we onderscheid tussen tactieken van rondkomen en strategieën van vooruitkomen.

- Welke veranderingen treden er op in de sociaaleconomische positie van deze huishoudens?
- Hoe organiseren zij hun dagelijks leven en hoe gaan ze om met veranderingen in hun budget? (Tactieken van rondkomen).
- Hoe zien zij hun toekomst en die van hun kinderen? (Strategieën van vooruitkomen).
- Maken de leden van de lagere middenklasse zich zorgen over veranderingen in hun woonomgeving, en welke effecten heeft dat voor hun betrokkenheid bij de buurt en de stad Almere.
- Is er onder de lagere middenklasse in Almere sprake van ongenoegen over beleid en politiek?

Deze vragen worden beantwoord in respectievelijk hoofdstuk 2, 3, 4 en 5 van dit rapport.

1.2 Het onderzoek

Uitgangspunten

In dit onderzoek wordt niet gestreefd naar een harde definitie van de lagere middenklasse in termen van opleiding of inkomen. Wij hebben ook niet van te voren geselecteerd op schulden of andere problemen: we wilden juist *niet* alleen de probleemgevallen onderzoeken. Het onderzoek bestaat uit twee onderdelen: een kwantitatief deel en een kwalitatief deel. Voor het kwantitatieve deel is een enquête onder het onderzoekspanel van de gemeente uitgegaan, waarna op basis van inkomensgrenzen de lagere middenklasse is afgebakend. Voor het kwalitatieve deel zijn circa 60 uitvoerige en diepgaande interviews afgenomen bij huishoudens in verschillende wijken van Almere, waarna de selectie plaatsvond op basis van de prijsklasse van de woningen. Met de keuzes die op deze manier zijn gemaakt, kunnen sommige zaken beter onderzocht worden dan andere. Vermoedens over overconsumptie of hypotheekstress zijn lastig te bevestigen of ontkrachten. We kunnen ook geen indicaties geven van toe- of afname van schuldenproblematiek. We hebben evenmin cijfers over onderwijsprestaties verkregen. Het accent ligt op het verkrijgen van inzicht in de manier waarop mensen terecht zijn gekomen in de positie en de situatie waar zij nu verkeren (in sociaaleconomische zin en in ruimtelijk opzicht), de manier waarop zij hun leven organiseren, hoe zij wonen in Almere en hoe zij hun wijk ervaren, en hoe zij over Almere, beleid en politiek denken.

Enquête

In 2010 is door stagiair Yannick Sonne, in samenwerking met team Onderzoek & Statistiek van de gemeente Almere een enquête gehouden onder de leden van het vaste onderzoekspanel van de gemeente Almere. Bekeken zijn de culturele voorkeuren, globale leefstijlkenmerken en politieke houding van de onderzoeksgroep. Ook werd gevraagd naar de mening over ideologisch getinte stellingen rond sociaaleconomische en culturele kwesties, en naar het leven in de buurt, het vertrouwen in de (lokale) overheid en in de medebuurtbewoners. De onderzoeksgroep werd in de analyse van de enquêteresultaten afgebakend aan de hand van inkomens- en opleidingscriteria. Respondenten die een lagere of middelbare opleiding hebben genoten (maximaal MBO-niveau), en een netto huishoudinkomen hebben tussen de €1.200,- en €2.250,- per maand, vallen binnen de onderzoeksgroep. Om de typische eigenschappen van deze groep in kaart te brengen werden de onderzoeksresultaten van deze categorie respondenten afgezet tegen alle andere respondenten. Door middel van tweezijdige significantietoetsen werd onderzocht welke variabelen significant afwijken van de restcategorie. Deze restcategorie bestaat voornamelijk uit mensen met hogere inkomens. Een samenvatting van de belangrijkste resultaten is als bijlage in dit rapport opgenomen. In verschillende hoofdstukken van dit rapport worden resultaten van de enquête gepresenteerd voor zover die licht werpen op de uitkomsten van de interviews.

Kwalitatief onderzoek

De hoofdmoot van dit rapport wordt gevormd door de resultaten van het kwalitatieve onderzoek. Het kwalitatieve gedeelte is meer dan een verdieping van het kwantitatieve onderzoek. De uitkomsten van het kwalitatieve deel zijn niet louter bedoeld als illustratie bij resultaten van de enquête. De methode vormt een belangrijke aanvulling op een onderzoek met een vaste vragenlijst. Met een enquête alleen is het moeilijk om een beeld te krijgen van de afwegingen van deze groep. In een gesprek komen de ervaringen en verwachtingen van de bewoners beter tot hun recht, zowel hun blijdschap als hun teleurstelling, hun verwachtingen en ambities, angsten en frustraties. Terwijl in het kwantitatieve deel (de enquête) waarderings- en beoordelingen naar voren komen, geeft het kwalitatieve deel informatie over de overwegingen en afwegingen die daarbij een rol spelen. In het kwalitatieve onderzoek komt scherper naar voren hoe de persoonlijke strategieën eruit zien waarmee men veranderingen in de sociaaleconomische positie tegemoet treedt. Voor het voeren van beleid is het inzicht in de overwegingen van mensen om zich bijvoorbeeld wel of niet in te zetten, en de afwegingen die ze daarbij maken tussen verschillende factoren van evenveel belang als de percentages van mensen die aangeven wel of niet betrokken te zijn.

Selectie van de respondenten

In een bestand met alle adressen in de gemeente is een selectie gemaakt op basis van de prijsklasse van de woningen. Vervolgens zijn daar op basis van drie indicaties groepen van uitgesloten. De keuze voor deze wijze van selecteren is deels pragmatisch. Gegevens over inkomen of opleiding liggen niet op straat. Bij de enquête onder het onderzoekspanel van de gemeente was het mogelijk achteraf te bepalen wie tot de lagere middenklasse behoorde. Bij de selectie van respondenten is dat uiteraard niet mogelijk. Wij vroegen ons daarom af waar in Almere, onze vermoedelijk zeer grote, doelgroep te vinden is. In overleg met team Onderzoek & Statistiek is gekozen voor de bewoners van relatief goedkope woningen. Die straten of buurten met relatief goedkope koop- en huurwoningen zouden weleens de natuurlijke omgeving kunnen zijn van de lagere middenklasse. Het zijn ook die buurten waar sociale veranderingen plaatsvinden of zich aankondigen.

Dat leidde tot de volgende selectie:

- Bewoners van relatief goedkope woningen, dat wil zeggen de onderste drie van zes prijsklassen. Het bestand bevatte zowel koop- als huurwoningen.
- Buiten de selectie zijn gehouden: mensen met een WMO-indicatie, vijfenzestigplussers en minima.
- Op basis van de inkomensgegevens uit het interview is vervolgens bekeken of de respondent wel of niet tot de lagere middenklasse kan worden gerekend.

Drie categorieën zijn buiten de steekproef gehouden omdat ze elk een eigen sociaaleconomische dynamiek kennen. Die vraagt om bredere

analyse en zou de centrale vragen van dit onderzoek in een andere richting duwen. Dit geldt voor ouderen, mensen met een wmo-indicatie en mensen die tot de minima worden gerekend.

De steekproef van 600 huishoudens is genomen uit de onderste helft qua prijsniveau van alle Almeerse woningen, exclusief minima, WMO-ers en AOW-ers. Uit deze steekproef is in vijf ronden wijk voor wijk geworven, totdat er voldoende respondenten waren. Bij de eerste ronde is willekeurig de helft genomen van het totaal aantal adressen van de steekproef in die wijken. Daarna hebben we per wijk alle adressen genomen uit de wijk die in de steekproef zaten.

- Almere Stad: Muziekwijk Noord, Filmwijk,
- Almere Buiten: Eilandenbuurt, Regenboogbuurt
- Almere Haven: De Gouwen, De Hoven, De Marken, De Werven
- Almere Stad: Waterwijk, Kruidenwijk, Staatsliedenwijk, Centrum
- Almere Stad: Stedenwijk en Noorderplassen

Bij de selectie van wijken hebben we een balans van reputaties nagestreefd. We hebben de goedkopere woningen geselecteerd in alle soorten wijken, met een licht accent op wijken met een dalende reputatie.

Van de 600 adressen in de steekproef was geen emailadres of telefoonnummer beschikbaar. Stapsgewijs is telkens naar ongeveer 30 adressen een brief gestuurd. Vervolgens is aangebond bij deze adressen. Aan de deur werd in eerste instantie een afspraak gemaakt en zo mogelijk direct begonnen met een interview. Op het moment dat de lijst van 30 adressen was uitgeput, dat wil zeggen, er niet door aanbellen op verschillende dagdelen meer respons werd verkregen, is naar een volgende reeks adressen, in een andere buurt, een brief verstuurd. Op deze manier is in totaal naar ongeveer 200 adressen een brief verstuurd. Op deze 200 adressen zijn dus uiteindelijk 57 huishoudens geïnterviewd.

Voor de pilotfase geldt een uitzondering. De pilotfase bestond uit de eerste 5 van de 57 interviews. Binnen het gehele bestand van 600 adressen zijn 10 huishoudens geselecteerd die tevens deel uitmaken van het vaste onderzoekspanel van Almere. Deze personen kregen een email en werden vervolgens gebeld.

De wijze van selectie heeft consequenties voor het onderzoek. De keuze om respondenten binnen een bepaald financieel segment van de woningmarkt te zoeken betekent dat de kans niet zo groot is om mensen te vinden die zich bijvoorbeeld vertild hebben aan een te duur huis. Ons onderzoek richt zich dan ook niet specifiek op deze groep. Een andere mogelijkheid is dat door de wijze van selectie minder mensen gesproken zijn met financiële moeilijkheden, omdat deze het interview kunnen weigeren. In de brief die naar de adressen is gestuurd, is melding gemaakt van het feit dat een deel van de vragen betrekking zou hebben op het budget (de brief is als bijlage opgenomen). Desalniettemin hebben wij verschillende personen gesproken die in een lastige financiële situatie verkeren of hebben verkeerd.

Inkomensgrenzen en scheefwoning

De onderzochte groep is breed in termen van inkomen en herkomst. Dat heeft zowel praktische redenen (uitvoerbaarheid van de steekproef) als inhoudelijke redenen vanuit de onderzoeksopzet (een breed gedefinieerde lagere middenklasse).

Op basis van inkomensgegevens moeten enkele respondenten buiten de lagere middenklasse worden gesitueerd. Als ondergrens is 1500 euro netto per maand aangehouden, ongeacht de samenstelling van het huishouden. Als bovengrens is aangehouden: 4000 euro netto per maand voor tweeverdienende gezinnen, en 2250 euro voor alleenstaanden. De overige respondenten zijn gelijkmatig verspreid wat betreft hun inkomen tussen de extremen. Er is geen oververtegenwoordiging van relatief hogere inkomens.

Afgaande op CBS-gegevens van het gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden in 2009 (Tabel 1), ligt dat voor een paar met kinderen bij een netto jaarinkomen van 47.700 euro, wat neerkomt op 3975 euro netto per maand. Dit lijkt een hoog bedrag. Omgerekend naar gulden, ligt dat netto inkomen populair gezegd op een ton, en dat was vroeger een indicatie van grote welvaart. Tweeverdienerschap, inflatie en welvaart hebben blijkbaar hun uitwerking gehad. De hoogte van dit bedrag voor (tweeverdienende) gezinnen, heeft waarschijnlijk ook met leeftijd te maken (jongeren en ouderen hebben meestal geen thuiswonende kinderen en gemiddeld lagere inkomens).

Tabel 1: Particuliere huishoudens met gemiddeld besteedbaar jaarinkomen in 2009 in duizendtallen naar samenstelling van het huishouden (Bron: CBS 2009, Regionaal Inkomensonderzoek)

	Aantal particuliere huishoudens		Gemiddeld besteedbaar jaarinkomen	
	Nederland	Almere	Nederland	Almere
Eenpersoonshuishouden	2329120	20420	20,4	20,2
Paar zonder kind(eren)	2072880	17700	37,6	38,7
Paar met kind(eren)	1937080	24820	47,7	45,7
Eenoudergezin	447720	7730	27,5	26,6
Overig huishouden	230850	3650	45,9	44,3
Totaal	7017660	74330	34,3	35,0

Gedurende het gehele onderzoeksproject is de neiging groot geweest om de inkomensgrenzen naar beneden bij te stellen. Om te beginnen was dit het geval in fase I, met de enquête. Onder druk van de bezorgdheid om de bovengrens vooral niet te hoog te stellen is die vervolgens feitelijk te laag gesteld. Bij de analyse van de enquête is als bovengrens een netto huishoudinkomen van 2250 euro gehanteerd. Achteraf en op basis van de CBS-cijfers moeten we zeggen, dat dit bedrag als inkomensgrens voor de lagere middenklasse te laag is. Wij hebben ook enkele huishoudens geïnterviewd die op basis van hun inkomen buiten de doelgroep van de lagere middenklasse vallen. Aangezien de prijsklasse van de woning het selectie criterium was, kunnen deze uitzonderingen worden opgevat als 'scheefwoning'. We spraken vijf 'goedkope scheefwoning' (boven de grens van een

besteedbaar huishoudinkomen van 4000 euro) zes 'dure scheefwonders' (met een besteedbaar huishoudinkomen onder 1500 euro) – samen goed voor ongeveer een vijfde van de respondenten.

De groep van vijf respondenten met net wat hogere inkomens bleek op een vergelijkbare wijze te leven als het merendeel van de respondenten binnen de inkomensgrenzen. Ook in houding kwamen ze daarmee overeen. Dat gold niet voor de zes respondenten met de lagere inkomens, die echt moeite hadden met hun financiën. Beide groepen kunnen gelden als de marges waartussen de lagere middenklasse zich wat inkomen betreft beweegt. Dat inkomen is niet stabiel en kan naar boven of beneden uitschieten.

Er was dus zowel aan de bovengrens van het inkomenscriterium als aan de ondergrens van het inkomenscriterium voldoende aanleiding om de interviews wel bij de analyse te betrekken. Steeds met de onderkenning dat deze personen niet bij de eigenlijke doelgroep van het onderzoek kunnen worden gerekend.

Wellicht ten overvloede zij benadrukt, dat de benaming lagere middenklasse niet is bedoeld als een eufemisme voor de lagere inkomensgroepen.

Aanpak van de interviews

Veel van de vragen die tijdens de interviews zijn gesteld hebben als doel de geïnterviewde in een ruimere context te plaatsen. We vragen naar de levensloop, de sociale positie van de ouders, het sociale traject van opleidingen en banen, de organisatie van het dagelijks leven, de bekendheid en de omgang met de burens en de sfeer en de veranderingen in straat en de buurt. Deze methode is beproefd in onze eerdere onderzoeken in diverse stadswijken, naoorlogse wijken en buitenwijken. De thema's die in de gesprekken met de bewoners aan de orde komen, zijn gebaseerd op sociologische theorieën over de levensloop en de woongeschiedenis gerelateerd aan de sociaalruimtelijke praktijken en settings waarin mensen zich in het dagelijks leven begeven. Dit perspectief staat bekend als de *practice turn* in de stadssociologie (zie Metaal 2011). Auteurs die het fundament voor deze benadering hebben gelegd zijn onder andere Bourdieu (1984), Herlyn (1982), Hägerstrand (1970) en Giddens (1984). De itemlijst van de interviews is opgenomen als bijlage.

Wat betreft de sociaaleconomische positie is tijdens het gesprek allereerst het traject van opleidingen en banen van de respondent in kaart gebracht. Hieruit ontstaat een beeld van de veranderingen in sociaaleconomische positie op individueel niveau. Een aantal vragen is specifiek gericht op de vaste lasten, de veranderingen daarin, de compensaties daarvoor, en een aantal andere materiële eigenschappen van het huishouden, zoals het bezit van goederen, communicatieapparatuur en dergelijke. Ook de sociaaleconomische positie van de ouders van de respondenten en het onderwijstraject van de kinderen komt aan bod. Zo ontstaat een gedetailleerde analyse van de levensloop, benevens een beeld van de materiële voor- of achteruitgang, en de betekenis van Almere daarbinnen.

Het in kaart brengen van de positie is niet het enige doel: het gaat ook om de emoties die met die positie samenhangen, om ambities,

verwachtingen, tevredenheid en frustraties, zonder dat deze evenwel tot de expliciete focus van het gesprek worden. Aandacht is ook besteed aan de vrienden, kennissen en klasgenoten, om een perspectief van vergelijking en verandering aan te reiken.

De leefgewoontes kwamen aan bod door te vragen naar de manier waarop het dagelijks leven is ingericht. De respondent beschrijft hoe een gemiddelde week er uit ziet. Wat doen mensen in hun dagelijkse bezigheden in de buurt. Waar precies komen ze, zijn hier verschillen in leefstijlen tussen bewoners. Is de organisatie van het dagelijks leven in de loop der jaren veranderd? Wanneer en waar men boodschappen doet of uitgaat vertelt ook iets over een manier van leven, de betekenis die men daarin geeft aan activiteiten en bepaalde plekken, de mensen met wie men zich vereenzelvt of juist van wil onderscheiden. Het is ook een manier om de waarden te onderzoeken die mogelijk verwijzen naar een consumptiecultuur en/of forensencultuur in Almere.

De betrokkenheid bij Almere als woon- en leefomgeving is op verschillende manieren aan bod gekomen tijdens het interview. Als eerste wordt de respondent gevraagd naar zijn of haar woongeschiedenis. Hoe komen mensen terecht in Almere en hoe hebben zij hun buurt uitgekozen. Dat zegt ook iets over de manier waarop men naar de stad kijkt. Verder is dieper ingegaan op de huidige buurt. Het gesprek komt dan op de burens en de straat. Kunnen de respondenten beschrijven wie er in de straat wonen? Weten zij waar de burens vandaan komen, wat voor beroep ze hebben, hoeveel mensen er in het huishouden wonen. En wat ziet men gebeuren in de straat, wat voor mensen komt men tegen, wat voor contacten zijn er tussen bewoners. Op deze manier wordt een beeld verkregen van de sociale situatie in de straat en de betrokkenheid van de respondent daarmee. De betrokkenheid bij Almere als stad en gemeente speelt ook een belangrijke rol in de interviews. Directe vragen naar het deelnemen aan activiteiten en sociale netwerken vormen daarbij een belangrijk instrument. Daarnaast komt betrokkenheid op een meer indirecte manier aan bod: mensen geven vaak spontaan uitleg wanneer enkel wordt gevraagd naar activiteiten of gedrag. Op deze manier wordt de respondent in de gelegenheid gesteld om direct en indirect genoeg en ongenoegen te uiten over Almere en andere onderwerpen.

Als laatste komt het gesprek op betrokkenheid bij Almere in ruimere zin. Het gaat daarbij niet alleen om zaken als politieke voorkeur, maar vooral om de vraag of men zich thuis voelt in Almere, of dat men zich in de steek voelt gelaten, en soortgelijke gevoelens. Dat onderdeel van het gesprek wordt pas mogelijk aan het einde, wanneer er voldoende context is voor reflectie. Verkend wordt of men zich al dan niet voelt aangesproken door het beleid van de afgelopen jaren, en of er sprake van een weerstand tegen de toonzetting van de schaalprong.

De centrale aandachtspunten zijn vertaald in een checklist voor de interviews. Daarbij zijn niet één voor één vaste vragen voorgelegd zoals bij een enquête. Het is de kunst om mensen zelf zoveel mogelijk te laten vertellen. De interviews zijn digitaal opgenomen en vervolgens uitgeschreven. Die transcripten zijn uitvoerig geanalyseerd op de bovengenoemde aspecten.

Dichtbij

Soms komen de gesprekken erg dichtbij. Het gehele huishoudensbudget, van het inkomen tot de energierekening, komt aan bod. Aspecten van de opvoeding van de kinderen komen aan de orde. Daarbij gaat het niet alleen om sportverenigingen en de schoolkeuze, maar ook bijvoorbeeld om bedtijden en beleid ten aanzien van computergebruik. Relaties met familie en echtscheidingen komen ter sprake en de effecten daarvan. Interactie en relaties met burens kunnen soms als persoonlijk worden gezien. De meningen over beleid en politiek zijn ook soms een welhaast persoonlijke kwestie, en respondenten worden aangemoedigd over gevoelige onderwerpen te spreken.

Wij zijn ons er van bewust dat de informatie uit de interviews van een bijzonder vertrouwelijke aard is en hebben de onderzoeksresultaten grondig geanonimiseerd (namen zijn soms gewijzigd, aantallen of geslacht van kinderen, de plek van het huis, en zo meer, zonder dat de wezenlijke parameters van de respondent zijn gewijzigd).

Bij de gesprekken is altijd een professionele distantie betracht, deels met als doel om mensen aan te moedigen over deze onderwerpen te spreken, maar vooral ook om met respect en zonder waardeoordeel met hun opvattingen om te gaan.

Opbouw van het rapport

De opbouw van dit rapport volgt de volgorde van de hiervoor beschreven aspecten. Hoofdstuk 2 geeft inzicht in de sociaaleconomische positie en de veranderingen daarin. Hoofdstuk 3 gaat vervolgens uitgebreid in op de manier waarop mensen hun dagelijks leven organiseren, de tactieken van rondkomen en de ambities en strategieën van vooruitkomen. In hoofdstuk 4 wordt de focus verlegd naar de straat en de buurt en wordt duidelijk welke belangrijke plaats die inneemt in de welvaartervaring van de lagere middenklasse. Hoofdstuk 5 gaat vervolgens dieper in op het genoegen en het ongenoegen dat bewoners ervaren en benoemen, in relatie tot de veranderingen in hun sociaaleconomische positie en hun woonomgeving. Daar komt ook hun kijk op beleid en politiek nader aan de orde. In hoofdstuk 6 worden de centrale conclusies geformuleerd en een aantal aanbevelingen gedaan. Die aanbevelingen komen voor een belangrijke deel voort uit twee besprekingen met een klankbordgroep van bij het onderwerp betrokken ambtenaren van de gemeente Almere.

2. Sociaaleconomische positie

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk volgt eerst een korte uiteenzetting over de kwetsbaarheid van de sociaaleconomische positie. Dan wordt een beeld geschetst van de respondenten van de interviews: waar komt men vandaan. Vervolgens komt de sociaaleconomische positie aan bod en of er sprake is van mogelijke stijging of daling ten opzichte van het milieu van herkomst. De inkomsten en uitgaven worden daarna besproken. In de conclusie volgen enkele eerste voorzichtige uitspraken over kwetsbaarheid.

2.2 Kwetsbaarheid nader bekeken

Kwetsbaarheid in de literatuur

In de literatuur over de middenklasse is veel aandacht voor een mogelijk toenemende kloof tussen de consumptiepatronen van de lagere middenklasse en de dominante consumptiepatronen van de welvarende klassen. Terwijl de laatsten zich als ‘winnaars’ in de postindustriële, symbolische economie kunnen onderscheiden door de aanschaf van méér en luxere producten, is de lagere middenklasse aangewezen op artikelen waar weinig status mee te behalen valt. De lagere middenklasse zou de typische doelgroep kunnen zijn van de door de Italiaanse auteurs Gaggi en Narduzzi (2005) omschreven ‘massamaatschappij’ met haar ‘lowcost-economie’. Die lowcost-economie voorziet in het verlangen naar een bestaan met de materiële voorrechten van de (hogere) middenklasse, en het comfort dat daarbij hoort. De toename van de mogelijkheden om in materiële behoeften te voorzien, zou echter gepaard gaan met een groeiende relatieve deprivatie (Frank 2005).

Er bestaat het vermoeden, dat deze groep zich mogelijk op sociaaleconomisch gebied minder zeker gaat voelen. Het verdwijnen van typisch lagere-middenklassebanen door het wegtrekken van bedrijvigheid naar lagelonenlanden is volgens Paul de Beer (2008) een belangrijke reden voor sociaaleconomische onzekerheid onder de lagere middenklasse. Daarnaast vormt volgens de auteur technologie een bedreiging, juist ook voor de lagere ‘whitecollarberoepen’ die door het routinematige karakter steeds meer worden overgenomen door geautomatiseerde technologie. De toenemende flexibilisering van arbeid, en het niet meegroeien van het minimumloon en de verhoogde mate van eigen verantwoordelijkheid en eigen risico zijn belangrijke institutionele veranderingen die zouden bijdragen aan meer economische kwetsbaarheid van de lagere middenklasse (SCP 2009). Een belangrijke nuance is de constatering, dat de feitelijke sociaaleconomische positie van middenklassegroepen (in termen van inkomen of beschikbaarheid van banen) niet daalt. Dit geldt het meest voor de modale inkomens en middelbaar opgeleiden (De Beer 2008).

Kwetsbaarheid in de enquête

Voor de enquête is gekozen voor een groep inwoners met relatief lage inkomens (rondom modaal) tussen 1200 en 2250 euro netto per maand (per persoon). Het gaat meestal om tweeverdieners, in meerderheid huishoudens met kinderen. Van de huishoudens uit de enquête die tot de lagere middenklasse kunnen worden gerekend bestaat slechts vijf procent uit één persoon. Kijken we naar de woonsituatie, dan blijkt 72% in een rijwoning te wonen. Van de groep met een inkomen tussen 1200 en 1750 euro woont rond de 45% in een koopwoning. Bij de groep met een inkomen tussen 1750 en 2250 euro is dat 67%.

In de enquêteresultaten wordt de op deze wijze afgebakende lagere middenklasse vergeleken met een ‘restgroep’ of ‘resterende bevolking’, die voor het overgrote deel bestaat uit naar verhouding beter gesitueerden. Volgens O&S zitten in het onderzoekspanel nauwelijks leden uit de klasse onder de lagere middenklasse. De vergelijkingen met de ‘resterende bevolking’, hebben dus vooral betrekking op midden- en hogere inkomen (zie bijvoorbeeld tabel 2).

Tabel 2: Twee inkomens-issues onder de actieven en inactieven.

	Actieven lagere middenkl.	Inactieven lagere middenkl.	Gemiddeld lagere middenkl.	Actieve resterende bevolking	Inactieve resterende bevolking	Gemiddeld resterende bevolking
<i>Ik maak me zorgen over mijn inkomen.</i>	2,6	2,8	2,7	2,2	2,5	2,3
<i>Je bent zelf verantwoordelijk voor een goed inkomen</i>	2,75	2,55	2,6	2,93	2,76	2,8

1 = helemaal oneens, 4 = helemaal eens. Actieven: In loondienst of zelfstandig. Inactief: Vut/pensioen/Aow/Wia.

Tabel 2 laat zien dat de op deze manier afgebakende lagere middenklasse zich meer dan de rest van de bevolking zorgen maakt over het inkomen. Dit gevoel is echter niet heel sterk en de verschillen ook niet groot. Hetzelfde geldt voor de vraag naar de eigen verantwoordelijkheid. Een meerderheid van beide groepen vindt dat men zelf verantwoordelijk is voor een goed inkomen, maar er bestaat wel een verschil tussen beide groepen. Het blijkt dat het prijsbewustzijn bij de lagere middenklasse in Almere sterk is (dit wordt in de interviews bevestigd). Men reageert significant negatiever op de stelling ‘ik koop liever kleding van een bekend merk dan merkloze kleding’. Slechts 19% is het hier mee eens, tegen 29% van de rest van de bevolking. Bij de dagelijkse boodschappen is het verschil in merkbewustzijn nog groter. Van de lagere middenklasse koopt 21% liever A-merken dan huiskmerken, terwijl 35% van de resterende bevolking dat doet. Het sentiment dat consumptiegoederen steeds duurder worden – waarbij de introductie van de Euro volgens de antwoorden op open vragen een rol speelt – leeft sterker onder de lagere middenklasse, en vertoont een negatieve samenhang met zowel inkomen als opleiding. Van de lagere middenklasse is 94% het hier (helemaal) mee eens.

Deze uitspraken hebben te maken met de financiële mogelijkheden tot het aanschaffen van (luxe) goederen. Huur- en hypotheekkosten drukken bij 52% 'zwaar' op het maandelijks budget (rest van de bevolking: 35%). Van de lagere middenklasse heeft 54% niet altijd genoeg geld voor vakanties, tegen 'slechts' 27% bij de rest van de populatie. In tabel 3 staan de gemiddelde scores van de hierboven genoemde stellingen.

Dit zijn logische consequenties van de hoogte van het inkomen. Bij de interviews is speciaal gelet op de manier waarop wordt geconsumeerd en hoe men met geld omgaat.

Tabel 3: Stellingen over de eigen sociaaleconomische situatie (gemiddelden)

	Resterende bevolking	Lagere middenklasse	Verskil
<i>Ik maak me zorgen over mijn inkomen.</i>	2,31	2,73*	+0,42
<i>Ik heb veel schulden (excl. Hypotheek).</i>	1,49	1,63**	+0,14
<i>Ik heb altijd genoeg geld voor vakanties.</i>	2,84	2,39*	-0,45
<i>De kosten voor mijn huis (hypotheek, huur) drukken zwaar op mijn maandelijks budget.</i>	2,22	2,52*	+0,30
<i>Het leven is een stuk duurder geworden de afgelopen 10 jaar.</i>	3,18	3,41*	+0,23

1 = helemaal oneens, 4 = helemaal eens. * = significant ($\alpha < 0,01$), ** = significant ($\alpha < 0,05$)

In de enquête komen deze zorgen aan bod. Deze zorgen hebben mogelijk te maken met de gevolgen die men ziet bij een verandering in de inkomensituatie. Veranderingen in het inkomen van tweeverdieners en /of groei en krimp van de opdrachten van zzp'ers zijn voor deze groep mogelijk bedreigend. In de interviews is speciaal gelet op de manier waarop respondenten de werk- en inkomensonzekerheid uitleggen, en waar ze de oorzaken leggen.

2.3 Huishoudenssamenstelling en plaats van herkomst

Voordat de sociaaleconomische positie in detail aan de orde komt, worden hier kort enkele andere karakteristieken van de respondenten weergegeven, in het bijzonder de huishoudenssamenstelling en de plaats van herkomst.

In dit overzicht van karakteristieken wordt het een en ander aan telwerk verricht. Hier geldt de waarschuwing dat voor kwalitatief onderzoek dergelijk telwerk niet als representatief moet worden gezien voor de bevolking. De getalsgewijze verhoudingen binnen de steekproef geven slechts in grote lijnen iets weer over hoe de werkelijke verhoudingen in Almere zijn. De tellingen geven mogelijk ook een indicatie van de mate waarin het beeld uit ons onderzoek afwijkt in vergelijking met andere onderzoeken.

De 57 interviews zijn niet volledig benut bij het maken van dit overzicht. Van sommige interviews zijn geen bruikbare transcripties verkregen. Dat heeft te maken met de manier waarop het veldwerk is

gedaan, de opnamecapaciteit van de apparatuur en de kwaliteit van de geluidsopname. Daarnaast ontbreken in sommige transcripties details die in andere interviews wel uitgebreid aan de orde zijn gekomen. Dit heeft te maken met de uitgebreide vragenlijst en de mogelijkheid om het gesprek open te houden voor zaken die voor de betreffende respondent bijzonder belangrijk bleken. In het onderstaande overzicht is aangegeven hoeveel van de geanalyseerde transcripties bruikbare informatie opleverden over het onderwerp in kwestie.

Koop en huur

De steekproef van 600 adressen (waar stapsgewijs 200 adressen van zijn benut), bevatte 100 huurwoningen en 500 koopwoningen (waarvan 60 met een huurkoop constructie).

De overweldigende meerderheid van de geïnterviewde huishoudens bewoont koopwoningen. Slechts 8 van de 57 wonen in huurwoningen, waarvan 2 particulier. Er zijn dus 6 huishoudens geïnterviewd die wonen in een sociale huurwoning (deze 6 respondenten corresponderen niet met de 6 respondenten die minder dan 1500 euro netto per maand verdienen).

Huishoudens

Voor de leeftijd bestond vanwege de manier waarop de steekproef was genomen (geen AOW) een maximum van 65 jaar. We troffen relatief weinig starters aan. Ongeveer de helft van de respondenten is geboren in de jaren zeventig. De andere helft bestaat voor ongeveer gelijke delen uit mensen die geboren zijn in de jaren zestig en tachtig. Om een beeld te geven: het gaat vooral om de kinderen van de babyboomers, en iets jonger.

Voor de details over de huishoudenssamenstelling zijn 50 transcripties bruikbaar gebleken. Het overgrote deel bestaat uit gezinnen. Van de 50 huishoudens zijn er slechts drie alleenstaanden en slechts twee kinderloze stellen. We hebben interviews afgenomen bij zeven eenoudergezinnen. De rest bestaat dus uit gezinnen van een ouderpaar met kinderen.

De kinderen zijn van alle leeftijdscategorieën. De meeste hadden twee kinderen. We spraken relatief weinig mensen met kinderen van minder dan vier jaar oud, maar kinderen in de leeftijd van de basisschool en de middelbare school zijn beide ruim vertegenwoordigd. Ook troffen wij onder vier van de door ons geïnterviewde huishoudens één of meer kinderen van boven de twintig jaar aan, die bijvoorbeeld studeerden. Een aanzienlijk deel van de respondenten heeft te maken gehad met echtscheidingen. Dat geldt voor de meeste van de eenoudergezinnen. In een aantal huishoudens zijn er kinderen van eerdere partners aanwezig. Bij naar schatting acht huishoudens is na echtscheiding een nieuwe partner gekomen. Hoewel de interviews openhartig zijn, hebben we op dit thema niet uitgebreid doorgevraagd.

Plaats van herkomst

De voorgeschiedenis van de respondent, waartoe de plaats van herkomst ook behoort, is in 45 van de 57 interviews voldoende uitgebreid ter sprake gekomen om in dit korte overzicht op te nemen.

Onder onze respondenten bevindt zich een aanzienlijk deel allochtonen: 15 respondenten kunnen tot de groep allochtonen afkomstig uit niet-westerse landen gerekend worden (Antillen 3, Suriname 5, Marokko 5, Overig West-Azië 3). 9 huishoudens behoren tot de categorie van allochtonen uit westerse landen en autochtonen met een allochtone partner (bijvoorbeeld uit Azië of Afrika). De plaats van herkomst levert geen noemenswaardige verschillen op als het gaat om onvrede over de sociaaleconomische positie of mogelijke ongenoegen van politieke aard. Dat geldt ook voor de meningen over veranderingen in de buurt en Almere als geheel. Een deel van de allochtone huishoudens is via Amsterdam of de regio Amsterdam naar Almere gemigreerd.

Amsterdam blijkt bij de autochtone huishoudens weliswaar een van de meest genoemde plaatsen in de woongeschiedenis, maar Amsterdam is zeker niet dominant in het overzicht van de plaats van herkomst. We spraken vier huishoudens waarvan de volwassen leden opgegroeid zijn in Almere, en nog eens twee waarbij een van de partners uit Almere afkomstig is. Bij slechts vier huishoudens is Amsterdam de plaats van herkomst van alle volwassen leden van het huishouden. Gemengd Amsterdam en regio Amsterdam (Zaanstreek, Uithoorn, Weesp, Muiden) kwam bij vijf huishoudens voor. De regio Amsterdam (zonder Amsterdam) is goed voor nog eens vijf huishoudens. Uit de regio Utrecht komen drie respondenten en uit Het Gooi vijf. Uit de polders (Lelystad, Emmeloord) kwamen nog eens drie respondenten. Bij slechts drie huishoudens kwamen beide partners van verder weg uit Nederland.

De geografische herkomst van de respondenten is vooral van belang vanwege de omgeving waarin men de jeugd heeft doorgebracht. Criterium voor de plaats van herkomst is niet de geboorteplaats, maar de plaats waar men het langst woonde gedurende de middelbare schoolperiode. De woonervaring direct voorafgaand aan de huidige woonsituatie vormt een belangrijk onderwerp van gesprek.

De woongeschiedenis kan van belang zijn bij de vraag of mensen bijvoorbeeld sociale problemen hebben ervaren in hun voormalige woonomgeving, in het bijzonder grote-stadsproblemen als gevolg van sociale veranderingen. Gelet op de diversiteit in woongeschiedenis kan dit slechts gelden voor een minderheid. De indruk dat de lagere middenklasse van Almere bestaat uit Amsterdammers die de problemen van de stad zijn ontvlucht en die nu opnieuw op zich af zien komen, vindt geen bevestiging in de woongeschiedenis van de respondenten.

2.4 Sociaaleconomische positie

Economisch en cultureel kapitaal

Bij de analyse is een indeling in inkomenscategorieën gehanteerd waarbij ook cultureel kapitaal een rol speelt. Gekeken is naar het besteedbaar inkomen per huishouden, netto per maand (tabel 4). Ook is de richting van de opleidingen en het type beroep meegenomen. Vier categorieën kunnen worden onderscheiden op basis van de

verdeling van economisch en cultureel kapitaal. Bij cultureel kapitaal gaat het in dit geval niet zozeer om de hoogte van de opleidingen, maar om het soort opleiding: sociale en culturele tegenover technische en economische richtingen. Een vijfde groep kan worden benoemd die voor korte of langere tijd 'buiten' de middenklasse valt, maar een woning heeft in de door ons afgebakende categorie, en op grond daarvan logischerwijs wel tot de doelgroep heeft behoord.

Tabel 4: Vijf sociaaleconomische profielen (interviews)

EK+	zzp'ers of loondienst met technische of dienstverlenende beroepen, meestal met supplementair inkomen in het huishouden. Huishoudelijk inkomen netto per maand: 2250 tot 3900, met uitschieters naar boven.	CK+	Relatief hoger opgeleid, beroepen in sociale en culturele richtingen, tweeverdieners, relatief stabiele werksituatie. Huishoudelijk inkomen netto per maand: 2250-3900 euro netto per maand.
EK-	Praktische beroepen in techniek, dienstverlening, administratie. Huishoudelijk inkomen netto per maand: 1500-2250.	CK-	Beroepen in zorg en onderwijs, minder stabiele situatie of alleenverdieners. Huishoudelijk inkomen netto per maand: 1500-2250.
K--			
Tijdelijk buiten de middenklasse. Deze groep is klein en woont in vergelijkbare (koop)woningen. Inkomens: minder dan 1500 euro netto per maand.			

EK = accent op economisch kapitaal, CK = accent op cultureel kapitaal

Deze indeling bleek bij de analyse geen grote verschillen op te leveren wat betreft mogelijk ongenoegen. We kunnen wél constateren dat de politieke scheidslijnen enigszins met deze groepen samenhangen. Mensen met het sociaal-culturele profiel lijken wat eerder geneigd te zijn links te stemmen, terwijl aan de economische kant vaker op rechts wordt gestemd, maar die politieke verschillen vertaalden zich niet in een wezenlijk andere houding over bijvoorbeeld de veranderingen in de buurt of de meningen over gemeentebestuur. Wij hadden vooraf het vermoeden dat de groepen met meer cultureel kapitaal zich zouden opstellen als de 'creatieve klasse' in de stad, met wie zij kenmerken delen, maar zij bleken zich in houding en gedrag niet heel anders op te stellen dan de respondenten met een economisch profiel. Daar moet bij worden aangetekend dat deze groep respondenten klein van omvang is.

Voor de analyse van de sociaaleconomische positie bleken 47 van de 57 transcripties gegevens te bevatten die volledig genoeg waren. De verdeling over de bovengenoemd groepen is als volgt: 4 K--, 16 EK+, 20 EK-, 5 CK-, 2 CK+.

Praktische beroepen

Tabel 5 geeft een overzicht van de beroepen van de respondenten en levert een beeld op van het soort werk van de lagere middenklasse. De bovenstaande indeling op basis van economisch en cultureel kapitaal is daarbij aangehouden. Verderop zullen de beroepen worden vergeleken met die van de vader (het beroep van de moeder is vaak huisvrouw).

Individueel herkenbare beroepen en vage aanduidingen zijn weggelaten. Soms ontvangt een van de leden van het huishouden een uitkering die met het werkverleden verband houdt (WW, WAO), in dat geval is het beroep wél in de lijst opgenomen. De sociaaleconomische positie blijft echter wel gebaseerd op het inkomen dat bij die uitkering hoort. Bij de indeling is rekening gehouden met de beroepen en het opleidingsverleden van het huishouden. Daardoor zijn sommige respondenten met een huidig beroep met een enigszins culturele signatuur op grond van een vorig beroep en een lager opleidingsniveau opgenomen in de EK-categorieën. De groep CK+ heeft de hoogste opleidingen (Technische Universiteit en gepromoveerden). De positie hangt ook van het beroep van de partner af dus op sommige plekken staan wellicht onverwachte beroepen.

Tabel 5: Beroepen van respondenten

Beroepen EK+

liftinspecteur,
 facilitair beheerder van een IT-afdeling,
 reizend chef-kok partijen,
 teamleider van een expertisecentrum voor zorgleerlingen,
 medewerker verzekeringsmaatschappij,
 bedrijfsleider toelevering bouwmaterialen,
 ICT-werkzaamheden voor financiële instelling,
 controller bij bedrijf voor machine onderdelen,
 accountmanager brommerbedrijf,
 coördinator bij een vestiging in de gehandicaptenzorg,
 administratie middelgroot technisch bedrijf
 werkplaatschef bij busbedrijf
 wagenparkbeheerder bij leasemaatschappij
 acquisitie, planning en leverancierscontacten bij technische handelsfirma
 administratie en boekhouding NS,
 ambtenaar sociale zaken,
 medewerker traiteurszaak,
 webdesigner voor evenementenorganisatie
 medewerker stofferingsbedrijf,
 klusbedrijf zzp
 receptioniste bij een medische instelling
 kantoormedewerker uitzendbedrijf
 politieagent.
 werkvoorbereider metaalindustrie
 baliemedewerker gemeente
 systeembeheerder bij verzekeringsmaatschappij

Beroepen EK-

onderhoudsmonteur lopende band
 medewerker bij Nissan,
 medewerker bij Mitsubishi,
 ICT bij financiële instellingen
 logistiek medewerker in magazijn

medewerker bouw gespecialiseerd in beton
 teamleider klantencontactcenter
 trambestuurder
 ziekenverzorger gehandicapten
 elektricien
 apothekersassistente
 handel in tweedehands kleren
 werkt voor bedrijf man
 medewerker kaasfabriek
 eigenaar schoonmaakbedrijf
 kassamedewerker
 vervaardigt printplaatjes
 service manager gebouwen
 verpleegkundige
 pedagogisch medewerker kinderdagverblijf
 arbocoördinator voor recyclingbedrijf
 monteur automobielbedrijf
 technisch operator
 verpleegkundige
 bezorging

Beroepen CK-

medewerker drukkerij,
 verpleegkundige gehandicaptenzorg,
 medewerker bibliotheek,
 psychiatrisch verzorgende in verpleeghuis,
 student psychiatrie,
 student HBOv,
 zorgmanager thuiszorg

Beroepen CK+

medisch analist,
 stafmedewerker bij zorginstelling.

Verschillen in het werk van mannen en vrouwen

Er is wat betreft de werksituatie van vrouwen een algemeen patroon, een patroon bij de lagere inkomensgroep en een patroon bij de hogere inkomensgroep (binnen de lagere middenklasse). Het algemene patroon is dat in de door ons onderzochte groep de vrouwen vaak een dag in de week minder werken dan hun mannelijke partner (tot onze steekproef behoren ook twee lesbische paren).

Vijf vrouwen (van de ongeveer 35 voor dit onderwerp relevante huishoudens) hebben geen werk, volgen geen opleiding en zijn niet bezig om werk te vinden, en stellen zich wat dat betreft op als huisvrouw. Vier vrouwen doen daarnaast vrijwilligerswerk of werk voor een symbolische vergoeding, zoals naschoolse opvang, met een wekelijkse tijdbesteding van meer dan twaalf uur. Nog eens vier vrouwen doen een opleiding om ander of beter werk te vinden (buiten de studenten was slechts een van de mannen bezig aan een omscholingstraject).

Bij de relatief lagere inkomensgroepen (EK- en CK-) hebben de vrouwelijke leden van de tweeverdienershuishoudens meestal een baan met minder uren per week werk dan de mannelijke partner, en hun werk is vaak van een type dat vroeger als 'vrouwenberoep' gold, zoals apothekersassistente, ziekenverzorger, medewerker thuiszorg, kassamedewerker. Daar kan tegenover worden gesteld dat in zeven gevallen de vrouw meer verdient dan de man (wat iets minder dan een derde van het totaal is voor de tweeverdienende stellen in deze groep).

Bij relatief hogere inkomensgroepen (EK+ en CK+) lijkt inhoudelijk minder verschil te bestaan tussen de beroepen van mannen en vrouwen. In uren per week gezien werkt ongeveer de helft van de vrouwen evenveel uren als de man, de andere helft werkt minder. Binnen deze beter verdienende groep lijken de vrouwen wel systematisch minder inkomen te hebben dan de mannelijke leden van het huishouden Slechts twee vrouwen verdienen meer dan hun man in deze + groepen.

Stijgen en dalen

Of er sprake is van sociale stijging of sociale daling is een interessante vraag bezien vanuit de zorgen over de lagere middenklasse. Tijdens de interviews is ook gevraagd naar de beroepen van de ouders. Dit is meestal het beroep van de vader.

Beroepen van vaders van de minder kapitaalkrachtige groepen (EK-, CK- en K--) zijn onder andere: melkboer, buschauffeur, schilder, fabrieksarbeider, lasser, bouwvakker, vertegenwoordiger, zorgmedewerker, medewerker veevoederfabriek, medewerker thuiszorg, in de cacao, gastouder, leraar. Het is soms lastig in te schatten wanneer er sprake is van stijging of daling, op basis van de beroepen.

Het type woning en wijk waar de respondenten met hun ouders hebben gewoond, geeft dan een indicatie van de welstand van de ouders. De meeste respondenten zijn van mening dat men er in vergelijking met de ouders eerder op vooruit dan op achteruit is gegaan. Het comfort van zowel het werk als de materiële zaken van wonen en consumptiegoederen zijn er op vooruitgegaan. In relatieve zin is er echter vaak sprake van gelijkheid in sociale positie.

Sommige beroepen van de vaders wijzen voor deze minder kapitaalkrachtige groepen op sociale daling: chef automatisering, officiersfunctie landmacht, ingenieur PTT, programmeur GEB.

Onder de relatief kapitaalkrachtige groepen (EK+ en CK+) zien we zowel stijging (brandweerman, gastarbeider, shoarmazaak, chauffeur, schoonmaakster, tuinman, heftruckchauffeur, trambestuurder, metaalbewerker), als ongeveer gelijke positie (werkplaats chef stadsreiniging, kweker, bedrijf in de bouw, eigen bedrijf apparatuur voor restaurants, wijnhandel, winkelier, luxe schoenenzaak, commissionair fruithandel, beambte steenkolenmijn, werkplaats chef automonteur, facilitair beheer bij omroep) als daling (raadslid, pionier in automatisering, chirurg, universiteitsprofessoren).

Ook bij de beter verdienende groepen blijft het op basis van de interviews nog wat arbitrair om te beoordelen of de respondenten

gestegen of gedaald zijn ten opzichte van hun ouders. De beroepen en de sociale structuur van eerdere perioden vragen om inschattingen en gissingen.

Onderlinge vergelijking van de beroepen van de respondenten en hun ouders levert een beeld op. We zien over het geheel genomen dat de meeste ongeveer gelijk zijn gebleven, er ongeveer gelijke delen zijn van stijging en daling, met misschien net iets meer stijging dan daling. Maar dat is een heel voorzichtige conclusie.

2.5 Inkomsten en uitgaven

Uit de analyse van de financiële gegevens uit de interviews komt een aantal zaken naar voren die hier kort worden besproken.

Inkomsten

Het tweeverdienerschap heeft invloed op het benoemen van de inkomenssituatie. Het gemiddeld besteedbaar netto maandinkomen is een nuttige maatstaf. Dat is voor een alleenstaande ongeveer 2250 euro. Voor een tweepersoonshuishouden komt het gemiddeld besteedbare netto maandinkomen neer op ongeveer 4000 euro (Bron: Regionaal Inkomensonderzoek CBS 2009). De huishoudens in onze steekproef komen daar in slechts enkele gevallen boven uit (zie de eerdere uitleg hierover in hoofdstuk 1).

Uitgaven

Gelet is onder andere op de volgende kostenposten: woonlasten, vaste lasten, clubs/hobby's/donaties, boodschappen, kleding, vakanties. Uit het restbedrag betalen de respondenten hun duurzame consumptiegoederen (de flatscreens en laptops die meestal aanwezig zijn, maar ook bijvoorbeeld wasdrogers en vaatwasmachines). De woonlasten variëren van 1100 tot 250 euro netto per maand. Dit is voor vergelijkbare huizen. De hoogte van de hypotheek heeft te maken met de periode waarin het huis is gekocht. Gemiddeld komen de woonlasten op zo'n 550 netto te liggen bij de onderzochte huishoudens.

De overige vaste lasten zijn variabel. Hier zit in: energie (per huis zo'n 150 tot 200 euro) en ziektekostenverzekering (ongeveer 100 euro per volwassene en 50 euro per kind), de auto's die variëren, internet en televisie, mobiele abonnementen, en andere verzekeringen. Schuldaflossing hoort hier ook bij. Die heeft lang niet iedereen, maar als deze kostenpost aanwezig is, is het meestal niet de grootste met 200 a 300 euro per maand. Het hoogste bedrag voor de vaste lasten is 1400 euro. Lager dan 500 lijkt men niet te komen. Het gemiddelde komt neer op zo'n 700 à 800 euro.

Aan het overzicht van vaste lasten c.q. afbetalingen valt op dat de grootste kostenpost de hypotheeklasten betreft van mensen die betrekkelijk recent een huis hebben gekocht.

De uitgaven aan verenigingen, sport, donaties en hobby's lopen sterk uiteen. De kosten kunnen heel sterk variëren van 30 tot 1000 euro per maand. Voor de vakanties worden sterk wisselende bedragen

genoemd met 1000 per jaar als ondergrens. De bovengrens ligt op 4000.

Als de uitgaven van de inkomsten worden afgetrokken, blijft er bij alle respondenten een bedrag over. Dat heeft vermoedelijk te maken met het ontbreken van een aantal zaken in de checklist voor de interviews. Voor de mensen die aangeven prioriteiten te moeten leggen en op dit moment te moeten besparen op bepaalde kosten, ligt het restbedrag op zo'n 500 euro. Een resterend bedrag van ongeveer 1000 euro komt vaak voor en zal grotendeels opgaan aan kosten die door de vragenlijst niet zijn gedekt, en misschien aan spaargeld. Dit is blijkbaar het bedrag waarmee de huishoudens zichzelf als in evenwicht beschouwen.

Naar wij schatten, kan van ongeveer een kwart van de respondenten gezegd worden dat zij zich in een fase bevinden waarin ze wat geld overhouden. Als de vaste lasten laag zijn (geen hoge woonlasten, schulden of dure hobby's), dan kunnen mensen met een gemiddelde baan en een gemiddeld inkomen een aardig bedrag overhouden. Maar dan moeten ze dus wel tien, vijftien jaar geleden een huis hebben gekocht.

2.6 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we kennis kunnen maken met karakteristieken van de lagere middenklasse, zoals deze bij de interviews naar voren zijn gekomen. Het is een gemengde groep, die voornamelijk bestaat uit gezinnen, ongeveer een derde is van allochtone herkomst. Alle inkomens binnen de aangegeven bandbreedte zijn vertegenwoordigd. De respondenten wonen vaker in koopwoningen dan huurwoningen. Over de kwetsbaarheid kan op basis van deze karakteristieken nog niet al te veel worden gezegd. Wel kan alvast worden verkend of sommige beelden uit de literatuur te herkennen zijn in het overzicht tot nu toe. Op basis van deze categorieën en de eigen sociaaleconomische positie kan voorzichtig worden geconcludeerd dat de meerderheid van de respondenten niet bijzonder gestegen is ten opzichte van hun ouders. Mogelijk is het zo dat er net iets meer gevallen zijn van stijging dan van daling. Wat opvalt tijdens de interviews is dat de herkomst niet veel verschil maakt in de inschatting van de eigen stijging of daling: 'mijn ouders hadden ook een rijtjeswoning' – dit komt later nog ter sprake. Wat betreft de beroepen suggereert de literatuur dat geautomatiseerde technologie voor een steeds meer routinematige karakter van het werk zorgt, maar dat vindt in de lijst met beroepen geen bevestiging. Het zijn vaak beroepen die beslissingen, kennis en communicatieve vaardigheden vereisen.

Volgens andere literatuur brengt de toenemende flexibilisering van arbeid en de verhoogde mate van eigen verantwoordelijkheid en hoger eigen risico een mogelijke economische kwetsbaarheid met zich mee voor de lagere middenklasse. Deze omstandigheden zijn herkenbaar bij de respondenten, maar dat resulteert bij de door ons onderzochte huishoudens vooral in veerkracht en alertheid – maar dat is een onderwerp van het volgende hoofdstuk, waarin onder andere wordt bekeken hoe respondenten prioriteiten stellen als dat nodig is.

Toenemende consumptiemogelijkheden hebben volgens sommige bronnen het effect dat de lagere middenklasse te maken krijgt met relatieve deprivatie. Men zou bovendien meer aangewezen zijn op artikelen waar weinig status mee te behalen valt. Uit de enquête kwam een vrij sterk prijsbewustzijn naar voren. De precieze manier waarop respondenten hun geld besteden en de tevredenheid daarover komen in het volgende hoofdstuk nader aan de orde.

3. Rondkomen en vooruitkomen

3.1 Inleiding

De beeldvorming over de middenklasse in Almere is niet altijd even positief. De sociaaleconomische positie wordt kwetsbaar genoemd, vooral beredeneerd vanuit de motieven en mentaliteit van de betrokkenen. Mensen hebben of nemen minder tijd voor belangrijke zaken. Men is vooral bezig met consumeren. Mensen hebben teveel op zich genomen, wat betreft geld en verantwoordelijkheden. Mensen maken de verkeerde keuzes en steken zich in de schulden. De financiële mogelijkheden van de huishoudens lopen uiteen, maar in situaties waarin het minder gaat, spelen motieven en mentaliteit een minder prominente rol dan soms wordt verondersteld. De bevindingen van ons onderzoek wijzen in een andere richting, zoals we in dit hoofdstuk zullen beschrijven.

Dit hoofdstuk is gebaseerd op een overzicht van de manier waarop de respondenten hun dagelijks leven organiseren en bijbehorende motivaties. Als eerste komen de ambities aan bod, waarin de betekenis van welvaart en het idee om prettig te kunnen leven een prominente rol spelen. Vervolgens komt financiële kwetsbaarheid ter sprake. Van belang is hierbij onder andere de variabiliteit in het huishoudinkomen. Daarna kan worden ingegaan op de tactieken die men hanteert om met dergelijke fluctuaties om te gaan, zoals aanpassing van de werksituatie en het stellen van prioriteiten. De perspectieven voor de kinderen vormen soms een bron van zorg, en daaraan is de laatste paragraaf van dit hoofdstuk gewijd.

3.2 Welvaartervaring

Bereikbare ambities

De carrière in termen van opleiding en inkomen blijkt niet de enige of belangrijkste ambitie te zijn. Opleiding en banen zijn eerder een middel om een doel te bereiken: een bepaald niveau van welvaart. De motivaties zijn vaak praktisch. Dit komt onder andere naar voren in de keuze voor Almere: materieel wooncomfort en functionele verhuismotieven staan voorop.

In vrijwel alle huiskamers hangt een grote flatscreen-televisie, maar onze indruk is zeker niet dat de onderzochte groep weinig controle heeft over de uitgaven en zich in de schulden steekt voor luxe-artikelen (hoewel we daar ook een geval van zijn tegengekomen). In tegendeel: er wordt relatief zuinig geleefd en mensen houden geld over.

Troetelproject

In veel gevallen bleken respondenten een troetelproject te hebben: een boot, een tweede huis, een oldtimer, bijzondere huisdieren,

een paard bij een manege, of competities waar de kinderen aan meedoen. Dit zijn vaak grote kostenposten, maar niet alle troetelprojecten kosten veel geld.

Verschillende respondenten hebben in de buurt van Almere een bootje liggen, zoals dit echtpaar. De man heeft een klusbedrijf, de vrouw is receptioniste bij een medische instelling.

(man:) We hebben een boot. Dat kost per jaar aan liggeld 650 euro. En onderhoud als je op de werf gaat. Zeg dat dat ding 1000 euro per jaar kost. Gemiddeld. Ene jaar wat meer andere wat minder.
(vrouw:) En daarmee sparen we vakantiekosten uit.

Financiële overwegingen zijn onderdeel van het project. Een troetelproject ontstaat voor veel respondenten uit een spontane of juist lang gekoesterde wens waar op een gegeven moment financieel de mogelijkheden voor ontstaan. Het troetelproject vormt niet alleen een illustratie van welvaart, maar ook van de competenties om het dagelijks leven en de financiële huishouding te organiseren. In het leven van sommige respondenten zijn de vakanties juist het troetelproject.

Dat is per jaar heel verschillend. Verleden jaar zijn we vier weken naar Amerika geweest. Ja, dat is natuurlijk... dan heb je een duur jaar. Dit jaar gaan we sportief doen in de Ardennen en dan, dat is een fractie van wat natuurlijk het jaar daar voor... Ja gemiddeld... ik denk iets van, ja zo'n reis naar Amerika dat kost 8000 euro.[...]
En dit jaar naar de Ardennen. Dat kost maar 900 euro.[...] .
En ja, naar Duitsland, naar Frankrijk, naar Spanje. Ja, wat kost dat per jaar. Denk gemiddeld 4000?

Zelfs als het gaat om de bijzondere uitgaven, is bij de ondervraagde huishoudens meestal een weloverwogen, vaardige houding aangetroffen op het gebied van de organisatie van het dagelijks leven en het budget. We troffen ook enkele voorbeelden van troetelprojecten die uit de hand zijn gelopen, waarbij een schuld van enkele honderden euro's was ontstaan (zie onder de voorbeelden van de oldtimer en een van de paarden). Na een degelijke uitspatting volgt een periode waarin men zich genoodzaakt ziet om te bezuinigen.

Een volkstuin kan gelden als een voorbeeld van een troetelproject waar minder geld maar wel veel tijd mee gemoeid is. Voor deze respondent is het vooral een sociale ontmoetingsplek.

Het is een vereniging, een complex met iets van vijftig tuintjes. Het zijn allerlei soorten mensen: jong, oud, arm, rijk, allerlei verschillende nationaliteiten. Van alles. We hebben zes keer per jaar tuindienst en één keer per jaar is er een jaarfeest. Dus dat is ook best wel sociaal eigenlijk. Ja, er zijn altijd mensen, even praten met die en met die. Het is heel leuk. Het is echt mijn ding. [...]: iets van, ja wat zal het zijn, 300 euro.

Prettig kunnen leven

Een sterk gevoel van ervaren welvaart komt naar voren: het gevoel prettig te kunnen leven. Dat heeft te maken met het comfort van woning en woonomgeving, de consumptiemiddelen waar men gebruik van kan maken en de activiteiten die men kan ondernemen. De leefsituatie wordt als prettig gezien. Als men uitingen geeft van politieke onvrede, heeft dat meestal niet te maken met eigen situatie. Deze positieve houding ten opzichte van de eigen woon- en leefsituatie lijkt op basis van de interviews niet zoveel te maken hebben met een moraal waarin eigen verantwoordelijkheid of zelfredzaamheid centraal staat. Dergelijke thema's komen overigens wél aan de orde in het veroordelen van het gedrag van anderen, want daarover bestaat onder onze respondenten meer onvrede dan over de eigen situatie. De positieve ervaring van de leefsituatie heeft onder andere te maken met de beschikbaarheid van werk waar men voor is gekwalificeerd en sportvoorzieningen binnen de gemeente. Het werk wat men doet wordt meestal vrij zakelijk beschouwd, als iets waar men verantwoording voor heeft en wat volbracht moet worden, maar de meeste voldoening haalt men uit de woon- en leefsituatie. Als deze situatie van nabij of van afstand in gevaar komt, ziet men dat als een grote bedreiging.

Welvaartervaring is de constante factor in de ambities: dit huis, deze banen, deze kinderen, dit is wat men heeft willen bereiken, bereikt heeft en ook wil bereiken voor de kinderen. Over dat laatste is men wel wat onzeker, zoals dadelijk duidelijk zal worden. Kwetsbaarheid is verbonden met die welvaartervaring: kan men die handhaven, ook voor de kinderen.

Opmerkelijk genoeg heeft de variatie in het inkomen binnen de door ons onderzochte groep weinig invloed op de welvaartervaring. De buurt, de burens en Almere zijn van bijzonder belang voor een algemeen gevoel van welvaartervaring. Veranderingen daarin heeft men niet in de hand.

Het gevoel van welvaart moet worden bewaakt. Het werk staat niet voorop, maar is een middel om een doel te kunnen bereiken. Zoals een respondent, die technisch operator is, het uitdrukt: ik werk om te leven en ik leef niet om te werken.

Als ik uit wil gaan dan ga ik gewoon uit. Het moet geen straf zijn natuurlijk. Ik werk niet voor straf. Nee, als ik uit wil gaan dan doe ik het. En als ik iets leuks vind en ik wil het kopen dan moet ik het gewoon kunnen kopen. Ik bedoel werk moet niet m'n straf zijn. Ik werk om te leven en ik leef niet om te werken. En als ik iets wil hebben dan zorg ik ook dat ik het krijg.

Welvaartervaring heeft te maken met het gevoel prettig te kunnen leven, het comfort van woning en woonomgeving, de consumptiemiddelen waar men gebruik van kan maken, de activiteiten die men kan ondernemen. De toekomst van de kinderen en hun keuzes zijn van belang. Kwesties daarbij zijn eigen keuzes van de kinderen en eigen verantwoordelijkheid tegenover externe, maatschappelijke factoren.

3.3 Kwetsbaarheid

De meeste respondenten zien zichzelf niet als bijzonder kwetsbaar. Als er iets mis gaat, is er meestal sprake van externe oorzaken: verlies van baan of van opdrachten, ziekte, of een min of meer gedwongen verandering van baan omdat men de druk van het type werk niet meer aankan. De respondent van het volgende citaat is technisch operator en zijn vrouw is verpleegkundige.

(interviewer:) Jullie zijn een beetje achteruit gegaan in inkomen door de ziekte van je vriendin. Moet je dan veranderingen doorvoeren?
(respondent:) Natuurlijk voel je dat in je inkomen. Zij baalt enorm en daarom is ze ook af en toe gaan werken. Want van 1700 euro naar 1200 euro dat voel je wel natuurlijk. En daarom is ze ook bij gaan werken om wat extra er bovenop te gaan verdienen. Maar ja, in dit geval dan moet ik toch ook bijspringen weet je wel. Je moet toch wel rekening houden dat je het met veel minder doet dan dat je had. Prioriteiten stellen, van hee, is het nou echt nodig om dit aan te schaffen? Nee, dus laat het maar lekker staan. Weet je, dus dat soort dingen. Is het nodig om zoiets duurs te kopen? Nee, het kan goedkoper.

Aantrekkelijker maar slechter betaald werk kan ook een bron zijn van verandering. Zo werkte een van de respondenten in de zorg: verpleging van verstandelijk gehandicapten, maar dat werd te zwaar. Zij werk nu bij de klantenservice van een culturele instelling. Dat betekent: niet meer elk jaar naar Denemarken op vakantie, even geen stortingen op de spaarrekening, even geen sportschool meer voor de echtgenoot, maar wel nog judo voor de kinderen. Een van de respondenten had bijzondere inzage in de financiële situatie van de door ons onderzochte groep door haar werk bij de gemeente. Zij wijst ook op externe oorzaken.

Ik werk nu een aantal jaar bij sociale zaken, ik weet wel dat er mensen zijn die geraakt worden doordat ze losse banen hebben, bij uitzendbureaus, tijdelijke contracten. En juist die groep, die valt buiten de boot, denk ik. En dat zijn dan voornamelijk de vijfenvijftigplussers. Iemand die jaren bij de KLM had gewerkt, 30 jaar of zo en geen diploma's, maar wel intern gegroeid, zo iemand raakt dat op een gegeven moment z'n baan kwijt, ja, die mensen hebben echt een probleem. Die komen nooit meer aan de slag. Je merkt dat die mensen toch een bepaald uitgavenpatroon hebben ontwikkeld in de loop der jaren dat ze wel gewerkt hebben. En op een gegeven moment is het vaak van werk naar WW en van WW naar Bijstand, het wordt steeds minder dan. Sommige mensen moeten echt hun huis verkopen en dat soort dingen. Maar gelukkig is het aantal, het percentage valt mee. Maar het komt wel voor.

Variabiliteit van huishoudinkomen

Het is niet alleen belangrijk voor respondenten hoe hoog of laag het inkomen is, maar ook hoe stabiel dat inkomen is. Flexibele

werkomstandigheden met kortlopende contracten, veel wisselingen van baan, en periodes waarin men als zzp'er werkt, kunnen leiden tot stijging en daling van het inkomen. Bij tweeverdieners heeft meestal, door toevalligheden, een van beide partners werk als ander geen contracten heeft, maar zoiets levert wel een grote tijdelijke fluctuatie op in de bestedingspatronen waar men aan gewend is. Dat geldt ook voor huishoudens waarin een of beide partners zelfstandige is. We hebben verschillende zzp'ers gesproken die aangeven hoe variabel hun inkomsten kunnen zijn. De man in het onderstaande citaat heeft samen met een andere een bedrijf in de bouw, de vrouw verzorgt de administratie van een middelgroot bedrijf in Almere.

Ja, afgelopen jaar, is het bedrijf failliet gegaan en gelukkig zijn ze doorgestart, maar vorig jaar was geen pretje nee. Ja, in de bouw gaat het allemaal slecht, dus ja, dan eh, wel even over andere dingen nadenken. Maar goed, gelukkig is het nu allemaal weer goed gekomen, zeg maar. [...]

Je bezuinigt op vakantie het meeste. Je gaat wat anders om met je boodschappen. Dat soort dingen. Je wordt wat kieskeuriger met inkopen doen, zeg maar. We hebben wel altijd zoiets gehad van voor de kinderen, dat die er niet onder mogen lijden. We hebben het voordeel gehad dat het eigenlijk maar een korte periode was, dat het ons heel erg geschaad heeft, financieel gezien. We zaten natuurlijk al plannen te maken dat ik fulltime ging werken, als die doorstart er niet zou zijn geweest. Uiteindelijk is dat niet nodig geweest.

Veronderstellingen over de financiële huishouding van de middenklasse wijzen in de richting van interne oorzaken: onzorgvuldig zijn met geld, makkelijk schulden aangaan en dergelijke. Het is in enkele gevallen voorgekomen als naar de interviews wordt gekeken. Over het algemeen is men handig met geld en ook met de bijzondere uitgaven, de troetelprojecten. De echtgenoot is wagenparkbeheerder bij een leasemaatschappij. Het geld dat overblijft na de vaste lasten en de boodschappen noemt zij balkgeld, van de uitdrukking 'over de balk smijten', vermoeden wij.

Nou, ik ben bijstandmoeder geweest, dus ik kan heel goed met geld omgaan. Mijn euro is een daalder. Nee, ik kan heel goed met geld omgaan. Ik raak ook in paniek. Dus als ik zie dat we nog maar twintig euro de laatste week hebben, en dat is dan balkgeld he, eetgeld heb ik altijd apart, dan raak ik al in paniek. Dus ik kan heel goed met geld omgaan.
[...]

Ik heb een excelblad om mijn rekening bij te houden en zijn salaris wordt gestort en dan trek ik voor de hele maand alle rekeningen er af en ook het eetgeld en wat er over blijft deel ik door vieren en dat is mijn balkgeld zeg maar. Ja, ik had toen minder balkgeld, maar ik had wel geld voor al mijn rekeningen. Als je die dingen hebt, dan heb je ze, dan heb je er eigenlijk weinig kosten aan. Het uit eten of het iets halen, denk ik. Ja dat. We hebben altijd genoeg voor de rekeningen.

Ondanks het excelblad heeft dit echtpaar een inschattingfout gemaakt met de uitgaven aan een troetelproject en moesten een lening afsluiten. Zij vormen hierin de uitzondering die de regel bevestigt.

We hadden toen eerst een ander bootje gekocht inderdaad en toen hebben we die lening verhoogd, omdat we echt die oldtimer wilde hebben. Maar eigenlijk was het net iets te vroeg voor ons, weet je wel. We zijn een beetje aan het kijken, maar dit was een buitenkansje. Was hartstikke goedkoop. Dus dan ga je toch wat meer lenen, want we wilden hem graag. En op zich als je het kan betalen per maand en je komt niet rood te staan, dan maakt het niet uit. Ik ben de penningmeester, dus.

Een andere min of meer 'interne oorzaak' van verlies van inkomsten wordt gevormd door echtscheidingen. De financiële situatie verandert drastisch bij een scheiding. In drie gevallen bleef de (ex-)echtgenoot de vaste lasten betalen zonder dat hier formele afspraken over waren gemaakt.

Uiteenlopende woonlasten

Zoals aangegeven in het vorige hoofdstuk kunnen de woonlasten aanzienlijk variëren voor hetzelfde type huis, afhankelijk van wanneer men het huis heeft betrokken. Sommige respondenten wonen goed genoeg, vinden ze.

Grote huizen boeien me niet. Ik zou veel groter kunnen wonen, denk ik, met m'n inkomen.

Vaak is het zo dat het de extra ruimte niet waard is. Toch hebben bepaalde respondenten de keuze gemaakt om hoge woonlasten aan te gaan.

Dat verlies wat we gemaakt hebben op het vorige huis dat is wat er bij ons momenteel heel erg inhakt. En ja, dat zal nog een tijdje zo blijven en daar zullen we mee moeten omgaan en kijken hoe we de eindjes aan elkaar kunnen knopen. En dan zal je bepaalde dingen niet kunnen.

Binnen onze steekproef is een dergelijke situatie uitzonderlijk, en wij kunnen op basis van onze steekproef geen uitspraken doen over de woonlasten, behalve dat hier grote variatie in bestaat. Vermoedelijk bestaan grote verschillen tussen respondenten in de over- of onderwaarde van de woning naar gelang de woonduur.

Moeilijke tijden

Het is niet voor alle huishoudens mogelijk om goed rond te komen, zowel door externe als interne factoren. In de regel komt de door ons onderzochte groep goed rond, maar er zijn uitzonderingen. We hebben enkele huishoudens met een sterk gedaald inkomen gesproken die minder optimistisch zijn over hun vaardigheden om de situatie de baas te blijven.

De uitzondering wordt gevormd door een kleine groep met financiële problemen. Deze laatste groep behoorde volgens de door ons gehanteerde criteria niet tot de steekproef, maar is bijvoorbeeld door recente echtscheiding in deze situatie terecht gekomen. Deze huishoudens krijgen begeleiding vanuit overheid of professionals. Het is dan alsof alles tegenzit.

Tegenwoordig ga je er steeds op achteruit hè? Gezien het feit hoe het nu gaat, ga je steeds achteruit. Je schiet niet ver op. Deze maand krijgt iedereen loonsverhoging als het goed is, maar alles gaat weer omhoog. Je gaat niet vooruit. En meer dingen worden steeds duurder dan normaal. Dus je kan het vergelijken met vliegtickets. De ene keer zeggen ze dan dat het goedkoop wordt, maar precies in die periode gaat het heel hard omhoog. Dus je gaat steeds meer achteruit dan dat je vooruit gaat.

[...]

Gezien het feit dat alles duurder wordt en het steeds moeilijker wordt en alle instanties of werkgelegenheden zelf Of als ik zelf meer vooruit wil gaan. Het is moeilijk om aan de bak te komen, om een andere baan te krijgen. Ik zeg maar, bijvoorbeeld hè. Je moet zelf zien te accepteren wat het nu is, vind ik dan. Je moet zien rond te komen met wat je hebt, en als ik iets graag wil hebben en ik kan het niet, dan zal ik dat moeten accepteren in deze tijd. Dat kan niet anders. Het is overall slecht.

Prettig kunnen leven is wat men wil bereiken, maar voor deze groep die in de problemen is gekomen, is juist dat niet meer mogelijk. De man van de respondent in het volgende citaat heeft een schoonmaakbedrijf waar het langzaam maar zeker slechter mee is gegaan.

(interviewer:) Ja, we willen heel veel weten. We willen weten of je een beetje rond kunt komen, of je leuk kunt leven.

(respondent:) Nou, dat kun je eronder zetten: ik kan niet leuk leven!

(interviewer:) Moet je nu veel laten heb je het idee?

(respondent:) Ja, ik moet nu veel laten.

(interviewer:) Als je het financieel wat ruimer zou hebben, waar zou je dan als eerste geld aan uitgeven?

(respondent:) Nou dan zou ik wel ja daar denk je niet bij na hè? Een paar nieuwe overgordijnen en eens een keer een nieuw behangetje. Weer eens een keertje leuke kleding, voor mezelf. Kijk voor haar doe je dat dan wel. Maar dat soort dingetjes. Je gaat nu niet naar de kapper maar laat je het een ander knippen, dat scheelt weer. Niet dat ik er wakker van lig hoor, want ik ben heel makkelijk in die dingen. Maar dat lijkt me wel eens leuk, ja.

(interviewer:) En dat kon in de beginjaren dat jullie dat bedrijf hadden wel?

(respondent:) In het begin ging het beter. Nou zijn er heel veel panden weg. Dat scheelt een paar duizend euro in de maand. Een opdrachtgever die koste ons al zes-, zevenduizend euro, maar daar hadden we wel een lening voor afgesloten bijvoorbeeld. En dat bedrijf

gaat op de fles en je bent alles kwijt. Zo gaan de dingen.

(interviewer:) En op zaken als, je had het net over tv, elektronica. Zijn dat dingen waar je nu op bezuinigt?

(respondent:) Ja natuurlijk. Ik heb eigenlijk niets nieuw. Ja, m'n man voor de zaak, die heeft een nieuwe laptop daar doet ie z'n boekhouding op en zo. Maar dat is echt voor de zaak, dat moet wel hè.

Nogmaals, op basis van dit onderzoek kunnen we niets zeggen over aantallen huishoudens die op een dergelijke manier in de problemen komen.

3.4 Tactieken van rondkomen

Wat gezien de groeiende zorgen over de lagere middenklasse in politieke en ambtelijke kringen opmerkelijk kan worden genoemd, is de hoge mate van financiële controle die mensen uitoefenen over hun huishoudensbudget. Dat blijkt onder andere uit de kennis die men paraat heeft over de diverse uitgaven van alle leden van het huishouden. Men weet ook vaak hoe de pensioenen zijn geregeld. Ook is bij de huishoudens met kinderen een overwogen beleid ten aanzien van zakgeld. Uitgaven aan sport en andere recreatie heeft men paraat. Men is verstandig met auto's, vakanties, en andere incidentele, hogere uitgaven.

Controle

Voor sommige respondenten is het een kwestie van gewoon geen gekke dingen doen. Een medisch analist en een stafmedewerker bij een zorginstelling hoeven niet elke week aan de tafel te gaan zitten.

(man:) We doen het stilzwijgend gewoon een beetje zo. Sommige dingen doet zij, ik doe de auto. Zij de hypotheek. Dat is heel vloeiend ongemerkt zijn gang gegaan.

(interviewer:) dus niet een keer in de week aan tafel met de boekjes erbij?

(vrouw:)Nee, hou op.

(man:)Nee, eigenlijk een keer per jaar. Als het belastingformulier er is.

(vrouw:) En dan zeggen we: oeps, of oh, mooi! Maar meestal geven we niet meer uit dan dat er binnenkomt. We doen geen gekke dingen. En als we iets doen dan weten we dat dat ruim kan van het spaargeld.

Andere respondenten hebben een uitgebreider beleid. De hoge mate van controle over de uitgaven komt tot uiting in het bijhouden van een excel-sheet. De respondent van het volgende citaat checkt tijdens het gesprek bedragen in een document op haar laptop. Voor haar werk houdt zij de salarisadministratie bij van een middelgroot bedrijf.

We zijn natuurlijk in een mindere periode geweest om 't zo te zeggen, dan kom je niet uit, en dan denk je: verdomme, zit je weer. Dus we hebben gewoon een schema gemaakt in excel, wat er in

komt, en vakanties zetten we er per maand op, kleding per maand, verjaardagscadeaus zetten we opzij, verzekeringen die je moet betalen leggen we opzij. Dat niet in een keer de verrassing komt van: héé moeten we weer 100 euro betalen.

Er wordt relatief zuinig geleefd en veel huishoudens houden geld over, zoals dit echtpaar. De man werkt bij een verzekeringmaatschappij, de vrouw bij een stofferingsbedrijf.

Zo slecht hebben wij het nou ook weer niet. We sparen ook wel. Er kan altijd iets kapot gaan, maar je moet toch iets kunnen vervangen.

Werkaanpassing

De respondenten konden vrijwel allemaal verhaal doen over de tactieken die men hanteert in tijden van krapte, omdat die periodes zich in de meeste huishoudens inderdaad voordoen. Dat heeft zoals aangegeven te maken met tijdelijk baanverlies of een wisseling in de samenstelling van het huishouden. De tactieken vinden plaats op het vlak van het bijstellen van zowel consumptie als productie, en vaak worden de oplossingen als eerste gezocht in meer werken of bijbaantjes.

In 2009 en 2010 hebben wel een klap gehad, maar daar kom je wel weer uit. Dan ga je met je met z'n tweeën van werk jij ook een derde dag of je werkt wat over. Van ik heb een iets mindere week, dan ben ik een dag thuis en dan vang ik Koojsje extra op.

Zelfstandigen met flexibel werk kunnen bijvoorbeeld rustige met drukke periodes compenseren.

Je accepteert het, je weet het, je weet dat deze periode rustiger is. Daarvoor ga je heel veel werken, of daarna, maar je weet dat het op te vangen is. Ik weet dat ik in september veertig uur per week gemaakt heb, dan zit ik goed. Dus dan zie je in september van ik zit er boven, of ik zit er niet boven en dan weet je september, oktober, november is een drukke tijd, dan ga je gewoon extra werken. Knallen.

Prioriteiten

Aangezien de inkomenssituatie relatief variabel is, hebben de meeste respondenten ervaring met het stellen van prioriteiten. De respondenten blijken heel verschillend te zijn in de manier waarop zij prioriteiten stellen. Het gemeenschappelijke is dat zij er over nadenken, ook in periodes waarin het voor de wind gaat, en dat men een volgorde in gedachten heeft van zaken waarop men kan besparen.

Sommige respondenten leggen de nadruk op incidentele, grotere uitgaven, zoals vakanties. De volgende respondent is teamleider bij een klantencontactcenter.

Vakantie is even geen prioriteit. Nou als het lukt, dan puur met de financiële situatie dan gaan we in Nederland op vakantie. We willen

natuurlijk heel graag een keer naar het buitenland, maar je moet prioriteiten stellen en die liggen bij mij niet bij vakanties. Een huisje, Landal en dat soort parken. Als je daar een beetje creatief mee omgaat, krijg je ook nog wel eens korting.

Besparen op sport, hobby en recreatie zien veel respondenten in tijden van nood ook als een normale zaak, maar daarbij worden wel bepaalde zaken ontzien. Eerst bespaart men op de eigen projecten en dan pas die van de kinderen. En als men bespaart op de uitgaven voor de kinderen sneuvelen eerst de theaterlessen en de muzieklessen en dan pas het paardrijden of de voetbalvereniging. Dit hebben wij in drie gevallen kunnen optekenen: sport gaat boven cultuur. Dat komt door de combinatie van de prijs en motivaties van de kinderen. Een politieagent legt uit dat de kinderen voorgaan.

Voor mezelf sowieso m'n paardrijlessen, die heb ik al helemaal afgeschaft omdat ik het gewoon niet kan betalen. Dus ik rij wel maar ik heb geen les. En ik denk dat de laatste keer dat ik voor mezelf op dat vlak kleding gekocht heb is... ruim anderhalf jaar geleden. M'n prioriteit gaat naar die meid en dat zij in ieder geval gewoon haar ding kan doen en dat zij er zo min mogelijk last van heeft.

Uiteindelijk moet ook op sommige vrijetijdsactiviteiten van de kinderen worden bezuinigd.

Alles wordt duurder dat je toch moet afvinken wat prioriteit is. Soms gaat het inderdaad ten koste van je kinderen. Dan kan je ze toch niet bieden van wat je denkt dat is eigenlijk voor hun, dat ze er in groeien. Dat kan gewoon niet.

Door sommige respondenten wordt als eerste bezuinigd op de boodschappen, terwijl andere daar juist niet willen op willen besparen. Als men minder wil uitgeven aan de boodschappen wordt voor de discounters gekozen. Van het volgende echtpaar heeft de man een klusbedrijf en de vrouw is receptioniste.

(vrouw:) Sinds de crisis gaan we naar de kringloopwinkel. Heel goedkoop.

(man:)Dit (wijst) alles van eiken, tafel drie tientjes. Die koop je niet in een meubelzaak. Bladmassief eiken. En we hadden een kast gekocht ook bij de kringloop en de rest op marktplaats. Alles bij elkaar misschien 300 euro. Daar doen we dan weer tien jaar mee.

(vrouw:)Je kan er heel goed spul vandaan halen!

(man:)je moet het nettreffen natuurlijk

Nogmaals, respondenten besparen kosten op heel verschillende manieren als dat nodig is. Een facilitair beheerder van een IT-afdelingen en zijn echtgenote, die coördinator bij een vestiging in de gehandicaptenzorg, zorgen dat ze eerst de basisbehoeften geregeld hebben.

Je moet soms prioriteiten stellen en dat zeg ik dan al, vakantie is niet bij ons de prioriteit. De belangrijkste dingen doe je het eerst. En dat is je huis, je eten en ja als er dan nog leuke dingen overblijven.

[...]

Het zit wel eens tegen. Tussen twee banen, heeft mijn vrouw ook nog wel een tijdje niks gehad. Dat ze zelf ontslag had genomen, dat er geen andere baan was, maar geen uitkeringen niks. Dat was wel even crisis. Maar goed, dan zet je weer even een aantal dingen op nul of minimaal.

[...]

Of je gaat een keer niet ergens naartoe. Leuke autoritjes maken, ja wat je niet hebt, kun je niet uitgeven. En dan doe je zorgen dat je je basisbehoeften als eerste hebt geregeld.

Het gaat erom dat mensen er mee bezig zijn en altijd een focus uitkiezen die een uiterste grens aangeeft waarmee iets van het gevoel van welvaren overeind kan blijven. Voor sommigen is dat bijvoorbeeld de camping.

Minder naar de markt. Dat hebben we sowieso al geschrapt. Minder uit eten ook. Dan gaan we ook in plaats van naar de Zara naar de C&A. In januari moet ook de camping betaald worden en dat is 1200 euro. Dus dan doen we het die maand even wat minder. Dan is de prioriteit dus de camping en de rest van de rekeningen.

Uit de manier waarop prioriteiten worden gesteld blijkt hoe welvaartervaring overeind wordt gehouden. Dat kan ook omdat die ervaring van welvaart al met kleine middelen kan worden bereikt. De financiële competentie van het huishouden maakt dat mogelijk.

Wat minder vaak uit eten, dat schroef je dan een beetje terug. Verder zijn we niet van die big spenders. Maar als je gewoon kleren nodig hebt, dan heb je ze nodig, maar het is niet van we hebben extreem veel nodig, want je hebt maar één shirt per dag aan. Je hoeft er geen tien in de kast hebben hangen. Ik hoef ook niet na elke tien jaar een nieuwe keuken. Als hij nog goed is, dan is hij goed. Dat soort dingen. Gewoon het gemiddelde nemen van alles.

Regelingen

Respondenten die het financieel moeilijk hebben, maken gebruik van regelingen. Dit is bij uitstek een groep die vrij goed de weg kan vinden; het is in die zin juist niet de meest kwetsbare groep. Maar het feit dat men gebruik maakt van de regelingen betekent dat bij bezuinigingen deze groep geraakt wordt. Verschillende respondenten maken gebruik van persoonsgebonden budgetten en vreesden ten tijde van het interview voor de bezuinigingen daarop (PGB's).

(vrouw 1:) Ik heb een zus maar die doet daar weinig aan. Dus de zorg voor mijn moeder komt op mij neer.

(vrouw 2:) Maar je krijgt die toeslag voor mantelzorg

(vrouw 1:) O ja, toch nog een toeslag!

(vrouw 2:)Die krijgen we ja! Die zien we echt als extraatje hoor, voor

het harde werken.

(vrouw 1:) 250 euro per jaar is dat. Mantelzorgtoeslag. Het bestaat nog. Volgend jaar wordt het denk ik afgeschaft.

3.5 Perspectieven voor de kinderen

Hoewel de gesprekken slechts in beperkte mate handelen over kwesties van opvoeding en dergelijke, werd relatief veel aandacht besteed aan de kinderen tijdens de interviews. Wat ons van tevoren het meest interesseerde was de vraag hoe men de maatschappelijke kansen voor de kinderen inschat en wat men doet om die kansen te beïnvloeden.

Het stellen van grenzen

Ouders hebben meestal regels en een beleid voor de toekomst wat betreft zakgeld, mediagebruik, etenstijden en bedtijden. Net als met het huishoudbudget, waren wij verrast door de hoge mate van doordachtheid van zaken die met opvoeding te maken hebben, voor zover die als logisch gevolg van de onderwerpen in het interview ter sprake zijn gekomen. Wat betreft het zakgeld, computerspellen en tv-programma's wordt door de ouders een beleid gehanteerd, dat niet bijzonder toegeeflijk te noemen is. Grenzen worden helder aangegeven, zoals in onderstaande citaten aan de orde komt. Kinderen krijgen wel zelf de middelen om zich te vermaken. Spelcomputers, eigen tv's en laptops zijn vaak aanwezig, en de kinderen moeten zelf het beleid van hun ouders toepassen. Als we afgaan op de mening van de ouders en de houding van de kinderen die we tijdens de interviews hebben gezien, lijkt over dit beleid weinig serieuze onenigheid te bestaan.

Mijn dochter heeft een mobiel, een oud mobielelefoonje en heel af en toe koop ik wel eens als ze bij oma gaat logeren, zo'n kaartje. Maar dat is te verwaarlozen, ze heeft niet echt dat ze dat ding dagelijks gebruikt.

[...]

Ik heb een vaste computer, m'n dochter heeft een heel oudje van mij en m'n vriend die heeft een laptop. Die laptop is nu denk ik iets van vijf jaar oud. Die vaste computer zal, volgens mij is die iets van drie jaar oud en die andere is denk ik iets van twaalf jaar oud.

Schoolkeuze

De schoolkeuze is een belangrijk thema. In de afwegingen voor scholing staan de mogelijkheden om een vergelijkbaar welvaartniveau te bereiken voorop, niet de opleiding zelf.

Er was ook een richting die tweetalig gymnasium deed, weinig leerlingen doen die helaas. Ik weet ook niet of dat echt doorgaat. Maar die geven ook voornamelijk Engelstalig les. Daar beginnen ze meteen in de brugklas mee.

Ze had haar zinnen op een andere school gezet. En toen wij ook overtuigd waren en haar ingeschreven hadden wilde ze eigenlijk toch

de tweetalige, maar ik ben toch wel blij dat ze dit gedaan heeft, dit is al pittig genoeg. En dat is een hele kleine school, haar beste vriendin zit op die school, maar daar heb je dus ook alles door elkaar heen. Van vmbo tot gymnasium, heel groot. Er moest eigenlijk een nieuw schoolgebouw komen maar daar was geen geld voor. Dus er wordt nu enorm verbouwd, en dan weet je dat je kind gewoon een jaar in de troep en de herrie zit. Dus we hadden zoiets van: daar ga je maar niet heen.

Belang van welvaart

De ouders laten wat betreft hun kinderen niet een soort tomeloze ambitie zien. Van belang is dat het goed gaat en dat de kinderen er zich prettig bij voelen. Het gaat meer over het bereiken van het goede leven dan over carrière of aanzien. Boven kwam naar voren dat er gecontroleerde maar relatief grote uitgaven voor de kinderen worden gedaan: sport, huisdieren, hobby's, media. Als het slechter gaat, moeten de kinderen dat niet als eerste voelen. Daarbij gaat het niet alleen om ambitie, maar ook om welvaartervaring.

Nou op dit moment wel een beetje omdat ze zit voor die schoolkeuze en dat soort dingen. Ik heb wel zoiets van ja, je hoeft niet te studeren om, kijk ik heb dan niet gestudeerd, maar ik heb wel een heel leuke baan. Je kan ook, het ligt ook wel aan jezelf, hoe je jezelf in de loop der jaren groeit en een dosis geluk denk ik ook. In hoe je terecht komt.

De meeste respondenten hanteren wel een minimumniveau voor de scholing van de kinderen.

Ik heb er wel vertrouwen in, maar je weet niet of het blijvend is. Kijk ik heb wel vertrouwen in dat m'n kinderen wel doorgaan, dat de studie wel allemaal goed gevolgd wordt, zolang het betaalbaar is. Ik hoop alleen niet dat ze snel denken van nou ik wil dat, en ik ga maar niet op school, ik ga maar werken. Dat is wel iets waar ik bang voor heb. Dat ik denk van nee, eerst je studie, niet gelijk denken van geld omdat je dat wilt.

Kansen voor de kinderen

Uit de interviews komt naar voren dat respondenten een relatief grote continuïteit ervaren in de schoolcarrière van hun kinderen ten opzichte van henzelf. In absolute termen behalen de kinderen waarschijnlijk hogere diploma's dan zij zelf, maar in relatieve termen ervaart men gelijkheid: gezien het aanbod van opleidingen is men relatief laag opgeleid.

Daarentegen ziet men voor de kinderen niet dezelfde maatschappelijke kansen weggelegd als voor zichzelf. De respondenten hebben vaak met een lage opleiding goed werk gevonden, maar zijn onzeker of hun kinderen straks ook een vergelijkbaar welvarende leef- of woonsituatie hebben als ze straks werk hebben.

Ik denk dat de jeugd of tenminste de kinderen van nu het met minder zullen moeten doen, dan onze generatie. Ik denk dat ze het wel, ja dat ze het wel moeilijker gaan krijgen.

[...]

Ik denk dat alles veel duurder geworden is in de loop der jaren. Ik noem maar wat, met dit huis, wij hebben onze slag geslagen, we betalen een drol aan aflossing, in feite, in verhouding. En zoals nu die huizen, daar begint het al mee, als ze op zichzelf moeten gaan wonen, die huizen zijn al onbetaalbaar. Ik denk dat de lonen... gemiddeld de jongeren van nu, je moet wel denk ik heel specifiek opgeleid zijn om toch nog een redelijk salaris te kunnen verdienen. Dat zie je bij ons ook wel. Die verschuiving naar vast werk en tijdelijke contracten, het is allemaal flex. Nou daar bouw je ook niks mee op, in mijn beleving. Ik hoop dat die bedrijven toch wel beetje meer van terug zullen gaan komen in de loop der jaren. Ja en ook met betrekking, het is een eeuwig durende crisis. Denk ik. Of tenminste, het wil allemaal niet zo.

[...]

Woonlasten zijn relatief gezien wat zij, als dit zich zo voortzet, het percentage wat zij kwijt zijn aan woonlasten ten opzichte van wat wij er altijd aan hebben betaald, dat zie ik niet zo snel meer in het positieve denk ik.

Een aspect dat vaak terug komt is het belang van eigen keuzes en eigen verantwoordelijkheid bij de kinderen. Men vindt het vaak belangrijk dat de kinderen gemotiveerd zijn. In het volgende citaat komt nogmaals het belang van welvaart aan de orde (huisje boompje beestje) en zorgen over hun kansen daarop.

Die wordt ook nog wel groot. Ik kan er niks van zeggen. Ik hoop alleen dat het in de toekomst wat makkelijker wordt, voor de jeugd. Dat ze werk kunnen vinden. Huisje boompje beestje kunnen doen. Het wordt toch allemaal duurder voor hun, ik hoop toch dat het wat beter gaat tegen die tijd.

Wij zijn al zover dat we ons pensioentje en ons spaarcentje hebben. Maar zij moeten nog helemaal opstarten en dat is toch denk ik best moeilijk. Iedereen vraagt jongere mensen maar ja ze moeten wel weer havo of gymnasium hebben. Zelfs voor vakkenvullers vragen ze dat. Dat vind ik allemaal een beetje absurd. Dus dan ga je toch wel denken hoe ziet de toekomst er voor hem nou uit? Hij heeft vmbo, misschien dat er toch weer niet zo veel werk is voor hem. We wachten het wel af. Je wilt het voor je kinderen ook goed hebben. Bij mij en Hans is het wel gelukt, maar ja bij je kinderen wil je dat ook hebben.

Er zijn dilemma's waar men zich niet competent in voelt, als het gaat om de keuze van scholing van de kinderen, maar er is een groot verschil tussen niet *kennen* en niet *willen*. Dit moet niet alleen als een gebrek aan kennis van de ouders over het onderwijssysteem worden gezien (interne oorzaken) maar ook als een gevolg van de inherente ondoorzichtigheid van de beroepenstructuur van de huidige economie (externe oorzaken). Als men afgaat op de banen van de ouders, is ook niet altijd duidelijk welk voortraject daar het meest geschikt voor is.

3.6 Conclusie

Het werk is belangrijk, maar komt niet altijd op de eerste plaats.

De meeste voldoening haalt men uit de woon- en leefsituatie.

Prettig kunnen leven is een belangrijk streven. Naast de hoogte van

het inkomen is de stabiliteit van het huishoudinkomen belangrijk.

Fluctuaties in de financiële situatie van het huishouden heeft vaak externe oorzaken: baanverlies, ziekte en dergelijke. Interne oorzaken, zoals onzorgvuldig zijn met geld of makkelijk schulden aangaan, komen veel minder vaak voor. Wat vooral naar voren komt is de hoge mate van controle die mensen uitoefenen over hun budget.

Vermoedelijk bestaan grote verschillen tussen de over- of onderwaarde van de woning naar gelang de woonduur, maar op basis van het onderzoeksmateriaal kunnen hierover geen cijfermatige inschattingen worden gemaakt.

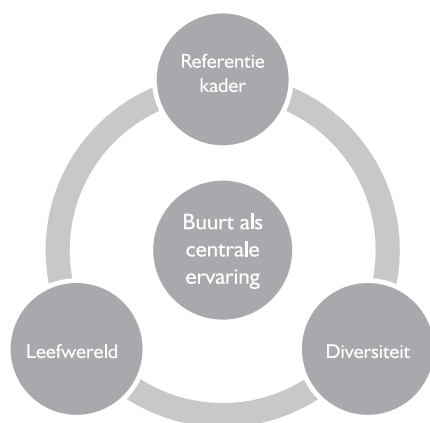
Ten aanzien van de kinderen is men niet overmatig toegankelijk. Grenzen worden gesteld op het gebied van zakgeld, uitgaan, computer- en tv-gebruik. De ouders koesteren geen tomeloze ambities voor hun kinderen als het gaat om hun opleidingen. Het gaat vooral om het bereiken van het goede leven. Zij willen bijvoorbeeld dat de kinderen een vergelijkbare woonsituatie kunnen bereiken. Zij betwijfelen soms of dat mogelijk is in de toekomstige arbeids- en woningmarkt.

4. Buurt als centrale ervaring

4.1 Inleiding

De woonbuurten zijn voor buitenstaanders vaak een centraal element in de manier waarop zij naar Almere kijken. Dat geldt ook voor de mensen die wij hebben ondervraagd, alleen kijken zij lang niet zo kritisch naar die woonbuurten als sommige buitenstaanders. De door ons geïnterviewde bewoners vinden veel voldoening in het dagelijkse sociale leven in hun straat. Wél komt naar voren dat juist deze kwaliteit van Almere onder druk komt te staan.

Op basis van de gedetailleerde beschrijving van de burens, de straat en buurten in de ruimere omgeving is een beeld verkregen van de manier waarop mensen met elkaar omgaan in de onderzochte woonbuurten. Dit is het onderwerp van de eerstvolgende paragraaf. In de daaropvolgende paragraaf wordt ingegaan op de veranderingen die plaatsvinden in de eigen of aangrenzende woonbuurten. Het hoofdstuk sluit af met enkele opmerkingen over de relatie tussen de manier waarop naar de woonbuurten wordt gekeken en het referentiekader dat met de beroepen te maken heeft.

4.2 Leefwereld: prettig, leuk, prima

Prettige omgang

Uit de manier waarop mensen over hun straat en hun burens praten, spreekt een grote vanzelfsprekendheid. Het is allemaal 'heel standaard' zoals iemand opmerkt: een deel ken je van naam, sommige zijn vrienden geworden, velen ken je alleen van groeten, en soms is er elk jaar een barbecue. Een paar voorbeelden, waaruit ook naar voren komt hoe mensen hun burens classificeren. Sommigen leggen de nadruk op het werk dat mensen hebben. Daaruit spreekt ook een zekere verbondenheid. Burens doen het soort werk als wij. Een tweede vaak

genoemd kenmerk is kinderen. Die zorgen voor contact en ook uit die aanduiding komt een soort verbondenheid tot uiting. Zij zitten in dezelfde fase als wij. Een derde kenmerk duidt op iets bijzonders, een afwijking van de standaard: gescheiden, een Marokkaans gezin, een homostel. Die aanduiding lijkt niet bedoeld te zijn om een probleem te signaleren. Het is eerder andersom. Gezegd wordt, dat die ogenschijnlijke afwijking helemaal in de standaard past. Kinderen spelen met elkaar. Je kunt zo nodig een beroep op ze doen.

Hij werkt bij het milieu in de gemeente Almere en zij zit in de verzekeringen. Ik weet zo gauw niet welke. Nicky woont met haar ouders aan de overkant. Hij werkt bij een garagebedrijf en zij is huisvrouw. Er woont nog een gezin met twee volwassen kinderen. Heb ik niet zoveel contact mee. Daarnaast woont Patrick, net gescheiden. Daarnaast woont een gezin waarvan de vrouw werkt als lerares en hij werkt ook bij de gemeente geloof ik, ze hebben twee kinderen. Dus ik ken de buurt wel een beetje. Maar ja ze werken ook dus er is niet altijd tijd, maar je maakt wel eens een babbeltje. Een gezellige buurt.

Aan de ene kant woont een Marokkaans gezin, daar hebben we wel redelijk contact mee. Hun dochter zit ook bij mijn dochter in de klas. Spelen regelmatig met elkaar. Ja, als er wat is, dan weet ik dat ik bij ze terecht kan. Komen niet over de vloer met koffiedrinken en dat soort dingen. Zij werken ook, dus wat dat betreft is daar niet zoveel tijd voor. En aan de andere kant woont een gezin met één dochter. Is ook gewoon oppervlakkig contact, maar je weet gewoon dat als er wat is, dat je bij elkaar terecht kan.

Wij organiseren met degenen uit dit blok met diegenen die dat willen een barbecue. Doen we jaarlijks en met voetbalwedstrijden, proberen we elkaar een beetje op te zoeken. Als het WK moet voetballen, of het elftal. Twee jaar terug hebben we ook bij elkaar gekeken en zo. Dan begint er eentje met vlaggetjes. 'Oh ben jij bezig?' Ja, en zo gaat dat dan.

Deze uitspraken maken duidelijk wat gewoon is: je groet elkaar, hebt af en toe een babbeltje, je komt niet zomaar bij elkaar over de vloer, maar je kunt als dat nodig is een beroep doen op elkaar en sommige burens organiseren een barbecue of kijken gezamenlijk naar het voetbal. Verder heeft iedereen zijn werk, je hebt niet altijd tijd, dat wordt ook gerespecteerd, de meeste contacten zijn oppervlakkig, maar meer hoeft ook niet. Dat gewone is van bijzondere waarde en behoort tot de cruciale onderdelen van de leefwereld. Dat blijkt ook uit de woorden waarmee het samenleven in de straat of de buurt wordt gekwalificeerd: gezellig, gewoon goed, prima. Of zoals in aloude motto's als: 'goede burens blijven op hun eigen' en 'wij zijn goed met de burens, maar overlopen elkaar niet'. Je houdt afstand en toch weet iedereen het als er iets aan de hand is. Dat is publieke vertrouwdheid.

Dit buurtje is een ouderwets buurtje noemen wij dat. Je hebt heel veel contact met de burens, maar ze lopen de deur niet plat, maar als er wat gebeurt dan staan we wel gelijk van 'okay, wat gaat er gebeuren, wat

doen we, kunnen we elkaar helpen'. Ja, dat soort dingen of op vakantie 'oh, jij zorgt voor mijn planten? Ik voor die van jou'. Zo gaat dat over en weer. Als er wat gebeurt is het van 'hee, ken je even helpen'.

Kindvriendelijk sowieso, vind ik. Heel gemoedelijk ook, als je kijkt naar de burens onderling dat is echt, we gaan allemaal eigenlijk goed met elkaar om. En vrij van frictie, wat dan ook. En ook van de blokken die kant en die kant op hebben we niet zo heel veel contact mee, maar aan die kant wel. En de kinderen spelen allemaal heerlijk samen, dus wat dat betreft.

En voor de rest is de sociale controle in de buurt gewoon goed. De contacten zijn goed met elkaar, en je zegt mekaar goeiedag, en je weet als er iets aan de hand is, dus dat is gewoon prima. En met een buurvrouwje verderop ga ik samen sporten.

Op een of andere manier zijn deze droge, maar diepgevoelde simpele aanduidingen van prettig, leuk, prima, heel kenmerkend voor deze buurtcultuur. Ze duiden op de vanzelfsprekendheid dat het zo is en dat anderen zich ook zo gedragen. Dat ze helemaal niet iets bijzonders verlangen, maar dat het wel heel waardevol is. Dat er niet in superlatieven hoeft te worden gesproken, en dat er voor de echt belangrijke dingen geen mooie woorden nodig zijn.

Gedeeld referentiekader

In de beschrijving van de straat en de burens komt naar voren dat er gelijkenis bestaat tussen mensen in termen van werk en opleiding: mensen zoals wij. Er wordt gewezen op gemeenschappelijke denkbeelden en praktische manieren van dingen organiseren. Dat herkent men in elkaar. Binnen die gemeenschappelijkheid heeft iedereen zijn specifieke kennis en vaardigheden. Die worden ook ingezet als er iets wordt georganiseerd en in onderling hulpbetoon. De een is loodgieter, de ander heeft verstand van computers en als er vlaggetjes moeten worden opgehangen is een buurman met een hoogwerker een uitkomst.

Laatste keer waren bij ons vorige maand, hebben we gewoon gegeten bij ons. Als dank, want zij heeft ons geholpen. Ze helpt ook af en toe mijn vrouw met de opleiding zeg maar, nou als dank hebben we haar uitgenodigd voor het etentje. 's Avonds vorige maand.

[...]

De burens kennen wij allemaal, we kennen elkaar. Niet dat wij over de vloer komen, maar van gezicht, hallo, praatje maken. Met voetbal toen hebben ze hier vlaggen opgehangen. Ja, dat is gezellig. De buurman daar die heeft een hoogwerker. Die heeft een eigen bedrijf daar en dan komt hij met een hoogwerker de vlaggen ophangen. Dat is wel leuk. Het is een gezellige buurt hoor.

Meestal doen we de barbecue met z'n tweeën. Dit jaar is het mijn man samen met nog een buurvrouw die het dan regelt. En ik heb het een keer met een andere buurvrouw geregeld. Meestal per twee en

ieder jaar doet een ander het. Maar eigenlijk komt het er op neer, dat een neef van m'n man die doet barbecues, dan haal je bij hem vlees. En tenten en tafels en bestek en dergelijke.

Nou hebben we heel goed contact met de buurman hiernaast en heel goed contact met de buurvrouw hier in de buurt. We gaan wel eens een avondje weg. De overkant, die loodgieter doet voor ons ook wel eens een klusje en m'n vriend helpt hem dan weer met z'n computer. Ja, het is een beetje verschillend.

Normstelling

Overtredingen van de ongeschreven regels laten vaak zien hoe de regels in elkaar zitten. Dat geldt des te meer voor de omgangsvormen tussen burens zoals die door onze respondenten worden beschreven. Het gaat om vanzelfsprekendheden, maar men benadrukt de vanzelfsprekendheid daarvan, alsof men beseft dat de manier waarop men met elkaar omgaat eigenlijk heel bijzonder is en ook kwetsbaar. Respondenten gebruiken juist vaak overtredingen om de normale gang van zaken duidelijk te maken. De meest genoemde vorm van normoverschrijding is het niet van te voren aankondigen van een feest.

Het is ook de cultuur dat je elkaar waarschuwt: ik heb vanavond een feestje, het kan wat luidruchtig zijn, zo. Dan bel je even bij elkaar aan. Zo voeden wij onze kinderen ook op van: je moet even bij de burens langsgaan dat je een feestje hebt vanavond. En zo gaat het in de hele buurt hier. Dat is dus misgegaan door het gedrag van de buurman.

Meteen ruzie maken is ook een grote ergernis. Als mensen komen vragen of het iets zachter kan of dat je je auto misschien net even anders kan neerzetten, hoef je dat niet meteen als een aanval op te vatten. Iedereen is weleens onoplettend. En het is normaal dat je daarop aangesproken wordt.

Er zit er nog eentje die tegelijk met ons is gekomen, die zegt ook het is zo veranderd. Ze hadden daar een of ander feest en het duurde wel tot twee uur 's nachts. Keiharde muziek. Ja, tuurlijk als iemand een keer een feestje heeft en er wordt wat gepraat... en dan was hij er even heengelopen. Nou als je dat hier doet is het van 'buuf kan het wat zachter' 'ja prima', maar daar was het gelijk ruzie.

Fout parkeren wordt ook hard veroordeeld. Dat geldt overigens alleen in buurten waar geen hoge parkeerdruk is, want op het moment dat er geen plek meer is, wordt het weer geaccepteerd om een auto op een stoep of een veldje neer te zetten. Waar mensen zich boos over maken is, dat onoplettendheid hier onttaardt in een bewust lak-aan-de-burens hebben. Ze voelen het als disrespect tegenover henzelf, maar ook als het doorbreken van de ongeschreven regels van het subtiele spel van nabijheid en afstand houden in het samenleven tussen burens. De kwalificatie asociaal is in die zin heel letterlijk bedoeld. Iemand is niet asociaal vanwege zijn

uiterlijk of het type auto waarin hij rijdt, maar omdat hij zich asociaal gedraagt.

Nou ja, nou het is een rustige buurt. Je hebt leuke burens. Okay kijk, ik heb hier een buurvrouw en eigenlijk nooit problemen mee hoor. Maar het was uit met d'r vriend. En nou heeft ze een nieuwe vriend en dat is een beetje een asociale jongen. En asociaal daar bedoel ik mee van ja, als hij komt met auto parkeren. Hij komt hier op vrijdag de auto parkeren en hij parkeert niet voor haar deur maar echt voor mijn deur en dan laat hij die het hele weekend staan. Niet van, er is plek ik haal het weg en zet het even in een parkeervakkie. Nee echt het hele weekend laat ie het echt het hele weekend pal voor mijn deur staan.

Ongewenste bemoeienis

Het aanspreken op overtreding van de ongeschreven regels, wordt door sommigen ook aangeduid als sociale controle. Er mag best een beetje over elkaar worden gepraat, dat hoort bij de sociale omgang. En is ook goed om op de hoogte te blijven. De norm staat ook ter discussie, zeker als het om andere zaken gaat dan die waar men direct last van heeft. Zoals de manier waarop mensen hun tuin onderhouden. Sommigen vinden dat je daar wel wat van kan zeggen, anderen niet. Dat is mede afhankelijk van de contacten die je hebt.

Ik moet eerlijk zeggen dit hofje is nog wel redelijk sociaal, redelijke sociale controle. Als hier iemand niet iets aan z'n tuin bijhoudt, dan hoor je dat heel gauw vanzelf. En andere hofjes zijn minder actief daar in. [...]
Ja, je hoort het wel van 'joh, je onkruid staat wel heel hoog'. Je hoort het op het schoolplein.

Er is wel een grens aan onderlinge controle, die tijdens de interviews vaak wordt aangegeven. Ongewenste bemoeienis wordt ook beschouwd als een vorm van afwijking van de gevestigde omgangsvormen. Ongewenste bemoeienis wordt verbonden met een air van beter-weten en weten-hoe-het-moet. Daarmee verheffen zulke burens zich boven de anderen en plaatsen zich eigenlijk buiten de buurtsamenleving. Evenals de 'asocialen' tonen ze disrespect voor mensen die het allemaal niet zo precies weten, maar het wel op hun eigen manier zo goed mogelijk proberen te doen. Uit de opvattingen over ongewenste bemoeienis spreekt een soort basishouding die we verderop bij de bespreking van de politieke voor- en afkeuren ook tegen zullen komen. Op dat punt zien we eenzelfde afkeer van wat men beschouwt als betweterigheid en een hooghartige houding.

Maar die weet alles beter, dat is gewoon het nieuwsblad van de straat hier. Wat... van de halve buurt! En dat heb ik ook verschillende keren in haar gezicht gezegd. Nou van: jouw kinderen zijn het voorbeeld, want die zijn zo goed. Ja, dus niet. Daar is ook van alles op aan te merken. Iedereen doet zoals hij denkt dat ie het goed doet. Klaar. Ik bedoel, mijn buurvrouw heeft daar helemaal geen moer over te vertellen.

Dergelijke uitzonderingen komen voor in veel straten, maar het blijven meestal uitzonderingen. Een prettige sociale controle wordt op prijs gesteld. Dat hoort een beetje bij de manier waarop mensen met elkaar omgaan, is het idee. Je moet ook af en toe een grapje kunnen maken.

Nu is er een dame voor in de plaats gekomen die niet klikt met het blok. Die wil ook niet met iemand iets te maken hebben. Die wil niet als ze de kerstman in april nog buiten heeft hangen, dat iemand daar een grappige opmerking over maakt. Want Henk van de hoek kan daar een hele komische opmerking over maken. Dat hij z'n das en z'n muts nu vast niet meer nodig heeft (lacht). Maar dan is ze helemaal gepikeerd. En wij zijn dat gewend van elkaar, je maakt eens een grapje.

4.3 Toenemende diversiteit

Alledaagse indicatoren

Om de situatie in de buurt te duiden gebruiken bewoners alledaagse indicatoren of *unaverage clues* (Jacobs 1961). Deze geven een beeld van het leefklimaat en de mate van het vertrouwen dat men in de buurt heeft. Als men het gevoel heeft dat het niet goed gaat zijn dat tekenen van achteruitgang.

Uit de enquête komt naar voren dat de lager middenklasse zich meer zorgen maakt over de contacten in de buurt dan de resterende bevolking.

Tabel 6: Stellingen over sociaalculturele stabiliteit (gemiddelden)

	Resterende bevolking	Lagere middenklasse	Vershil
Tegenwoordig weet je niet meer op wie je kunt rekenen.	2,36	2,67*	+0,31
Mensen gaan steeds beter met elkaar om.	2,14	2,00*	-0,14
Ik erger me weleens aan vrouwen op straat die een hoofddoek dragen.	2,14	2,34*	+0,20
Ik vind dat in mijn buurt het contact tussen burgers onderling goed is.	2,92	2,86	-0,06
Ik vrees dat mijn buurt de komende jaren achteruit gaat.	2,32	2,70*	+0,38

I = helemaal oneens, 4 = helemaal eens. * = significant ($\alpha < 0,01$)

Hierbij moet wel goed worden bekeken wat precies als een indicator voor negatieve veranderingen in de buurt kan worden beschouwd. Als het bij de burens persoonlijk of in economisch opzicht slechter gaat, betekent dat bijvoorbeeld nog geen achteruitgang van de buurt.

Er zijn ook wel mensen die wel wat moeilijker zitten. We hebben hier nu net iemand, die z'n vader is hier overleden. Twee huizen verder. En die jongen komt dan dus in een situatie dat het wel wat moeilijker is. Moet z'n huis ook verkopen. Er wonen nu allemaal studenten, verhuur geloof ik ofzo. Om het rond te draaien. Dat zie je wel, of mensen die

werkloos raken. Dat is momenteel heel heftig allemaal. Ja. Dat zie je wel. Hebben wij nog wel geluk inderdaad.

Het kan slecht met mensen gaan en dat hoort blijkbaar bij de tijden. Buren leven wat dat betreft met elkaar mee in het besef dat het hun ook kan overkomen. Anders dan voor onderzoekers en beleidsmakers zijn scheidingen, eenoudergezinnen, werkloosheid en schulden op zich geen indicatoren voor kwaliteitsverlies van de leefomgeving. Die hoeven namelijk niet per se te leiden tot een afwijking van de omgangsvormen in de buurt. Er zijn echter wel degelijk vormen van gedrag of typen gebeurtenissen die voor de geïnterviewden er *niet* bij horen en die een indicator kunnen zijn voor de achteruitgang van de buurt.

Negatieve afwijkingen

De cultuur van de Almeerse woonbuurten zoals die boven is geschetst, draait om omgangsvormen waar een zekere ongedwongenheid, betrokkenheid en vertrouwdheid uit spreekt. Sommige vormen van gedrag passen daar niet in. Genoemd worden onder andere: niet terug groeten, meteen ruzie maken bij een voorzichtig verzoek, desinteresse over gemeenschappelijke kwesties (overlast van jongeren bijvoorbeeld). Ook slecht beheer van containers, grofvuil en openbaar groen wordt gezien als een teken van achteruitgang: een rommelige straat lijkt gepaard te gaan met rommelige omgangsvormen. Als vuil en de resten van vandalisme niet meer worden opgeruimd is een grens bereikt.

De wijk is heel erg vies, het is niet schoon [...] Ik zou het gewoon anders willen aanpakken. Ik heb zo vaak naar de gemeente gebeld vanwege, naast het fietspad is het allemaal groen en het is altijd daar: een oude fiets, oude kleding, mensen gooien van alles daar. Er wordt niet opgeruimd, altijd afval, maar ik woon er naast. Ik kan er niks aan doen. Ik ga niet steeds voor de gemeente daar opruimen, want de gemeente krijgt daar gewoon geld voor. Dat zijn wel slechte kanten. De straten worden niet schoongemaakt, ik denk dat één of andere gedetineerde of gevangene krijgen strafaak heel vaak komen die hier. Ze hadden gezegd ook: 'Ze zijn junkies of dat soort mensen', maar ze blijven maar niets doen, ze doen het gewoon niet. Er is helemaal geen controle over ze, er wordt gewoon gezegd: 'Maak maar schoon.' Bij ons in de wijk moet echt goed aangepakt worden. Heel armoedig, twee straten daarachter gooien ze alles gewoon op de grond naast de afvalbakken. Mensen moeten dat gewoon binnen doen, maar ze doen het buiten.[...]

Er staan twee afvalbakken, maar de afvalbakken zijn leeg, alles staat ernaast. Dat zijn toch wel slechte dingen, terwijl wij hier netjes wonen. [...]

Het is steeds erger geworden. Er wordt niet schoongemaakt.

Van echte achteruitgang is sprake als een aantal afwijkingen tegelijk voorkomt en dat het om meer gaat dan enkel een inbreuk op de omgangsvormen. Veel respondenten zien dat nog niet in hun eigen

buurt, maar wel in buurten vlakbij, aan de andere kant van de busbaan, of buurten waar een kennis of collega woont. Van de situatie in die buurten leidt men de *clues* af die men vervolgens in de eigen buurt hanteert om de situatie te beoordelen. In het merendeel van de interviews wordt verwezen naar andere buurten waar het sneller achteruitgaat. De scheiding is soms een kanaaltje, soms de busbaan of soms een doorgaande weg. Aan de andere kant is het slechter. Vaak wordt gewezen op de aanwezigheid van een hoger percentage sociale huurwoningen.

(man:) Je kunt de verschillende woonwijken in Almere zoals de Regenboogbuurt, de Eilandenbuurt, die kun je indelen van de ene kant van de busbaan en de andere kant van de busbaan. Dat is werkelijk waar bijna in iedere wijk. Dat is me opgevallen. En hier heb je dat ook. Je hebt aan de ene kant van de busbaan staan de wat luxere woningen, laat ik het maar zo zeggen, en aan deze kant zit het gepeupel, laat ik het maar zo zeggen.

(vrouw:) Ik vind bij de bushalte daar, daar woont echt schorem, dan zeg ik altijd Stedenwijkvolk. Daar woont echt een beetje Tokkie-achtig. Hier wonen eigenlijk de normale mensen. Tenminste normaal, veel gezinnen. En daar achter is het Tokkie Town. Maar dat is eigenlijk in elke wijk wel zo. Het is gemixt maar ook weer niet weet je. Je ziet wel heel duidelijk de afscheidingen.

(man:) Ik moet zeggen, op zich is het hier hartstikke rustig wonen. Je hebt het gezien, een autovrij plantsoen hier voor de deur dus de jongens kunnen lekker naar buiten. Ideaal. En eigenlijk merk je hier eigenlijk nooit wat, aan het plantsoen zelf. Maar hier achter, en dat is nog niet eens zo heel erg lang geleden, ik denk een jaar of twee geleden, daar hebben ze daar op de hoek en daar schuin aan de overkant daar hebben ze twee wietplantages opgerold. En daar heeft de politie zonder dat iemand het wist, hebben ze in een leegstaand huis zitten observeren. Dat gebeurt dan in je achtertuin.

Want ik zeg altijd ik woon nog in het goede gedeelte, maar als je verderop kijkt. Daar heb je een busbaan en daarachter, dan heb je hier nog een parallelweg in het verlengde van dit gedeelte. Dat gedeelte dat vind ik niet zo'n goed gedeelte. Toevallig heb ik een collega en die woont in dat gedeelte. Inbraak, ze zegt tegen mij, vandaag heel toevallig, goh heb je vrijdagavond wel geslapen. Ikke wel, hoezo? Ze zegt, ja er was een schutting in de brand gestoken. Weer inbraken gepleegd. En dat, m'n dochter heeft daar een vriendinnetje gehad in de buurt en die mensen zijn ook verhuisd omdat ze zeiden het is geen prettige buurt. Ze woonden ook middenin die buurt. En daar wordt drugs gehandeld, daar wordt drugs gehandeld, vuilnis wordt niet opgehaald. Allemaal dat soort dingen. Je zult me ook niet zo snel vinden daar. Dus als je de Regenboogbuurt in een vierkantje ziet. Dan is deze hoek, dat is niet zo'n beste en deze wel en nou dat stuk is allemaal wel goed. Dat zie je ook aan de tuinen, het is, er staan ook wel wat duurdere huizen en daar staat toch wat meer, ja ook flats. Ik weet het niet, maar kan iets mee te maken hebben, dat daar mensen toch al... Hier staan ook flats, maar die zijn toch wel vrij duur en volgens

mij zijn dat toch de wat goedkopere huurflats. En een paar weken terug ging ik elke avond nog even een rondje maken en altijd... dan liep ik aan deze kant van de busbaan, ik hoorde daar altijd lawaai. Het maakte niet uit hoe laat ik daar liep, ik hoorde altijd lawaai. Ook nu zie ik van die hard schreeuwende mensen. Dus nee, ik heb er ook helemaal niks mee.

Een bijzonder inkijkje in een problematische situatie kregen we tijdens een interview op een onverwachte manier. De respondent was er financieel op achteruit gegaan, en daarover vroegen we door.

(interviewer:) Heb je veel steun van je zussen?

(respondent:) Nee, ik ben hun steun. Ze zijn allebei moeder. Ze zitten allebei in een relatie die niet zo heel goed is. Het zijn allebei 'aan en uit gevallen'. Ze hebben allebei twee kinderen. Mijn ene zus woont heel klein, het is echt zo'n eenkamerflatje. Mijn andere zus woont in een eengezinswoning. Die is net verhuisd. Op het moment gaat het goed.[...] Mijn jongste zus woont in een hele slechte buurt vind ik zelf en dan woont ze ook nog in het ergste straatje, vind ik. Ik vind het echt zo'n 'hangjongerenbuurt'. Dus dat is niet te vergelijken. Die buurt. Ze zou zelf heel graag daar weg willen, maar ze doet er niet veel aan. Mijn andere zus is net verhuisd, dus ik weet niet hoe die buurt is. Ze is weggegaan, omdat het in de vorige buurt niet leuk was en niet gezellig was. Ze heeft er nooit echt lekker gewoond. Waarom weet ik niet, misschien is ze zelf wel een lastige buurvrouw. Ik weet het niet.

Nou en mijn andere zus woont ... Ik vind het niet zo'n fijne buurt. Ik vind dat er veel criminaliteit is in de buurt en veel allochtonen. Vooral veel Surinaamse mensen. Niet dat ik daar per se wat op tegen heb, maar als je ze allemaal bij elkaar doet krijg je zo'n kliekje. Nou goed ik vind het niet zo een goede buurt.

(interviewer:) Maar je bent dus eigenlijk zelf allochtoon?

(respondent:) Ja ik ben zelf allochtoon. Wel grappig he? Dat ik er zo over denk, maar het is niet per se dat ik Surinamers niet mag. Of weet ik veel. Helemaal niet, ik heb zelf vriendinnen die uit Suriname komen. Dus dat is niet het punt, maar wat ik probeer te zeggen is: als je dat allemaal bij elkaar hebt en er zijn én mensen met een heel laag inkomen of bijna geen inkomen en geen sociale controle op elkaar, dan wordt het een slechte buurt. Een onveilige buurt en een vieze buurt, want iedereen gooit gewoon zijn rotzooi op straat. Auto's scheuren daar voorbij, ondanks dat er twee scholen aan de overkant staan.

Ernstig afwijkend gedrag

Ernstig afwijkend gedrag is niet alleen vervelend, maar kan ook een teken zijn dat de wijk achteruitgaat. Het meest genoemd worden merkbaar alcoholisme en drugsgebruik, ongecorrigeerde kinderen, schreeuwende mensen, steeds politie aan de deur.

Met deze burens hebben we geen contact. Die wonen er al wel heel lang. Dat is ook de reden geweest dat de vorige eigenaren van dit huis verhuisd zijn. Die man was een groot investeerder in Freddy Heineken zeg maar (lacht) en dat gaat niet altijd even goed.

Nou, voordat ik hier kwam wonen, ja gelukkig is ze weg hier aan de

overkant heeft ook een raar iemand gezeten en dat was ook niet goed voor de kinderen en de overige buurtmensen. Dat was echt een bepaalde stoornis die zij had. Die zorgde gewoon voor rep en roer hier in de buurt. Politie af en aan. Hulpinstanties. Kinderen die gewoon in hun blote kont, om het zo maar te zeggen, hartje winter hier op het grasveld renden. En daar niet naar omkeek. Ja, dan heb ik zoiets van die wil je niet in je buurt hebben.

Die vrouw spoot ook niet: ze gaat op de motorkap zitten en laat de man niet rijden en ze komt soms helemaal bloot uit de auto. Dus ik denk dat zij ook een beetje ziek is.

Sommige bewoners, die het gevoel hebben er middenin te wonen, hebben de indruk dat de gemeente geen idee heeft wat zich in hun woonomgeving afspeelt; hoezeer de afwijkingen de standaard zijn geworden en hoe hinderlijk overlast en rommel kunnen zijn.

Er is, die acht jaar dat we hier zijn, heel veel veranderd hier bij de buurt. Er zijn een heleboel weggegaan, nieuwe burens gekomen, verkocht en allerlei toestanden, maar de wijk zelf is heel onveilig. Bij mij thuis is hier van de tuin de scooter van mijn zoon meegenomen, van de tuin. Ik weet niet hoe zij het hebben gedaan, maar waarschijnlijk zijn ze via de zijkant binnengekomen en zijn ze opgestapt of weet ik het allemaal. En bij ons zijn ze één keer binnen geweest, er gebeurt van alles hier. In onze hele straat is één of twee keer diefstal, dus dat is helemaal geen veilige buurt.

Diversiteit

Van echte achteruitgang van de buurt wordt door respondenten gesproken als ernstig afwijkend gedrag steeds vaker voorkomt. Dat wordt dan niet langer verbonden met individuen, asociale personen of gezinnen, maar met demografische veranderingen en de instroom van een ander soort mensen. De veranderingen in de buurt of nabijgelegen wijken worden door sommige respondenten in verband gebracht met de komst van nieuwe bewoners uit Amsterdam, en dan vooral de wijken met een slechte reputatie.

Het was een gezellig buurtje, maar je voelt je nu wel minder veilig. Er zijn een heleboel mensen uit Amsterdam gekomen, uit wijken waar problemen waren, werden de huizen opgeknapt en moesten ze meer huur betalen. En die zijn naar hier gekomen. En dat zijn toch een bepaald type mensen en daar kwamen die kinderen dus ook vandaan, voornamelijk. En die kwamen dan hier op het schoolplein rondhangen en spuwen hier en scholden je uit. Heel raar.

Dat stuk van de Marken, de Hoven, waar veel sociale huurwoningen zijn. Hm... ja, niets ten nadele van die mensen, maar dat creëert toch een andere sfeer en een ander straatbeeld. We hebben allebei hectische banen en ik ben gek op Amsterdam, maar ik vind het juist ook heerlijk om 's middags hier naartoe te gaan en gewoon de rust en de ruimte te hebben. En ik denk dat dit iets is wat in zo'n wijk als deze belangrijk is voor mensen. Dat je gewoon je rust en je ruimte hebt.

(man:): Bij ons heb je mensen gehad die konden dan net een huis kopen maar dan hield het dan wel bij op. Aan de buitenkant was het heel mooi maar aan de binnenkant zag het er niet uit. Dat is dan ook de levensomstandigheden waarin ze zitten. En dan ook geen rekening houden met andere mensen. Heel veel politie hebben we daar aan de deur gehad.

(vrouw:): Dat waren mensen die vanuit de Bijlmer daar kwamen wonen en ja de Bijlmer heeft gewoon een compleet andere mentaliteit. En dat nemen ze dan mee, dat is logisch want dat zijn ze gewend, maar dat werkt niet.

(man:): Nou ja, lassen aan een auto met een gevulde benzinetank voorzie ik niet als veilig. Ik heb daar wat van gevonden, nou dat werd meteen al afgekap. Toen heb ik besloten om de politie te bellen, die hebben hem dan duidelijk gemaakt dat het echt niet kon. Daardoor ontstaat al frictie omdat je zeg maar niet tot elkaar kan komen. Dan waren de burens naast ons, die konden elkaar niet normaal aanspreken maar die stonden beneden en buiten en boven op zolder met de ramen dicht en die gingen dan schreeuwen naar elkaar. Dat zijn dingen die gaan dan uiteindelijk prikkelen. Nou daardoor hebben wij gekozen om een andere prijsklasse op te zoeken en dat is hier.

Meer in het algemeen worden de veranderingen in verband gebracht met toenemende diversiteit in de buurt. Deze diversiteit is van toepassing op verschillende groepen migranten, maar de respondenten haasten zich daar aan toe te voegen dat die mix niet per definitie negatief hoeft te zijn. Het gaat alleen om mensen die zich slecht gedragen. Die komen ook niet per se uit Amsterdam, maar ook uit andere wijken van Almere met een in hun ogen bedenkelijke reputatie.

Hier in de omgeving is het wel gemixt. We hebben hier een Surinamer, schuin tegenover om de hoek. En daar ook. Dat zijn twee Surinamers, en in dat straatje hier om de hoek, is een Turkse familie en een Marokkaanse familie. Dus je hebt wel een mix. Antilliaans gezin woont er ook in de straat. Dus je hebt wel, maar het is wel overwegend blank. [...]

Ja, ik denk daar nooit zo over na. Als mensen zich een beetje behoorlijk gedragen, geen gekke dingen doen, dan vind ik het al gauw best. Ik heb meer last van mensen die overlast geven, die we nu ook door de wijk hebben wandelen. [...]

Ja, je kan je auto niet in die straat parkeren, langs de busbaan, in het weekend, want dan wordt die bekrast. Er loopt een groepje Arabische types, Marokkanen, Turken, dat weet ik niet precies, jongens die drinken 's nachts. Vrijdag en zaterdagavond lopen ze te drinken in die straat en iedere keer als die groep jongens weer wordt gesignaleerd dan zie je auto's die bekrast zijn. [...]

Ik weet wel dat het is begonnen met een gezin dat hier is komen wonen uit Stedenvijk. Dat is de slechtste buurt van Almere. En die zoon had contact met van die vervelende jongens uit Stedenvijk en

die kwamen hier overlast bezorgen. Toen is daar heel goed tegen opgetreden door de wijkagent, maar die Marokkanen en Turken, waar die jongens vandaan komen dat weet ik niet, ze zouden ook ergens anders vandaan kunnen komen. Maar wat je dus ziet is dat ze 's avonds heen en weer rijden en heen en weer lopen met die blikjes bier. En altijd als die groep jongens gesignaleerd wordt, dan gebeurt er weer wat.

Het benoemen van migrantengroepen is soms ongemakkelijk, zoals blijkt uit de bewoordingen van deze respondent, die zich ervan bewust is dat hij met termen als blank of Arabier mogelijk de schijn opwekt racistische motieven te hebben. Ongeacht de verdere vooroordelen die deze respondent zou kunnen koesteren, benadrukt hij dat hier heel expliciet bepaald gedrag wordt veroordeeld, en niet de herkomst van de burens. Een mix, daar denk je niet over na, maar gekke dingen doen zoals het bekrassen van auto's wel. Die gekke dingen worden wel verbonden met de toenemende diversiteit in Almere, maar tegelijk niet direct als gevolg gezien van de toegenomen mix van bewoners in de eigen buurt of straat.

(interviewer): En heb je het idee dat het alleen in deze buurt is gebeurd? Of is dat een verandering in heel Almere?

(respondent:): Hier in de buurt wonen eigenlijk wel veel allochtonen, maar dat is toch wel van een ander niveau. Iedereen houdt zijn tuintje netjes en iedereen heeft een auto. Mensen hebben ook echt een bezigheid: of gaan naar werk of hebben een kind te verzorgen, maar in de buurt waar mijn zus woont, hangen al die mensen op straat of klussen aan hun auto. Van die 'hangmensen' of ik weet niet hoe ik het moet noemen. [...]

Ook in dit citaat komt naar voren dat toenemende diversiteit op een reële, serieuze manier wordt bekeken en dat, ondanks expliciete uitspraken over bepaalde etnische groepen, het benoemen van concreet gedrag een hogere waarde heeft dan de herkomst op zichzelf. Deze manier van redeneren past bij de manier waarop de onderzochte groep praat over het eigen leven, zoals in het hoofdstuk over rondkomen en vooruitkomen ter sprake kwam: het referentiekader wat men vanuit het traject van banen en opleidingen heeft gevormd. Er is kennis en inschattingsvermogen en men bedient zich weinig van naïeve stereotypen. Dit geldt voor alle respondenten: ook voor de respondenten die aangeven op de PVV te hebben gestemd. Hierbij moet worden aangetekend dat sommige respondenten in bespiegelingen over diversiteit 180 graden lijken te draaien in hun oordelen. Dit komt in het volgende hoofdstuk nog ter sprake.

4.4 Framing vanuit referentiekader

De woonwijken die in dit onderzoek zijn betrokken lijken bij uitstek het domein van de lagere middenklasse. De vanzelfsprekendheid van

het samenleven zoals die uit het voorgaande naar voren komt, maakt ze tot hun *natural area*, in de termen van de stadssociologen van de Chicago School. Het is hun biotoop of habitat. De omgangsvormen die zij als vanzelfsprekend beschrijven zijn precies de omgangsvormen die men zoekt en die hen met andere verbindt. Dat draagt bij aan het gevoel dat juist die buurten de plekken zijn waar men zich thuis voelt. Zij onderscheiden hun wijk ook nauwkeurig van wijken waar het er anders aan toe gaat, meestal wijken waar het slechter gaat. Het relatieve belang van de buurt en de waarde die wordt gehecht aan de omgangsvormen is groot voor de lagere middenklasse, zoals boven is aangegeven. In het volgende citaat komt dat nogmaals tot uiting.

Je kunt een huis kopen op een hele mooie omgeving, maar als je burens prut zijn, dan ben je mooi verkocht. Dus ik heb altijd gezegd, ik wil best verhuizen, maar kan ik jullie dan meenemen?

De grote waarde die de lagere middenklasse hecht aan die vanzelfsprekende omgangsvormen en het feit dat ze die deelt met burens die zij ook op het gebied van werk, kennis en vaardigheden, ambities en aspiraties als eenzelfde type mensen herkent, is tegelijkertijd hun grootste kwetsbaarheid. Zij zien in andere wijken veranderingen optreden die zij ook voor mogelijk houden in hun eigen buurt. Ze zien hun woonsituatie en het daarmee samenhangende gevoel van welzijn en welvaart daardoor ook als kwetsbaar, meer dan hun sociaaleconomische situatie. Die hebben ze in zekere zin onder controle. Als het minder gaat, kunnen zij zelf de zeilen bijzetten. Op de woonomgeving hebben zij minder greep, en die heeft een wezenlijke betekenis. Als de buurt zijn karakter dreigt te verliezen heeft dat grote gevolgen voor de hele levenswijze.

Relatief open netwerken

De onderzochte groep heeft netwerken van vrienden en kennissen van relatief beperkte omvang. De mensen die men kent in de buurt zijn een relatief belangrijk onderdeel van het sociale leven. Dat betekent echter niet dat de netwerken die op deze manier in de buurt ontstaan bijzonder gesloten zijn. Integendeel. Er is een relatief grote toegankelijkheid voor andere mensen die in grote lijnen het referentiekader delen. Daar horen mensen bij met heel verschillende achtergronden, onder wie immigranten die een vergelijkbare sociaaleconomische positie hebben bereikt. In het algemeen geldt voor immigranten dat men eerder tot de *culture of common sense* toetreedt dan tot de *culture of critical discours*. Dit zal in het volgende hoofdstuk verder worden toegelicht.

De relatief toegankelijke netwerken van de buurt relativeren het beeld dat vaak wordt geschetst van geringe cohesie als gevolg van veel verhuizen. Sociale cohesie ontstaat niet bij de gratie van mensen die elkaar goed kennen door langdurig in elkaars buurt te wonen, maar bestaat uit een bepaalde sfeer, waarin men onmiddellijk gelijkgestemde mensen herkent en verwelkomt. Mensen die nieuw zijn in de buurt worden gemakkelijk opgenomen in het open netwerk. De respondenten maken zelf ook gewag van het verhuizen als bron van

verandering. Dan gaat het echter niet om het verhuizen als zodanig, maar om de instroom van 'andere' mensen.

Open netwerken zijn een relatief stedelijk kenmerk van buitenwijken en nieuwe steden. Ze staan tegenover de beslotenheid van sommige dorpen en de volkswijken van de oude steden. De buurten van de nieuwe steden zijn in dit opzicht wel meer cohesief dan die van de oude steden, waar meestal een grotere diversiteit en ook grotere sociale afstand tussen bewoners heerst. Maar dat hangt ook van de wijk af. Er zijn ook buurten die bij uitstek het domein vormen van een specifieke groep, bijvoorbeeld van hoogopgeleide stedelijke gezinnen. In die buurten vinden we eenzelfde vorm van sociale cohesie als in de buurten van de lagere middenklasse, alleen met andere omgangsvormen, gebaseerd op een andere professionele houding. Het afnemen van sociale cohesie is niet het probleem. Er is sociale cohesie en die is meer gebonden aan de groep die in de buurten woont dan aan de buurt op zich. Problemen in de buurt ontstaan door de komst van mensen met problemen, gecombineerd met een gebrekkige begeleiding of het ontbreken van toezicht. Dat is althans de stelling van onze respondenten. Daarin staan ze niet alleen. Ook vanuit ander onderzoek is erop gewezen dat problemen in een buurt, die buurt nog niet tot probleembuurt maken (Musterd e.a. 2000). Die problemen vragen ook niet om een integrale aanpak voor de hele wijk, maar om een specifieke aanpak van het individuele geval. Het kan gaan om grote problemen van kleine groepen, of kleine problemen van grote groepen (Metaal e.a. 2010). In beide gevallen zijn de veroorzakers gering in aantal.

Het label probleemwijk en daarbij behorende integrale aanpak schaadt het imago en de reputatie van de bewoners, ook van hen die de problemen niet veroorzaken, oorspronkelijke zowel als nieuwe bewoners. Dit wil niet zeggen dat de door ons geïnterviewde bewoners in het dagelijks leven geen labels gebruiken, of dat zij zich niet zouden herkennen in door de gemeente gehanteerde labels. Het gevolg van etikettering is dat de wijk voortdurend negatieve aandacht krijgt, wat onder andere slecht is voor de positie op de woningmarkt. Bewoners vragen om aandacht en een specifieke aanpak van problemen. Ze hebben het idee dat de gemeente niet beseft hoe erg de situatie soms is en wat dat voor het leven in de buurt betekent. Tegelijk keren ze zich tegen verklaringen, die de oorzaken van de problemen vooral zien in de toenemende diversiteit van de Almeerse samenleving. Een proces dat zich nou eenmaal voltrekt. Ze hebben vanuit hun eigen professionele ervaring, kennis, en vaardigheden eigen ideeën over hoe die problemen zouden kunnen worden aangepakt. Daarover in het volgende hoofdstuk meer.

Framing

De veranderingen in de buurt worden geduid door bewoners vanuit hun referentiekader. Het proces waarbij de gebeurtenissen worden geplaatst in een door de persoon zelf goed begrepen raamwerk heet *framing* (Goffman 1974).

Een belangrijk kenmerk van de manier waarop over buurten wordt gesproken in dit onderzoek, is dat men voortdurend wisselt

tussen categorale en generieke gevolgtrekkingen. Bij de categorale gevolgtrekkingen gaat het om specifieke groepen wier gedrag wordt benoemd: een bepaald groepje hangjongeren, nieuwkomers in de wijk, een bepaald type van normovertreders, en dergelijke. Zij worden uit de veelheid van indicatoren gelicht als exemplarisch voor de ontwikkelingen, maar ook wel als de voornaamste oorzaak van de problemen. Bij de generieke gevolgtrekkingen gaat het over de algehele richting van de ontwikkelingen: hierbij gaat het bijvoorbeeld om aanduidingen: de wijk als geheel, of de wijken in Almere, of soms heel Nederland. Een generieke aanduiding is het samenvoegen van alle categorieën immigranten tot één groep.

Binnen het referentiekader van de door ons onderzochte groep (*culture of common sense*) is dit switchen tussen categorale en generieke gevolgtrekkingen een logische en alledaagse manier om met de veranderende buurten om te gaan.

De framing binnen professionele en ambtelijke kringen wijkt daar niet van af. Ook zij framen vanuit hun referentiekader. Het is echter belangrijk dat juist de groepen die de situatie moeten beoordelen ten einde beleid te formuleren, zich rekenschap geven van de complexiteit van de causale relaties die achter de veranderingen schuilen. Daarbij kunnen ze het een en ander van de bewoners leren, zoals we in dit hoofdstuk hebben laten zien.

4.5 Conclusie

De woonbuurten zijn voor de mensen die wij hebben onderzocht een centraal element in de welvaartbeleving: ze geven uiting aan het welvaarniveau wat men heeft bereikt en vormen een belangrijk onderdeel van het sociale leven. Maar juist het leefklimaat in de woonbuurten komt onder druk te staan.

Een afname van sociale cohesie wordt door veel professionals gezien als een kenmerkend probleem van het huidige Almere. Uit dit onderzoek komt naar voren dat binnen de onderzochte woonbuurten, een hoge mate van sociale cohesie bestaat.

De burens vormen een relatief belangrijk element van het sociale leven. De netwerken in de buurt zijn niet bijzonder gesloten.

Integendeel: vanuit een gedeelde leef- en denkwereld is er een relatief grote toegankelijkheid voor andere mensen die in grote lijnen het referentiekader delen. Daar horen mensen met heel verschillende achtergronden bij, waaronder immigranten met een vergelijkbare sociaaleconomische positie.

De relatief toegankelijke netwerken van de buurt staan tegenover het beeld van stagnerende cohesie. Het lokale sociale verkeer is niet gebaseerd op langdurige bewoning en het heel goed leren kennen van de burens over een lange periode. Belangrijker is een bepaalde vanzelfsprekende sfeer, waarin men onmiddellijk gelijkgestemde mensen – mensen zoals wij – herkent en verwelkomt. Die herkenning vindt plaats op basis van gedrag en houding en niet op grond van ‘kleur’ of herkomst. Mensen die nieuw zijn in de buurt worden gemakkelijk opgenomen in het open netwerk.

Nieuwkomers kunnen al snel aan die voorwaarden voldoen en pas als het gedrag ernstig afwijkt van het brede gebied waarin men elkaars gedrag beoordeeldt, begint men zich zorgen te maken. Ernstig afwijkend gedrag is niet alleen vervelend, maar kan ook een teken zijn dat de wijk achteruitgaat. Problemen in de buurt ontstaan door de komst van mensen met problemen, gecombineerd met een gebrekkige begeleiding of het ontbreken van toezicht. Het meest genoemd worden merkbaar alcoholisme en drugsgebruik, ongecorrigeerde kinderen, schreeuwende mensen, steeds politie aan de deur.

5 Ongenoegen?

5.1 Inleiding

Tot de veronderstellingen over de kwetsbare middenklasse behoort dat er ongenoegen bestaat over sociale en politieke ontwikkelingen. Mensen zouden in toenemende mate een consumentistische houding aannemen ten aanzien van politiek en beleid.

Tijdens de interviews is onder andere gevraagd naar het stemgedrag, en we wilden ook een idee krijgen van de meningsvorming over gemeentebestuur en landelijke politieke kwesties. Toch is het geen onderzoek naar politieke opinies: het gaat ons om het beeld dat de respondenten hebben van sociale en politieke ontwikkelingen voor zover dat in verband kan worden gebracht met mogelijke kwetsbaarheid.

In dit hoofdstuk wordt eerst een overzicht gegeven van de veranderingen die de respondenten op Almere zien afkomen. Deze kunnen worden samengevat als verschillende vormen van verstedelijking. Vervolgens wordt ingegaan op meningen over beleid en politiek, waarbij specifiek is gelet op de vraag in hoeverre dat beleid en politiek hen kwetsbaar maken. Het laatste deel van het hoofdstuk is gereserveerd voor een uiteenzetting over het referentiekader. Waar de creatieve klasse wordt gekenmerkt door de *culture of critical discourse*, wordt de lagere middenklasse gekenmerkt door de *culture of common sense*.

5.2 Vormen van verstedelijking

Ongenoegen vertaalt zich onder andere in de *indicatoren van verandering* die in het vorige hoofdstuk ter sprake zijn gekomen, en die betrekking hebben op de buurten in Almere. Er is, om dit belangrijke punt te herhalen, eerder sprake van genoeg en minder van ongenoegen over de woonbuurten. Voor zover ongenoegen ter sprake komt heeft dit echter wel vaak met de buurten te maken.

De veranderingen in de woonbuurten worden door respondenten geplaatst in een context van de gehele stad. Almere verandert, en wel in de richting van een stad met een grotere omvang en een grotere diversiteit. Vanuit het referentiekader bekijkt en beoordeelt men verschillende *vormen van verstedelijking*. Verschillende vormen van verstedelijking dienen zich aan in de nieuwe steden:

- Toenemende omvang
- Een relatief grotere anonimiteit
- Groeiende diversiteit
- De komst van stedelijke problematiek
- Dominant vertoog over de creatieve, levendige, diverse stad

Toenemende omvang

De toenemende omvang van de gemeente komt in vrijwel alle gesprekken aan de orde, ook omdat wij geïnteresseerd waren in de mogelijkheid van ongenoegen over de voorgenomen uitbreidingen van Almere. Over de groei van de gemeente wordt verschillende geoordeeld. Veel respondenten zijn wel te spreken over de groei in het verleden, maar zien de schaa sprong als een risicovolle onderneming.

(interviewer:) Zie je Almere veranderen? Je woont hier kort, maar in Almere langer. (respondent:) Het wordt steeds groter, en het wordt steeds, er komt steeds meer een stad waar je gewoon alles kan vinden wat je nodig hebt, dat je niet meer zoiets hebt van, nou: we moeten het buiten Almere gaan zoeken. Het is een complete stad aan het worden.

(interviewer:) Almere wil twee keer zo groot worden. Wat vind je van die plannen?

(respondent:) Oeh, heftig. Voor mij persoonlijk hoeft dat niet.

Anonimiteit?

Andere respondenten zien ook in de groei in het verleden een ontwikkeling naar een grootstedelijk leefklimaat met een grotere anonimiteit. Er is wel een bepaalde trots op die grotere stad aanwezig.

Ik liep wel eens met m'n moeder door het winkelcentrum heen. Ik liep alleen maar van 'haai, hooi, hooi, hoe is het met jou'. Zo liep ik. Dat is weg. Dat vind ik dus iets dat wel jammer is van een grote stad. Dat vind ik niet altijd leuk. Daarentegen als je kijkt naar hoe Almere in het land gezien wordt en ik denk ook voor de economische ader met de Randstad. Ik denk wel dat het goed is. Ik ben geen voorstander van een grote provincie, Almere moet wel Almere blijven, het moet wel z'n eigen identiteit houden.

In het vorige hoofdstuk hebben wij laten zien dat de omgangsvormen in de Almeerse woonbuurten zeker niet als anoniem moeten worden gezien: over het algemeen zijn er veelvuldige sociale contacten, maar dat neemt niet weg dat respondenten soms de groeiende stad als anoniemer bestempelen. De eigen woonbuurt wordt gepresenteerd als uitzondering. Respondenten die van buiten de Randstad komen, vormen een uitzondering op deze regel. Zij vinden hun huidige buurt vaak anoniemer dan de buurten die zij kennen uit de plaats van herkomst.

Nou, ik hoef niet zo gecontroleerd te worden over wat ik doe en wat ik denk. Ik heb daar niet zoveel behoefte aan. Je woont hier wat anoniemer. Dat vind ik op zich, je woont hier wel eens te anoniem, omdat je toch wel in een grote stad woont, dus ja, dan denk ik okay, ik zou niet meer dat hele dorpse willen, maar ja zoals het nu gaat vind ik het eigenlijk wel prima. Ik bedoel, ik zou het heel erg vinden als ik niet weet wie mijn burens waren. Zou ik heel erg vinden. Zou ik hier

ook niet prettig wonen. Zou ik ook zeggen, ik ga hier weg, ga ik iets anders... Ja. En als je de burens kent, je maakt eens een praatje en komt eens op de koffie... En heus niet dat we hier met z'n allen 'jij moet bij mij op de koffie'. Nee. Het gaat heel ongedwongen nog.

Stedelijke problematiek

Indicaties van afnemende veiligheid worden belangrijk gevonden, hoewel het ook daarbij meer gaat over vertrouwdsheid dan echte onveiligheid. Men verwijst zowel naar inbraken waar men zelf mee te maken heeft gehad in woningen in de eigen buurt, als naar de situatie in het centrum, die grotendeels een kwestie van horen zeggen is.

Als je met het OV naar het centrum gaat, ja toch verpaupering. Het is niet echt hangjeugd, van die groepen die daar staan bij het station en zo, qua veiligheid, ik laat mijn dochter niet alleen 's avonds op de bus stappen nee. [...]

Ik kom zelf uit de Bijlmermeer, dus ik ben wel gewend, dus dat valt dan wel mee hier, maar als je bijvoorbeeld Stedenwijk ziet, daar zit m'n werk dan ook. Das heel anders [...]

Al die hanggroepen, ze doen niets kwaad hoor, maar het geeft geen veilig gevoel

De vergelijking met de Bijlmer wordt regelmatig gemaakt als indicatie voor de komst van stedelijke problematiek.

Toenemende diversiteit

In het vorige hoofdstuk is de toenemende diversiteit van buurten uitgebreid ter sprake gekomen. In het gedeelte van het gesprek over politiek en beleid speelt dit thema ook een rol. Het wordt vaak op Almere betrokken. Nog een aantal reflecties op diversiteit:

(man:) Heel goed dat die mensen komen, maar ik vind wel dat als je geen werk hebt, en je wil verder niet bijleren, dan sorry. Dan ga je maar.

(vrouw:) Ik vind dat iedereen hier mag komen, maar aanpassen, en werken. Wat wij nu hebben met al die nationaliteiten, ik vind het schitterend. Hartstikke mooi. Je loopt op een markt, en je hoort hele andere dingen, je ziet andere dingen, fantastisch! Maar niet alleen komen halen, ook brengen. Om het zo maar te zeggen.

Diversiteit wordt lang niet altijd als negatief beoordeeld, maar soms kan binnen enkele zinnen de mening 180 graden draaien.

Ik vind juist, ja ik vind het juist ook goed voor de ontwikkeling van de kinderen. Ze zitten ook lekker op een gemengde school. Dat moet gewoon bij de opvoeding, dat ze gewoon met allerlei culturen omgaan. Ik vind het geen probleem. Ik heb wel vaak, dat ik dan wel de gedachte heb, als je nieuwe burens krijgt, dan hoop je toch wel stiekem op een paar Nederlanders. En dan hoor je van 'nou, er komen buitenlandse mensen'. En dan heb ik wel zoiets van 'he, die buitenlanders'. Ja, niet lullig bedoeld, maar gewoon zoiets van nou een

paar keer Nederlanders mogen er ook wel bij, want ik voel me wel een beetje een eenling. In dit blokje wonen misschien maar drie of vier Nederlandse gezinnen. [...]

Ik weet niet hoe ik dat zou moeten uitleggen, maar ik vind wel dat Nederlanders vaak achtergesteld worden. Als er dan weer wat is, dat een kleurling dan weer voorrang heeft. Dan denk ik, waar zijn we mee bezig. Ja, soms vind ik dat ook wel heel treurig, zoals met asielzoekers die dan toch nog uitgezet worden, zoals momenteel op het nieuws is. Die jongen die al tien jaar...

Toenemende diversiteit wordt in Almere uitgebreid besproken en vormt voor veel bewoners een punt van reflectie. Eigen ervaringen met mensen uit verschillende herkomstlanden worden gespiegeld aan algemene uitspraken die in de politiek worden gedaan. Actuele thema's die gebaseerd zijn op reële gebeurtenissen komen daarbij ter sprake, zoals in het geval van Mauro ten tijde van het veldwerk.

Dominant vertoog over de creatieve, levendige, diverse stad

In het debat over ongenoegen bij de middenklasse spelen toenemende contrasten tussen hoger en lager opgeleiden een rol. Een manier waarop dat naar voren zou kunnen komen is in de interpretaties van stedelijkheid: wat verwachten mensen van een stad als leef- en woonomgeving en wat zien zij als kwaliteiten of bedreigingen. Wat opvalt na analyse van de interviews is hoe weinig in de leefwereld van de door ons onderzochte groep wordt verwezen naar het soort van stedelijke kwaliteiten die in het dominante vertoog over de creatieve, levendige en diverse stad centraal staan. De respondenten verwijzen over het algemeen naar de kwaliteit van prettige woonbuurten met een zekere mate van comfort en aangename sociale contacten.

Dit staat in contrast tot beleidsvoornemens waarin de nadruk ligt op juist die creatieve, levendige en diverse stad. De problemen van Almere zijn voor de door ons onderzochte groep heel andere dan die van saaiheid of gebrek aan sociale cohesie, en de oplossingen voor de geconstateerde problemen hebben weinig te maken met het aanbrengen van een grotere (inkomens-) diversiteit in woonwijken en het verlevendigen van het straatbeeld – eerder het tegendeel. Elders hebben wij opgemerkt (Reijndorp e.a. 2011) dat inwoners van nieuwe steden in toenemende mate last ondervinden van het vertoog van de creatieve, levendige en diverse stad. De groeiende populariteit en dominantie van dit vertoog leidt tot een dalende reputatie van de nieuwe stad.

De interne reputatie blijft goed, maar de externe reputatie wordt niet op die interne reputatie gebaseerd. Iets vergelijkbaars mag in het verleden opgeld hebben gedaan voor de toen nog ongunstige reputatie van de oude steden. Tegenwoordig kunnen de oude steden bogen op een steeds betere externe reputatie door de stijgende interne reputatie. Dat heeft te maken met de kracht van de meningen van de 'creatieve klasse' die in die steden woont en grote invloed op de meningsvorming over plaatsen heeft. En juist diezelfde creatieve klasse velt een oordeel over de nieuwe stad, zonder zich een beeld te

vormen van de waarde die de nieuwe stad heeft voor de inwoners. Tegen onze verwachting in troffen wij bij onze respondenten nauwelijks ergernissen aan over deze dominante en voor hen mogelijk nadelige etikettering van hun woonomgeving. Onze gedachte dat de door ons onderzochte overwegend lager opgeleide groep, zich zou ergeren aan de opgelegde meningen van een hoger opgeleide groep, kunnen wij niet onderschrijven. Er is op dit gebied eerder sprake van verbazing dan ergernis, laat staan rancune.

5.3 Kwetsbaarheid en beleid

Kwetsbaarheid en gemeentebestuur

Een van de opmerkelijkste resultaten van ons onderzoek betreft de manier waarop men naar de overheid kijkt. Afgaande op de veronderstellingen hier omtrent verwachtten we opmerkingen over zakkenvullers of termen van gelijke strekking. Men kijkt echter naar de gemeente, ambtenaren en politici, zoals men ook naar de bureaus kijkt: praktisch, geen verhalen, aanpakken, oplossen, helpen. Praktisch ook in de zin van draaiende houden, regelen. Hier volgen enkele voorbeelden van de manier waarop vanuit het referentiekader het gemeentelijk beleid wordt geïnterpreteerd.

Je bouwt een centrum wat omhoog loopt. Je weet dat dat wat ze er op leggen, dat dat nat wordt, dat dat gaat glijden dus hoe wil je dat mensen met een rolstoel en slecht ter been zijn naar boven kunnen komen, vanuit het oude deel naar het nieuwe deel? Dan denk je toch van, ja die architect, ja op papier is alles heel mooi, maar in de praktijk is dat meestal wel anders. [...]

Die laten zich gewoon omlullen door een architect 'ah, dat is mooi'. Maar is het ook functioneel? Het grote plein zou een horecaplein worden, daar staat nu een zaak leeg en daar zat een uitzendbureau in, en daar hangt nu een briefje op de deur 'te huur, maar niet voor de horeca'.

Om de ene week komen ze het halen en in de winter heb ik er niet veel last van, maar in de zomer, brengt ongedierte. Die groene container wordt om de ene week geleegd. Heel veel mensen zijn hier niet blij mee. Dan zeggen ze dat ik afval in de vriezer moet doen en dat ga ik echt niet doen. Groente en zo en na twee weken krijg je van die maden. En alles is vol. En dan mag je niet eens een vuilniszak er naast zetten. Maar ik bedoel, het is twee weken, dat ze er een beetje rekening mee houden dat je er wel een zak naast mag zetten.

Sommige respondenten vinden dan ook dat de gemeente de prioriteiten verkeerd heeft gelegd.

Ik vind dat deze buurt aan het verpauperen is. Overigens, ik woon hier met plezier hoor, laat ik daar duidelijk over zijn. En ik heb in alle wijken met plezier gewoond. Maar als ik ooit nog eens binnen Almere zou verkassen en dat kan niet naar Overgooi dan zal het waarschijnlijk toch

wel weer terug worden naar Almere Haven denk ik. Dat heeft toch alles met sfeer te maken. [...]

Dat zie je in de Seizoenenbuurt ook en in de Oostvaarders en de Eilandenbuurt ook. Dat is nog erger dan hier. Het is natuurlijk prachtig dat ze dat hele centrum hier aan het oppimpen zijn, maar ik heb zoiets ja, ik vind het een beetje zonde. Ik vind het mooi hoor. Geen misverstanden.

De gemeente voert een actief beleid om meer hogere inkomens aan te trekken, onder andere door het verbeteren van het aanbod van culturele voorzieningen en het aanbieden van aantrekkelijke, duurdere woningen.

Goede impuls voor Almere. Geld is altijd welkom. Zeker als het hier uitgegeven wordt.

Ik vind het cultuur gedeelte goed, ik vind het betere verdieners vind ik goed, maar ik vind dat je daarbij ook rekening moet houden met de mensen die lagere inkomens hebben en dus niet kunnen kopen en ik vind dat dat te weinig gedaan wordt.

Over het algemeen beoordeelt men het streven van de gemeente om hogere inkomens, hogere opleidingen aan te trekken positief. Het wordt niet opgevat als iets wat op een verkeerde manier op henzelf afstraalt, alsof de huidige bewoners niet goed genoeg zijn. Wel wordt door sommige respondenten opgemerkt dat de aandacht voor het binnenhalen van beter gesitueerden niet ten koste moet gaan van het budget voor de bestaande stad.

Er gaat wel gewoon een hoop aandacht uit naar die nieuwe wijken. Poort, je kan geen krant openslaan of er staat wel een stuk over Almere Poort in. En ik denk, hartstikke mooi, maar vergeet niet dat je hier ook in Kruidenwijk en Haven ook nog oudere wijken hebt, die ook wat geld kunnen gebruiken. [...]

Door dingen op te knappen, op te frissen. Zoals dat plein hierachter, als dat weer gewoon opgeknapt wordt en dingen wat opgefrist worden, dan ziet het er gewoon heel anders uit.

Wat overheerst is het beeld dat ambtenaren en politici wel hun best doen, maar geen idee hebben van de praktische problemen waar de bewoners zich voor gesteld zien.

Ik heb de burgemeester een paar keer in Almere gezien en dat [opstapeling van rommel en sociale problematiek in de straat] wil ik eigenlijk een keer tegen haar vertellen, maar mijn dochter zegt: 'Ja je bent gek', want ik zie haar altijd en dan zeg ik: 'Goedemorgen mevrouw Jorritsma, goedemiddag!' Dat vind ik heel leuk, ze is een hele leuke vrouw. Ze deed het ook heel goed voor Almere, maar er zijn dingen die kan zij nooit weten.

Kwetsbaarheid en rijksbeleid

De rol van de overheid met betrekking tot de eigen sociaaleconomische positie is niet een belangrijk punt van reflectie. Men is gewend 'de eigen broek op te houden' en vindt dat dit ook zo hoort. Dit komt onder andere naar voren in de enquêteresultaten.

Aan de eigen verantwoordelijkheid in het vergaren van een goed inkomen wordt belang gehecht. Wel is het relatieve aantal mensen dat het er mee eens is dat 'men zelf verantwoordelijk is voor het vergaren van een goed inkomen' bij de lagere middenklasse beduidend lager dan bij de restgroep (zie hoofdstuk 2). Bij de verdeling van welvaart in Nederland legt de lagere middenklasse meer dan gemiddeld de nadruk op herverdeling, en heeft het minder oog voor de eigen verantwoordelijkheid. Een meerderheid van de lagere middenklasse vindt dat je zelf verantwoordelijk bent voor een goed inkomen (63%), en dat is bijna 12 procentpunten lager dan de overige bevolking. Ook zijn relatief meer mensen uit de lagere middenklasse het eens met de stelling dat 'we met z'n allen moeten zorgen de inkomensverschillen niet te groot worden in Nederland'.

De kwetsbaarheid van de sociaaleconomische positie wordt gevoeld als een potentiële instabiliteit vanuit externe factoren: baanverlies, uitblijven van opdrachten, economische neergang, zoals aangegeven in hoofdstuk 3. Men maakt zich zorgen of de kinderen hetzelfde als zij kunnen bereiken. Men heeft vertrouwen in de kinderen, maar er is ook onzekerheid over de waarde van opleidingen en de mogelijkheden die de kinderen straks hebben op de woningmarkt.

De positieve houding ten opzichte van de eigen woon- en leefsituatie lijkt op basis van de interviews niet zoveel te maken hebben met een moraal waarin eigen verantwoordelijkheid of zelfredzaamheid centraal staat. Die verbinding wordt overigens wél gelegd in het veroordelen van het woongedrag van anderen, want daarover bestaat onder onze respondenten meer onvrede dan over de eigen situatie.

5.4 Culture of common sense

Geen, of in elk geval minder proto-professionalisering

De middenklasse wordt soms neergezet als een groep die geen politieke belangstelling meer heeft en niet nadenkt over de samenleving. Dit is gezien de onderzoeksresultaten een verkeerde voorstelling van zaken. Mensen denken na over de ontwikkelingen die ze waarnemen in hun omgeving en de berichtgeving in de media. Het is belangrijk om te realiseren dat dit nadenken gebeurt vanuit de eigen opgebouwde denkbeelden. Mensen *framen* de gebeurtenissen vanuit hun eigen referentiekader.

Er heeft hierbij weinig proto-professionalisering plaats op het vlak van culturele of politieke expertise. Dit begrip is in de jaren tachtig door De Swaan gemunt om aan te geven dat professionals pas gevestigd raken in hun rol als de leken hun termen overnemen (De Swaan 1989). Onze respondenten denken zelf na over de gebeurtenissen in eigen termen die men ontleent uit de werkervaring en binnen eigen sociale netwerken.

Zo kan het dat het ideologische gedachtegoed van politieke partijen geen sterke rol speelt in de dagelijkse evaluaties die mensen maken van de situatie in hun omgeving. Het is bovendien zo dat binnen het referentiekader van deze overwegend praktisch ingestelde groep bewoners ideologie een steeds minder belangrijke rol is gaan spelen.

Culture of critical discourse

In plaats van proto-professionalisering is er meer sprake van authentiek denken. Dit authentieke denken staat in contrast met de redeneerwijzen die onder hoger opgeleiden met veel cultureel kapitaal gebruikelijk is. Onder deze groep heerst wat Gouldner de *culture of critical discourse* heeft genoemd (1979). Hiertegenover staat, wat ons betreft, de *culture of common sense*.

De Amerikaanse socioloog Gouldner wees nog voordat Bourdieu het begrip cultureel kapitaal muntte op het bestaan van een groeiende groep professionals die meer en meer de dienst zijn uit gaan maken in de samenleving. Zij beroepen zich niet op traditie, autoriteit en groepssolidariteit, maar leren zich de 'culture of critical discourse' aan, waarin het draait om reflexiviteit en een kosmopolitische instelling. Deze instelling stemt overigens overeen met het eerder genoemde dominante vertoog van de creatieve, levendige en diverse stad. Hoe belangrijker cultureel kapitaal, hoe groter deze kosmopolitische instelling, hoe meer aandacht voor verschillende gezichtspunten en stijlen, hoe groter de waardering voor levendigheid en verscheidenheid (Metaal 2011).

Culture of common sense

Het begrip common sense heeft verschillende betekenissen. Het wordt gebruikt om aan te duiden dat iets vanzelfsprekend is en weinig kunstige redeneringen behoeft. Het betekent ook gezond verstand. In de psychologie wordt het begrip ook gebruikt voor lekenkennis. Er is professionele, wetenschappelijke kennis en daartegenover staat de common sense.

Voor de houding van de door ons onderzochte groep zijn de bestanddelen van het begrip elk ook relevant: *common*, van algemeen, gewoon (*the common man* is de gewone man) en *sense*, in de zin van verstand, eigen inschattingen, in plaats van geleende expertise. Het begrip *culture* is ook op zijn plaats in de zin dat mensen de houding enigszins lijken te koesteren. Het gezonde verstand wordt door deze groep gecultiveerd zoals door een groep professionals de culture of critical discourse wordt gecultiveerd.

De culture of common sense keert terug in de omgang met burens en het draait om bepaalde sociale vaardigheden. Mensen willen gekend worden, en ook in hun meningen gekend worden. Ook het werk is een plek van de culture of common sense. De meeste beroepen hebben baat bij praktisch, georganiseerd denken, en bestaan niet louter uit lopende-bandwerk: dienstverlening, logistiek, boekhouding, het is juist wat met gezond verstand moet worden gedaan en niet met veel vertoon van discours.

Ze verwachten deze houding ook aan te treffen bij de gemeente en de landelijke politiek. Of om meer precies te zijn: ze vinden dat gemeente

en politiek net als zichzelf op een praktische en verstandige manier moeten nadenken, maar ze houden toch wel ernstig rekening met het tegenovergestelde (het ontbreken van het gezond verstand van de CCS en toevlucht tot de mooie woorden uit de CCD). In het volgende citaat komt dit aspect op verschillende manieren aan de orde over twee bekende politici.

Ik vind die... hoe het het... die ex burgemeester van Amsterdam, Job Cohen? Dat vind ik zo'n blaaskaak. Ik vind het een blaaskaak, maar of ik daar, ik kan dat niet zeggen die heeft dat gezegd en dat, want daar volg ik het allemaal niet genoeg voor. [...]

Geert is de enige hier in Nederland die durft te zeggen wat anderen alleen maar denken. Hij heeft ook hele rare dingen geroepen, de kopvoddentaks bijvoorbeeld, nou dat kan hij beter voor zich houden. Je moet gewoon serieus blijven. Maar hij stuurt het wel de goede kant op.

Het referentiekader is ingegeven door het werk en de manier waarop het leven wordt georganiseerd. In vergelijking met het oude arbeidersmilieu is er zowel meer kennis als noodzaak voor sociale vaardigheden en ook voor organisatie en administratieve vaardigheden (boekhouden, klantbeheer).

Andere eigenschappen van de culture of common sense zijn:

- praktisch, geen verhalen, aanpakken, oplossen
- praktisch, ook in de zin van draaiende houden, regelen
- "dat kan je toch zo zien, dat voel je op je klompen aan"
- gezond verstand
- common, doe maar gewoon, het gewone
- kennis speelt een rol, en dan vooral praktische, toepasbare kennis
- techniek, overleggen, sociale vaardigheden, klanten, logistiek, personeel
- dingen gewoon berekenen, excel voor het huishouden
- mensen moeten onderhandelen, dus ook bij onderhoud groen, of bij verhuizen door corporaties.
- er is een andere manier van naar politiek kijken, en dan niet 'zakkenvullers'.
- het bijzondere van het gewone: prettig, leuk, prima

Ongenoegen en politiek

Van onze respondenten stemmen de meeste op de VVD. Andere partijen die vaak werden genoemd zijn PvdA, SP en PVV, gevolgd door D66, GroenLinks en CDA. Het doel is niet om te onderzoeken op welke partijen wordt gestemd door de Almeerse middenklasse; onze onderzoeksopzet leent zich niet voor dergelijke uitspraken.

De vraag naar het stemgedrag is vooral gebruikt om mensen aan de praat te krijgen over politiek en beleid. In de oorspronkelijke opzet hebben wij deze vraag niet expliciet willen stellen; het bleek gedurende het onderzoek toch de beste trigger te zijn tijdens de interviews om over politiek en mogelijk ongenoegen over politiek en beleid te kunnen praten. Op die manier kon bijvoorbeeld ook over verkiezingsuitslagen worden gesproken.

Respondenten spreken over zeer uiteenlopende zaken als het gaat over politiek en beleid. De onderwerpen en het eventuele genoegen/ongenoegen dat daar uit spreekt, vloeien voort uit het referentiekader, zoals aangegeven in hoofdstuk 2. Dit is onder andere gevormd in eerdere periodes van het leven en wordt opgebouwd uit: het milieu van herkomst van de ouders, de plaats van herkomst en de opleidings- en beroepstypen.

De meeste onderwerpen uit de interviews over politiek en beleid, hebben betrekking op Almere. Dat heeft voor een deel te maken met de manier waarop de interviews zijn gestructureerd: het gesprek gaat over het verleden van de respondent en vervolgens over de buurt en Almere en pas daarna over politiek en beleid. Het heeft vermoedelijk ook te maken met het gegeven dat respondenten politiek en beleid op hun eigen situatie betrekken. De bronnen van ongenoegen worden sterk op Almere betrokken.

De afgelopen tien jaar is veel geschreven over de opkomst van nieuwe politieke partijen en populisme in verband met een mogelijk ongenoegen. Volgens Uitermark en Oudenampsen is er niet zozeer sprake van ongenoegen als wel slimmigheid van populistische politici. Wij constateren dat er wel degelijk sprake is van ongenoegen, maar dat zit net wat anders in elkaar dan vaak wordt gedacht. De voornaamste bron van ongenoegen heeft te maken met de veranderingen in de woonbuurten van Almere. Maar of dat ongenoegen ook de enige drijfveer is voor het stemmen op populistische partijen is de vraag.

Populistische politici spelen in op de culture of common sense door zich op het niveau van 'gewone mensen' te begeven in termen van redeneringen. De middenklasse is mogelijk enigszins kwetsbaar of vatbaar voor populisme omdat het juist die charme van het gezonde verstand uitdrukt.

Naarmate deze groep groeit die zich niet spiegelt aan experts maar aan de culture of common sense, is er ook meer ruimte voor populisme. Het ongenoegen over de veranderende buurten vindt weerklank in enkele populistische programma's. In het bijzonder het gevoel van urgentie, dat er nu eindelijk echt eens iets moet gebeuren. Naarmate de grote partijen zich meer op deze bevolkingsgroepen richten en aansluiting zoeken bij de denkbeelden die binnen de culture of common sense passen, neemt de kracht van de specialistische populistische standpunten mogelijk af.

Volgens Bovens komt het ongenoegen over de politiek door de lagere middenklasse voort uit de vorming van een *diplomademocratie*, waarin hogeropgeleiden een steeds groter deel van het parlement zijn gaan vormen, en enkel de belangen van hogeropgeleiden in het parlement vertegenwoordigen. De overwegend middelbaar en lageropgeleide lagere middenklasse herkent zich niet meer in de overwegend liberaal-progressief-kosmopolitische koers die de overheid vaart, die (voornamelijk) last ondervindt van globalisering, de multiculturele samenleving en individualisering (Bovens 2010). Bij ons onderzoek zijn we zoals aangegeven nauwelijks rancune tegengekomen over de experts of over ambtenaren en politici in het algemeen, maar er zijn wel aanwijzingen dat er ongenoegen is over verschillende vormen van

verstedelijking, waarvan men vindt dat vanuit beleid en politiek geen heldere oplossingen worden geboden.

5.5 Conclusie

Voor zover ongenoegen ter sprake komt heeft dat het meest te maken met buurten. Een deel van de veranderingen in de buurten kan worden gezien als een effect van toenemende verstedelijking, en in dit hoofdstuk zijn verschillende vormen van verstedelijking besproken. Almere verandert, wordt groter en in sociaal opzicht verscheidener. Soms verwijzen respondenten naar een grootstedelijk leefklimaat, maar de eigen woonbuurt wordt gepresenteerd als uitzondering op die tendens tot grotere anonimiteit. Men maakt zich meer zorgen over de komst van stedelijke problematiek. Dat wordt ook letterlijk zo gezien: die stedelijke problematiek ontstaat niet in Almere, maar komt van elders, in het bijzonder uit Amsterdam.

De problemen die worden genoemd hebben weinig te maken met saaiheid of gebrek aan cohesie. Ruimte en groen zijn belangrijke waarden, samen met de bestaande sociale interactie in de wijk. Het beeld van een monocultuur van rijtjeshuizen waar niets te doen is, staat hier tegenover de eigen ervaring van de woonomgeving als plek waar gezinnen en andere huishoudens prettig kunnen wonen. Plannen in de richting van meer creativiteit, levendigheid en diversiteit worden niet altijd herkend als een oplossing voor een probleem.

Veel respondenten kunnen zich niet herkennen in sommige beleidskeuzes die gemaakt zijn. Het beleid is vaak erg conceptueel. Gemeente en politiek zouden vaker op een praktische, verstandige manier kunnen nadenken over de gevolgen van beslissingen, zoals men dat ook in de eigen werksfeer graag ziet.

Onder de onderzochte groep is echter weinig rancune te bespeuren tegenover ambtenaren, politici of professionals. Er zijn aanwijzingen dat er ongenoegen is over verschillende vormen van verstedelijking, waarvan men vindt dat er te weinig aan wordt gedaan, maar politici en professionals worden niet als klasse op hun houding bekritiseerd.

Conclusie

Tegen het beeld in

De beeldvorming over de middenklasse in Almere is niet altijd even positief. De sociaaleconomische positie wordt kwetsbaar genoemd, en dat lijkt te worden geweten aan de motieven en mentaliteit van de betrokkenen. Mensen hebben of nemen minder tijd voor belangrijke zaken. Men is vooral bezig met consumeren. Mensen hebben teveel op zich genomen, wat betreft geld en verantwoordelijkheden. Mensen maken de verkeerde keuzes en steken zich in de schulden. Dit stemt niet overeen met de bevindingen van ons onderzoek.

De manier waarop de respondenten hun dagelijks leven organiseren en bijbehorende motivaties wijzen in een andere richting. Het maken van carrière in termen van opleiding, baan en inkomen blijkt niet de enige of de belangrijkste ambitie te zijn. Wat niet wil zeggen dat men niet trots is op of tevreden met wat men heeft bereikt. Daaraan ontleent men niet zozeer status als wel een bepaald prestige. Prestige ontleent men vooral aan de kennis en ervaring die men heeft ontwikkeld en die men dagelijks inzet bij werk en andere zaken die moeten worden geregeld. Zo'n soort prestige onderkennen ze ook bij hun burens. De motivaties om bepaalde zaken wel en andere niet te doen zijn vaak praktisch.

Kwetsbaarheid en sociaaleconomische positie

De kwetsbaarheid van de lagere middenklasse wordt niet alleen bepaald door zaken als inkomensverlies en de omvang van schulden. Het gaat ook over de sociaaleconomische positie die men inneemt in relatie tot andere groepen. Een logische vraag is of de lagere middenklasse niet te lijden heeft onder statusverlies in verhouding met andere groepen die een prominente rol spelen in het huidige beleidsvertoog over de economie in relatie tot de stedelijke vernieuwing. Daarin komen met name de hogere opgeleiden en de creatieve klasse naar voren. In tijdsperspectief zien we dat de lagere middenklasse een veel vagere positie heeft vergeleken met de positie van de (geëmancipeerde) arbeidersklasse nog maar een paar decennia geleden. Dat betekent dat de afgrenzing zowel naar boven als naar beneden veel minder scherp is. De beleidsaandacht richt zich naast de gewilde groepen die hierboven zijn genoemd ook op de kwetsbare groepen aan de onderkant, die op zich een bonte verzameling vormen van zorgbehoevende ouderen, mensen met een psychiatrische achtergrond, laagopgeleiden zonder werk, allochtonen, probleemgezinnen et cetera. Het is onduidelijk waar de grens precies ligt met de lagere middenklasse: tot de laatste groep behoren allochtone middenklasse-gezinnen evenzeer als zorgbehoevende ouderen met een redelijk inkomen. Het idee achter statusverlies is, dat van deze vage ondergrens een bedreiging uitgaat: wat je hebt bereikt is daardoor niet alleen kwetsbaar, anderen kunnen je ook tot de groep aan de onderkant rekenen. Dat kan ondermeer tot uiting komen in de manier waarop in het beleid kwetsbare groepen worden gedefinieerd en aangesproken.

In veel beschouwingen over de middenklasse in de suburbs spelen status en statusverlies een belangrijke rol (Hamers 2003). In beschouwingen over de Nederlandse nieuwe steden worden reacties van inwoners op sociale veranderingen in hun omgeving verbonden met 'rising expectations', het idee met het verhuizen van stadswijk naar suburbane omgeving verlost te zijn van problemen die verbonden worden met de sociale heterogeniteit van de stad (Deben en Schuyt 2000). Ook daaruit spreekt de vrees voor het verlies van een maar net bereikte hogere status. De conclusie van dit onderzoek is dat status en de angst voor het verlies daarvan minder belangrijk zijn in de perceptie dan een reële welvaartervaring. In de zelfreflectie op de sociale positie ligt de nadruk op hetgeen men concreet bereikt heeft in de verbetering van woon- en leefomstandigheden. Wat men heeft bereikt ziet men ook niet in termen van sociale stijging of daling. Vergelijking van de eigen situatie met die van ouders formuleert men eerder als verbetering van omstandigheden, dan in termen van maatschappelijke positie. Men is vooruitgekomen, niet omhoog geklommen. Die welvaartervaring is het product van een traject van aanhoudend werken en van stapsgewijze verbetering. Daar zit de vrees en de kwetsbaarheid, in de mogelijkheid dat wat men heeft bereikt en koestert verloren gaat.

Dat neemt niet weg dat deze groep op dit moment te maken heeft met veronderstellingen en vooroordelen jegens hen, en dat de wijken die zij als vanzelfsprekend de beste vinden een proces van stigmatisering ondergaan: werden ze in eerste instantie gekwalificeerd als saai, op dit moment verandert dat in probleemwijk. Waarbij opvalt dat de respondenten in Almere zich minder verontschuldigd uitlaten over het feit dat ze in een nieuwe stad wonen, waar niets te doen is et cetera, dan in recent onderzoek in bijvoorbeeld Nieuwegein, Zoetermeer of Alphen aan den Rijn (Metaal e.a. 2008, Reijndorp e.a. 2011, Metaal 2011). Almere is misschien meer geëmancipeerd en geaccepteerd als nieuwe stad, in ieder geval voor en door de groep bewoners die in dit onderzoek naar voren komt.

Kwetsbaarheid en beleidsaandacht

Een tweede conclusie is, dat de boven beschreven beleidsaandacht die uitgaat naar groepen boven en beneden de lagere middenklasse niet, zoals wij verwachtten, leidt tot gevoelens van jaloezie of rancune. Dat geldt in ieder geval voor de aandacht voor hoogopgeleiden of mensen met een hoger inkomen. Over het algemeen beoordeelt men het streven van de gemeente om deze groepen aan te trekken positief. In zekere zin ziet men de komst van deze groepen ook als een bijdrage aan de verbetering van de reputatie van Almere bij buitenstaanders en verwacht men er een impuls van voor de kwaliteit van het voorzieningenniveau. Bij de groep aan de onderkant ligt dat genuanceerder. Er heerst niet zozeer het gevoel, dat deze groepen worden voorgetrokken – hoewel we die mening ook hebben gehoord – als wel het idee dat de gemeente en andere instellingen te weinig doen om overlast van bepaalde huishoudens en personen te voorkomen of af te straffen. Hoewel sommigen de komst van die huishoudens en personen verbinden met de instroom van allochtone

groepen uit de naoorlogse wijken van Amsterdam, is het opvallend dat een groot deel van de respondenten een scherp onderscheid maken tussen het asociale gedrag van bepaalde huishoudens en de sociale veranderingen die men (elders) in Almere waarneemt.

Kwetsbaarheid en financiële situatie

Veranderingen in de relatieve sociaaleconomische positie betreffen de positie van de klasse als geheel, niet de kwetsbaarheid van de positie van individuen. De positie van de klasse als geheel is belangrijk vanwege de veronderstellingen die daarover bestaan die aan het ongenoegen worden gekoppeld. De kwetsbaarheid van individuele huishoudens heeft alles te maken met strategieën van rondkomen en vooruitkomen.

Op basis van dit onderzoek kan niet worden geconcludeerd of financiële problemen voor de middenklasse als geheel toe- of afnemen. Wel blijkt dat hun financiële situatie tot op zekere hoogte kwetsbaar is: verschillende huishoudens zijn in het recente verleden geconfronteerd met inkomensverlies. De oorzaken liggen zowel in verslechtering van de economische conjunctuur als in persoonlijke omstandigheden. Dat is niet iets wat mensen zomaar overkomt; daarin maakt men naar eigen zeggen ook keuzes. Inkomensverlies kan het gevolg zijn van verlies van een baan of het teruglopen van opdrachten bij zzp'ers, van ziekte of scheiding, maar ook van de wens om meer tijd te besteden aan de kinderen, ander soort werk te gaan doen of weer een opleiding te volgen. Dat gebeurt allemaal binnen financiële marges die niet erg ruim zijn.

Mensen worden geconfronteerd met fluctuaties van hun inkomen. In die zin is er wel degelijk sprake van kwetsbaarheid. Dit is vooral kwetsbaarheid door externe factoren. Interne factoren zijn slechts in enkele gevallen in het geding. Wanneer het inkomen daalt gaat voor vrijwel alle respondenten niet een periode in van schulden of financiële incompetentie. Er is sprake van *coping* en *resilience*, en niet zozeer constante welvaart. Tweeverdieners kunnen de fluctuaties makkelijker opvangen dan huishoudens die op één inkomen draaien, maar zelfs dan kan door handig bezuinigen de moeilijke periode worden overbrugd. Uit de interviews komt het beeld naar voren van een mengpaneel met schuiftoetsen voor inkomen en uitgaven die naar omstandigheden worden bijgesteld. Het gegeven dat sommige respondenten hun financiële situatie bijhouden met een spreadsheet versterkt dat beeld. Uit het onderzoek blijkt een sterk zelf-oplossend vermogen. Men vervalt niet graag in de slachtofferrol, maar zoekt de oplossing in het verwerven van meer inkomen door een baantje erbij en vooral door het beperken van de uitgaven. Daarbij hanteert men bijvoorbeeld prioriteiten als: eerst vakantie en luxere uitgaven, als laatste de club van de kinderen.

Veel respondenten hebben een soort 'troetelproject' dat bijdraagt aan hun welvaartgevoel: een boot, een oldtimer, een paard. Ze zijn bereid daarvoor extra geld uit te geven, maar het is soms ook het wisselgeld als het in slechte tijden echt niet anders kan.

Onder de respondenten bevindt zich een minderheid met relatief te hoge vaste lasten en/of schuldenproblematiek. De meeste

respondenten hebben hun boekhouding opmerkelijk goed op orde. Het is kenmerkend voor de basishouding waarmee men anticipeert op mogelijke veranderingen in de financiële situatie. Velen merken op dat dit van huis uit is meegekregen.

Kwetsbaarheid in generatieperspectief

Verschiedende respondenten maken zich zorgen over de toekomst van de kinderen: zullen die hetzelfde of meer bereiken als zichzelf? Dat kwam ook naar voren uit de enquête. Ouders spreken vertrouwen uit in de zelfredzaamheid van hun kinderen. Ze verwachten aan hen hetzelfde mee te geven als zij van huis hebben meegekregen. Ze hebben echter ook twijfel of hun kinderen met die bagage eenzelfde niveau van leefomstandigheden kunnen bereiken als zichzelf. Dat heeft te maken met onzekerheden over ontwikkelingen in de economie en de eisen op de arbeidsmarkt, maar ook met een beperkt inzicht in de kwalificaties die het onderwijs biedt.

Ze praten zeer betrokken over het wel en wee van de kinderen. Voor hun kinderen hebben ze veel over en ze hanteren daarbij strategieën voor tijdsbesteding (beperking computergebruik) en omgaan met geld (zakgeld, kleedgeld).

Ouders uiten twijfels over de kwalificaties die het onderwijs, en dan met name het voortgezet beroepsonderwijs, oplevert. Ze zien zich geconfronteerd met een, vaak verwarrend, groot aanbod van VMBO- en MBO –opleidingen en ze hebben over het algemeen weinig zicht op de beroepsmogelijkheden die deze bieden.

Welvaartervaring en common sense

De voornaamste bron van ongenoegen heeft te maken met de veranderingen in de woonbuurten van Almere, en in mindere mate overlast in het centrum. De woonomgeving is onderzocht, maar wij hadden niet vooraf vermoed hoe belangrijk de veranderingen in de woonomgeving zijn voor in de beleving van de respondenten.

Het ongenoegen over buurten heeft sterk te maken met de hoge waarde van het 'genoegen' dat men hecht aan de buurt en het belang daarvan voor de eigen leefwereld. Het wonen in een rustige, groene en vertrouwde buurt, onder gelijkgestemden, bepaalt in belangrijke mate het welvaartgevoel van de lagere middenklasse. De waardering voor het wonen in Almere betreft in de eerste plaats de eigen buurt. Die vormt als het ware de natuurlijke leefomgeving en drukt ook uit wat men heeft bereikt en wat men belangrijk vindt in het leven: een eigen, comfortabel huis in een rustige omgeving waar mensen wonen als jezelf, die dezelfde dingen belangrijk vinden en prettig met elkaar omgaan.

Mensen zoals jij zijn mensen met eenzelfde achtergrond, die werk doen dat qua kennis, vaardigheden en positie overeenkomt met het jouwe. Of men nu in loondienst werkt of als zelfstandige, men heeft een positie waarin men verantwoordelijkheid heeft, vaak leiding geeft en klantvriendelijk en oplossingsgericht moet zijn. Men heeft specifieke technische, administratieve en sociale vaardigheden, die men ook bij medebewoners herkent en die eveneens de omgang met de burens vormgeven.

Men gaat met de burens om, zoals men met klanten en collega's omgaat. Dat is niet specifiek voor de lagere middenklasse, dat geldt ook voor andere groepen, zoals de hogere middenklasse. Punt is, dat dit voor die hogere middenklasse algemeen bekend en erkend is, maar voor de lagere middenklasse zelden onderkend wordt. Ook deze groep kenmerkt zich door cultureel (en sociaal) kapitaal, zij het dat dit veel minder een op zichzelf staande bron van discours of status vormt. Het gaat vooral om kennis en vaardigheden van praktische aard.

Het cultureel en sociaal kapitaal van de hogere lagen van de middenklasse heeft de trekken van een *culture of critical discourse* (Gouldner 1979). Om mee te tellen is redeneren op een zeker abstractieniveau een noodzaak. Meninge over politiek, kunst en cultuur dienen op die manier te worden geformuleerd. 'Interessant' is een vaker gebezigde kwalificatie dan 'mooi'. Het cultureel en sociaal kapitaal van de lagere middenklasse is daarmee vergeleken concreter en praktischer. Omgang met anderen heeft weinig trekken van *impression management*, maar is gericht op uitwisseling van ervaring, tips en onderlinge hulp. Men loopt bij elkaar de deur niet plat, maar als er iets moet gebeuren is er altijd wel iemand die over de benodigde kennis, vaardigheden, contacten of apparatuur beschikt. Burens hoeven – net als collega's – het niet op elk punt met elkaar eens te zijn, om elkaar toch als gelijkgestemden te zien. Het gaat erom dat je op eenzelfde manier in het leven staat. Met sommige burens heeft men meer dan met anderen. Contact maken wordt gewaardeerd, maar afstand houden wordt ook gerespecteerd. Deze houding geeft een andere inhoud aan het begrip sociale cohesie. Over het algemeen is het idee dat de sociale cohesie in een buurt gediend is met een langere woontijd van de bewoners. Dan leren ze elkaar immers beter kennen. Uit de interviews komt een andere opvatting naar voren: nieuwkomers worden vanzelfsprekend opgenomen als mensen zijn zoals wij, onafhankelijk van herkomst, inkomen of politieke opvattingen. Het gaat bij sociale cohesie niet om kennen, maar om herkennen.

Die herkenning treedt bijvoorbeeld op als je een baan hebt, het liefst kinderen, en je niet al te sociaal bent. Daaronder valt een groot deel van de Almeerders. Herkenning voor de lagere middenklasse komt ook in een aantal andere aspecten tot uiting: in de omgang, aan de hand van bepaalde rituelen. Soms na tests, waarin informeel en relatief onbedoeld de houding ten aanzien van alledaagse zaken wordt nagegaan. Publieke vertrouwdheid begint bij dergelijke rituelen. Geldt dat voor heel Almere? Nee, uit de dagelijkse omgang moet wel blijken dat ze tot de praktische mensen behoren.

Zoals men naar elkaar kijkt en met elkaar omgaat, kijkt men ook naar mensen van de gemeente en instellingen die verantwoordelijk zijn voor het beheer van de buurt of voor het onderwijs of andere zaken. Dat is ook een vak, en daarin lopen slimmere en minder slimme en handiger en minder handige vakmensen rond. Dat is nou eenmaal niet anders, maar verwacht wordt dat die wel net zo oplossingsgericht zijn als jezelf en dat je op voet van gelijkheid, met de erkenning van wederzijds vakmanschap, aan oplossingen voor problemen kunt werken. In zekere zin geldt dit ook voor de houding ten aanzien van de politiek. Daarin treedt wel een onderscheid op tussen mensen zoals wij en anderen.

De eersten zouden burens kunnen zijn, bij de laatsten is dat simpelweg ondenkbaar.

Naar analogie van het begrip *critical discourse* zouden we de houding van de lagere middenklasse kunnen aanduiden als *common sense*. De *culture of common sense* is het kenmerk van het cultureel en sociaal kapitaal van de lagere middenklasse en bepaalt de manier waarop zij in de wereld staan en zaken (en mensen) beoordelen.

Welvaartervaring en ongenoegen

Veranderingen in de buurt ziet men deels als gevolg van maatschappelijke veranderingen, zoals individualisering en mentaliteitsverandering. Daar kun je je wel over opwinden, maar je kunt er nou eenmaal weinig aan doen. Dat geldt niet voor veranderingen die men ziet als een gevolg van slecht beleid of laks beheer, zoals het plaatsen van een asociaal gezin in een tussenwoning, het niet optreden tegen overlast en vervuiling, het niet ingrijpen bij overlast door jongeren. Daaraan ergert men zich niet alleen, men denkt ook na over oplossingen, geheel in de lijn van de pragmatische houding die deze groep kenmerkt.

Veranderingen ziet men voorlopig nog meer in buurten vlakbij en aan de andere kant van de busbaan dan in de eigen buurt of straat. Voor de eigen buurt spreekt men over incidenten. In andere buurten, vaak met meer sociale huurwoningen ziet men structurele veranderingen optreden. Die voeden de vrees dat dit ook in de eigen buurt zou kunnen gebeuren. Die vrees voor het verloren gaan van de vertrouwde en hoog gewaardeerde buurt komt in alle gesprekken vele malen geprononceerder naar voren als de vrees voor negatieve veranderingen in de sociaaleconomische positie. Die laatste heeft men naar de overtuiging van de respondenten grotendeels in eigen hand. Dat geldt niet voor de veranderingen in de buurt. Die kan men niet controleren (Mayol 1998). Maar die veranderingen hebben een zeer grote invloed op de welvaartervaring van de lagere middenklasse.

Common sense en betrokkenheid

Er is een grote betrokkenheid bij de buurt, wat iets anders is dan participatie in door de gemeente opgezette projecten. Men regelt dingen zelf en verwacht van de gemeente dat deze dat ook doet voor de zaken waarvoor de gemeente verantwoordelijk is. Hieruit spreekt dezelfde pragmatische houding als bij de veranderingen in de sociaaleconomische positie. Betrokkenheid is ook zaken melden; en soms even opruimen. Maar men verwacht dat er met die melding dan ook wat wordt gedaan en is gaarne bereid om over oplossingen mee te denken. Maar de gemeente moet het niet omdraaien: dat de bewoners de oplossingen moeten uitvoeren die de gemeente verzint. Het ongenoegen uit zich onder andere in bespiegelingen over de prioriteiten die binnen lokaal beleid en landelijke politiek worden gesteld. De bespiegelingen kenmerken zich door een sterke 'common sense' en pragmatische houding. Daarin spelen de eigen manieren van doen en de kennis, vaardigheden en ervaringen opgedaan binnen het eigen beroep een grote rol. Deze deelt men met de gelijkgestemde buurtbewoners.

De veronderstelling dat eventueel ongenoegen te maken kon hebben met de grote aandacht voor hoger opgeleiden vanuit media en politiek, wordt niet bevestigd vanuit de interviews.

De manier waarop de lagere middenklasse aankijkt tegen beleid en politiek, is niet per se negatief over politici en ambtenaren. Beoordeling van lokale veranderingen en politieke gebeurtenissen geschiedt vanuit het eigen, praktisch georiënteerde referentiekader

Almere als nieuwe stad

In hoeverre is dit nu een algemeen verhaal over de lagere middenklasse en wat is er dan nog specifiek voor Almere? Wat hier wordt geconcludeerd gaat waarschijnlijk op voor veel plekken waar de groep woont. Dat geldt echter in het bijzonder voor de nieuwe steden, waar de woningvoorraad voor een groot deel destijds juist op deze groep is afgestemd. Misschien komt het pregnanter in Almere naar voren omdat het de grootste nieuwe stad is en met Lelystad ook nog eens gebouwd op nieuw land, waardoor er van begin af aan een nieuwe 'biotoop' ontstond. Misschien ook dat de druk van de woningmarkt vanuit Amsterdam op Almere groter is dan vanuit andere oude steden op de voormalige groeigemeenten rond die oude steden. Verder onderzoek zal moet uitwijzen in hoeverre onze bevindingen gelden voor de lagere middenklasse in het algemeen en in hoeverre ze specifiek zijn voor de nieuwe stad Almere. Maar een ding is zeker: deze groep voelt zich bijzonder thuis in Almere. Ze wonen er als een vis in het water, het is hun *natural area*. Tegelijk wordt langzaam duidelijk dat zij ook *trapped* zijn in deze omgeving: hier staan alle ontplooiingsmogelijkheden op maximaal en op andere locaties zou men een stap terug moeten doen wat betreft woonbeleving en welvaartervaring. Aangenomen dat die stap niet voortkomt uit een verbetering van de sociaaleconomische positie, maar uit een verslechtering van de leef- en woonomstandigheden. Waar kunnen ze heen als er problemen komen?

Aanbevelingen

Op basis van het onderzoek kan een aantal aanbevelingen worden geformuleerd voor het gemeentelijk beleid. Daarin zijn drie belangrijke beleidslijnen te onderscheiden, die raken aan de in dit rapport beschreven positie, omstandigheden, ambities en opvattingen van de lagere middenklasse in Almere.

1) Op eigen kracht?

De gemeentelijke overheden streven ernaar dat burgers (weer) meer zelf gaan doen. Voor een deel vanwege noodzakelijke bezuinigingen, maar ook vanuit een ander perspectief op de rol van de overheid en het bevorderen van 'burgerkracht'. Dit streven komt mede voort uit het verleggen van taken van de rijksoverheid naar de gemeenten, die op hun beurt zijn ingegeven door de wens en de noodzaak een groter beroep te doen op het zelfoplossend vermogen van mensen en buurten.

Uit dit onderzoek komt naar voren dat de lagere middenklasse beschikt over een groot zelfoplossend vermogen en bereid is een steentje bij te dragen aan een goed functionerende buurt. Zij heeft daar ook ideeën over, gebaseerd op de praktische inzichten die men ook in het eigen beroep hanteert. Van die inzichten kunnen gemeentelijke diensten en andere instellingen gebruik maken, bijvoorbeeld bij het anders organiseren van het buurtbeheer en het opzetten van ondersteuningsstructuren. Dat zal echter alleen slagen op basis van overleg, gelijkwaardigheid en respect voor de inzichten en ervaringen van deze buurtbewoners.

Een benadering die uitgaat van een idee van achteroverleunende burgers die alleen maar meer eisen stellen, heeft weinig kans van slagen. Oproepen van leidinggevendenden aan hun medewerkers om 'meer op hun handen te gaan zitten' ook niet. De overheid moet niet terugtreden, maar een betrouwbare partner worden.

Bewoners verwachten niet dat de overheid alles oplost. Ze vragen ondersteuning van de overheid bij het oplossen van problemen waar ze zelf niet uitkomen. Daarbij gaat het meestal over kleine problemen van grote groepen, veel minder vaak om grote problemen van kleine groepen.

De eerste soort problemen behoren tot de dagelijkse ergernissen, die met name te maken hebben met het beheer van de woonomgeving. Die ergernissen komen vaak voort uit de constatering dat de gemeente het niet handig doet en niet adequaat reageert op meldingen en suggesties. Dat voelt voor bewoners ook als een miskening van hun lokale kennis en vakmatige inzichten. Dus gemeente: gebruik die om het buurtbeheer samen met bewoners te verbeteren. In sommige gevallen zal de bijdrage van bewoners groter uitvallen dan in andere. Maatwerk is vereist. Bedenk dat sociale veranderingen vragen om een intensiever beheer. Voorkom dat die veranderingen synoniem worden met verslechtering van de kwaliteit van de omgeving.

Richt je daarbij op de mensen die wat willen (*coalition of the willing*) en die verder willen gaan dan een verbetering van het beheer van het

bestaande. Ondersteun die bijvoorbeeld bij het aanleggen van een speeltuin of buurttuin, maar hanteer dat niet als een gemeentelijk strategie om dat overal op dezelfde wijze te willen implementeren. Een buurthovenier is beter dan alleen maar een toezichthouder. Bedenk ook dat het groene karakter van buurten in hoge mate het gevolg is van privégroen, met name de voortuinen. Onderzoek met bewoners die dat willen de mogelijkheden om dat te versterken. De 'grote problemen van kleine groepen' hebben vaak betrekking op sociale problemen die voortkomen uit de plaatsing of instroom van personen of huishoudens met een specifieke problematiek. Dat kunnen zogenaamde multiprobleemgezinnen zijn, of mensen met een psychiatrische achtergrond of ronduit asociale types. Het aanpakken van die problemen op zich (via gezinszorg of bemoeizorg) is nodig, maar niet genoeg. Ook de concrete overlast die deze huishoudens veroorzaken dient te worden aangepakt. Val daarbij niet in de valkuil van de integrale aanpak: het gaat hierbij niet om een probleem van de buurt, maar om een probleem in de buurt (Musterd e.a. 2000). Wees voorzichtig met het doen van een beleidsmatig beroep op mantelzorg door burens. Burens zijn geen familie of goede vrienden. Burens zijn bereid de helpende hand toe te steken, maar wensen tegelijk afstand te bewaren en schrikken terug voor meer intieme relaties. Er bestaat geen verband tussen de sociale samenhang in een buurt en de bereidheid te helpen (Linders 2010). Vaak is er sprake van handelingsverlegenheid, die zowel voorkomt uit 'vraagverlegenheid' als uit 'acceptatieschroom'. Het doorbreken van die handelingsverlegenheid kan helpen bij dienstverlening tussen burens, maar dat is nog iets anders dan zorg. Kijk daarvoor liever naar andere vormen van professionele organisatie van zorg zoals Buurtzorg Nederland dat doet, of nieuwe vormen van collectieve inkoop van zorg, zoals de zorgcoöperatie die in sommige buurten in Nederland al bestaat.

2) Vangnetten voor de kwetsbare middenklasse?

Uit dit onderzoek komt naar voren dat de lagere middenklasse niet behoort tot de meest kwetsbare groepen in de samenleving. Niet omdat hun maatschappelijke en sociaaleconomische positie zo stabiel is, maar omdat ze beschikken over een groot zelfoplossend vermogen. Zij hebben geleerd te anticiperen op tegenvallers. De term kwetsbare middenklasse lijkt gezien recente berichten meer van toepassing op andere middenklasse-groepen, hoger opgeleide dertigers met veel te hoge hypotheek.

De groep die uit dit onderzoek naar voren komt is ook niet onbekend met allerlei regelingen. Integendeel, daar maken ze van gebruik in de organisatie van hun huishouding, bijvoorbeeld de Persoons Gebonden Budgetten. Ze weten de weg naar instellingen te vinden en maken gebruik van de aanwezige vangnetten. Het lijkt dan ook niet nodige specifieke regelingen te bedenken en vangnetten op te zetten voor deze groep.

Het is wel zo, dat de lagere middenklasse zijn positie in belangrijke mate dankt aan een vanzelfsprekende en stilzwijgende ondersteuning vanuit de verzorgingsstaat. Met bezuinigingen vallen delen van die

ondersteuning weg. Daar ligt een mogelijke kwetsbare factor. Wij hebben gevonden dat mensen goed met de omstandigheden kunnen omgaan, maar positiebehoud moet wel mogelijk zijn.

3) Emancipatiemachine?

Sociale stijging is niet voor iedereen hetzelfde (Vromraad 2006). Vooruitkomen kan op andere manieren dan door te studeren op een steeds hoger niveau. Ontwikkeling van kennis en expertise kan ook langs andere wegen. Door hard werken en de ontwikkeling van vaardigheden weten velen een bepaald niveau van welvaart te bereiken. Dan past ook van de overheid erkenning van wat men heeft bereikt in plaats van de zorgelijke blik. Wat niet wegneemt, dat deze groep bijzonder geholpen zou zijn met raad, advies en ondersteuning bij het vervolgonderwijs van hun kinderen, omdat de structuur van met name het middelbaar beroepsonderwijs veel weg heeft van een labyrint. Dat hoeft echter niet specifiek gericht te zijn op deze groep. De hoogopgeleide ouder van wie het kind niet meteen naar het atheneum of gymnasium kan of wil, heeft hetzelfde probleem. Almere zou zich veel meer moeten profileren als een lerende omgeving.

Literatuur

Beer, Paul de (2008), *De middenklasse onder druk?*, in: **De kwetsbare middenklasse**, debattenreeks Hollands Spoor, Den Haag: WRR/ StategieeraadRijksbreed, 15-42

Bourdieu, Pierre (1984), **Distinction. A social critique of the judgement of taste**, London: Routledge&Kegan Paul

Bovens, Mark en Anchrit Wille (2010), **Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie**, Amsterdam: Prometheus

CBS (2009), Regionaal Inkomensonderzoek CBS 2009

Deben, Leon en Kees Schuyt (2000), **Sociale cohesie in Almere. Sociale samenhang in een jonge stad**, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam

Frank, Robert H. (2005), **Falling Behind. How Rising Equality Harms the Middle Class**, Berkeley: University of California Press

Gaggi, Massimo en EdoardoNarduzzi (2007), **Het einde van de middenklasse en de opkomst van de lowcostmaatschappij. Hoe de globalisering Europa in zijn greep houdt**, Amsterdam: Van Genneep

Gemeente Almere (2009), **Almere, Mensen maken de stad. De Sociale Agenda Schaalsprong**

Gemeente Almere (2010), **Het Oostvaardersakkoord 2010 - 2014**

Gemeente Almere (2012), **Sociale Atlas 2011**

Giddens, A. (1984), **The constitution of society. Outline of the theory of structuration. Cambridge**, Polity Press

Goffman, Erving (1974), **Frame analysis: An essay on the organization of experience**, New York: Harper and Row

Gouldner, A.W. (1979), **The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class. A frame of reference, theses, conjectures, arguments, and a historical perspective on the role of intellectuals and intelligentsia in the international class contest of the modern era**, New York: Continuum.

Gruijter, Marianne de, Eliane Smits van Waesberghe en Hans Boutellier (2010), **Een vreemde in eigen land. Boze autochtone burgers over de nieuwe Nederlanders en de overheid**, Amsterdam: uitgeverij Aksant en Forum-instituut voor multiculturele vraagstukken.

Hägerstrand, T. (1970), *What about people in regional science?*, in: **Papers of the Regional Science Association**, 24, 7-21

Hamers, David (2003), **Tijd voor suburbia. De Amerikaanse buitenwijk in wetenschap en literatuur**, Amsterdam: Van Genneep

Herlyn, U. (1982), *Levensgeschiedenis en stadsontwikkeling. Over de analyse van lokale voorwaarden voor de individuele levensloop*, in: L. Deben en J. Van der Weiden, **Sociologie en gebouwde omgeving**, Deventer: Van Loghum, 95-117

Jacobs, Jane (1962), **The Death and Life of Great American Cities. The failure of town planning**, Harmondsworth: Penguin

Ledoux, Guuske, Edith van Eck en Jaap Roeleveld (2012), **Achterblijvende onderwijsresultaten in het basisonderwijs van Almere**, Amsterdam: Kohnstamm Instituut

Linders, Lilian (2010), **De betekenis van nabijheid. Een onderzoek naar informele zorg in een volksbuurt**, Den Haag: SDU

Mayol, Pierre (1998), *Living*, in: M. de Certeau, L. Giard en P. Mayol, **The Practice of Everyday Life: volume 2 Living and Cooking**, Minneapolis: University of Minnesota Press. Zie voor een vertaling van de paragraaf 'De buurt': Reijndorp, Arnold en Leeke Reinders (2010)

Metaal, Stefan, Iris van Huis en Arnold Reijndorp (2008), **Rust en onrust in Nieuwegein. Verslag van een onderzoek**. Nieuwegein: Mitros Wonen

Metaal Stefan (2010), Iris van Huis en Jan Willem Duyvendak, **Grote problemen van kleine groepen en kleine problemen van grote groepen. Een onderzoek naar sociale projecten bij stedelijke vernieuwing in Overtoomse Veld**, Amsterdam: Stadsdeel Slotervaart/Universiteit van Amsterdam

Metaal, Stefan (2011), **Identiteit van stad, dorp en buitenwijk. Consequenties van de opkomst van het stedelijk veld en gentrification voor ruimtelijke identiteit**, Amsterdam: dissertatie Universiteit van Amsterdam

Musterd, Saco, Hans Blok en Nicole Smakman (2000), **Problemen in de buurt maar niet van de buurt: ontwikkelingen en beleid in de Westelijke Tuinsteden van Amsterdam**, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam

Reijndorp, Arnold, Vincent Kompier, Stefan Metaal, Ivan Nio en Birgitt Truijens (1998), **Buitenwijk. Stedelijkheid op afstand**. Rotterdam: NAI Uitgevers

Reijndorp, Arnold en Leeke Reinders (red.) (2010), **De Alledaagse en de geplandestad. Over identiteit, plek en thuis**, Amsterdam: SUN Trancity–deSTADSWIJKstudies

Reijndorp, Arnold, Stefan Metaal, Iris van Huis en Saskia Naafs (2011), **New Town Roots. Geboren en getogen Zoetermeeders over hun stad**, Almere: International New Town Institute

Rossem, Maarten van (2010), **Waarom is de burger boos?**, Amsterdam: Uitgeverij Nieuw Amsterdam

Swaan, A. de (1989), **Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd**, Amsterdam: Bert Bakker

Uitermark, J., M. Oudenampsen, B. van Heerikhuizen en R. van Reekum (2012), **Populisme en de sociologische verbeelding**, Sociologie 8(1), pp. 3-12

VROM-raad (2006), **Stad en stijging. Sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing**, Den Haag: VROM-raad, advies 054

Bijlage 1: Checklists

Checklist interviews middenklasse Almere

Introductie: doel van het onderzoek, lengte en opbouw van het interview en zaken rond vertrouwelijkheid.

A: Achtergrond

Kenmerken: Geboortejaren. Huwelijks staat.

Gezinssamenstelling: Aantal volwassenen, kinderen, leeftijd, thuiswonend?

Kinderen: geboortejaren, school en/of soort werk en locatie.

Traject: Soort werk respondent, opleidingstraject en arbeidscarrière.

Soort werk partner en opleidingstraject en arbeidscarrière.

Familie: Beroep en opleiding ouders van de respondent/partner. Hoe was globaal de financiële situatie van de ouders in de kindertijd van de respondent? Broers en/of zussen (als van toepassing) en zijn/haar/hun beroep en opleiding.

B: Woongeschiedenis

Woongeschiedenis: Waar geboren? Waar jeugd doorgebracht? Wanneer zelfstandige woning? Soort woningen. Redenen tot vestiging en vertrek. (Herhalen voor partner).

Huidige woning: Waarom in deze stad? Waarom in deze wijk? Hoe bent u hieraan gekomen?

C: Inkomsten en uitgaven

Lijst: Neem lijst door met inkomsten, vaste lasten, verzekeringen en overige uitgaven.

Sparen: Wat houdt u over aan het einde van de maand? Is er ruimte om te sparen? Hoeveel wordt er gespaard en voor welke doeleinden?

Veranderingen: Zijn er tijden geweest waarin men meer/minder te besteden had? Waar lag dat aan? Heeft men het gevoel dat de inkomsten krimpen? Hoe komt dat? Heeft men het gevoel dat bepaalde typen kostenposten (vaste lasten, incidentele uitgaven en andere consumptiegoederen) duurder/goedkoper zijn geworden? Hoe komt dat? Heeft men het gevoel dat men minder gebruik kan maken van (financiële) regelingen van de overheid?

D. Het dagelijkse leven

Weekindeling: Hoe ziet een gemiddelde week er van dag tot dag uit? Waar en hoe eet men 's avonds? Met het hele gezin, in etappes? Aan tafel, bij de televisie?

Werk: Waar werkt men, en welke uitgaven worden gedaan aan vervoer naar, en op het werk? Is de auto een onmisbaar onderdeel?

Familie: Waar wonen familieleden, en hoe vaak worden deze bezocht? Zijn er hulpbehoevende familieleden die wat betreft geld en tijd op het gezinsleven drukken? Wat is de band met de familie en wat verwacht men van het gezin?

Vrienden/kennissen: Hoe ziet de vrienden en kennissenkring eruit?

Waar wonen ze? Hoe vaak worden ze bezocht? Bevinden contacten zich voornamelijk in de straat, in de buurt, in het stadsdeel, in de stad of buiten de stad?

Vrije tijd: Sport / uitstapjes, uit eten / cultuur / natuur. Waar?

Televisiegebruik kinderen en volwassenen. (Soort) tijdschriften en kranten (Elektronische) spelletjes.

Voorzieningen: Boodschappen, winkelen, waar en waarom daar? Voor welke zaken gaat men naar het stadscentrum? Welke andere plekken in de stad bezoekt men regelmatig? Bezoekt men voor bepaalde activiteiten andere gemeenten? Welke activiteiten en waar? Waarvoor blijft men binnen de buurt?

Prioriteiten: Waar liggen prioriteiten in tijd en geld? Zijn prioriteiten veranderd sinds de komst naar Almere, of andere oorzaken?

E. Buurtomgang, betrokkenheid en vertrouwen

Straat: Beschrijving wie er in de straat wonen. Beschrijving van burens en nabije bewoners: huishouden, beroep, spontaan genoemde karakteristieken. 'Ons soort mensen'?

Openbare ruimte: Van de openbare ruimte, groen, parken: waar lopen ze liever wel/niet. Leukste en slechtste plekken van de buurt.

Buurtomgang: Interactie met mensen op straat. Ga na: jongeren, actieve bewoners, kennissen in de buurt (groeten, af en toe praatje, over de vloer). Mate van sociale controle, roddel e.d.

Activiteiten: Zijn er wel eens buurtfeesten, zijn er bewonerscommissies e.d.? Wat is de eigen rol hierin?

Criminaliteit/overlast: Wie? Waar? Verhalen uit tweede hand (kennissen, media) of uit eigen ervaring? Voelt men zich veilig in de buurt?

Veranderingen: Veranderende samenstelling van de straat: is in eerder genoemde punten iets veranderd/verbeterd sinds men hier is komen wonen? (samenstelling straat en buurt, buurtcontact, activiteiten, overlast?) Door vernieuwing of andere zaken? Hoe was het eerst? Wat zou men verbeterd willen zien? Voorkeur voor een gemengde buurt? (naar etniciteit of naar inkomen?) Wie heeft men graag als burens? Is het vertrouwen in anderen in de buurt veranderd?

F. De gemeente

Beoordeling Almere: Vindt men dat Almere een stad is waar je prettig kan wonen, of zou men als daar gelegenheid voor is liever verhuizen? Is de stad als geheel de afgelopen tijd voor- of achteruit gegaan? Hoe waardeert men de grote groei die Almere te wachten staat?

Beleid: Waardering beleid van aantrekken hogere inkomensgroepen door bouw dure woningen en culturele voorzieningen. Gevoel dat gemeente zich voldoende inzet voor oude bewoners en wijken/lagere inkomensgroepen?

Politieke positie: Waar heeft men op gestemd tijdens afgelopen gemeenteraadsverkiezingen? Waarom? Wat stemde men daarvoor doorgaans? Wat stemde men tijdens nationale verkiezingen? Waarom? Wat stemde men daarvoor doorgaans?

Sociaaleconomische houding: Vindt men dat de overheid er voor hen is? Waarom? Verlangt men meer financiële ondersteuning van de

overheid, of acht men zichzelf verantwoordelijk voor het vergaren van een redelijk inkomen?

G. De toekomst

Woonaspiraties: Waar zou men het liefst willen wonen in of buiten Almere? Voelt men zich op zijn plaats in de huidige woonplek?

Wonen in Almere: Denkt men in de toekomst te verhuizen?

Waarom? Hoe denkt men dat de huidige wijk zich in de toekomst gaat ontwikkelen? Hoe gaat Almere als geheel zich in de toekomst ontwikkelen?

Sociale mobiliteit: Denkt men in de toekomst een betere of slechtere positie in de samenleving te verkrijgen? Zullen de kinderen het in de toekomst beter krijgen dan de respondent?

Economie: Wat verwacht men van de toekomstige staat van de Nederlandse economie, is men overwegend positief of negatief gestemd?

Verzorgingsstaat: Verwacht men dat zichzelf en de (eventuele) kinderen in de toekomst in dezelfde mate kunnen profiteren van sociale voorzieningen? Welke plaats neemt de verzorgingsstaat in de toekomstverwachtingen van de respondent?

Inkomsten		Uitgaven		
Post	Bedrag (€)	Post	€/md	€/jr.
Netto-inkomen* gezinslid 1 per maand	€	Huur/hypotheekaflossing	€	€
(eventueel) Netto-inkomen gezinslid 2 per maand	€	Onderhoud aan het huis, bijv. vervanging geiser/cv	€	€
(eventueel) Netto-inkomen gezinslid 3 per maand	€	Gas/elektra	€	€
(eventueel) Netto-inkomen gezinslid 4 per maand	€	Water, waterschapsbelasting	€	€
Huursubsidie totaal	€	Internet	€	€
Zorgtoeslag totaal gezin	€	vaste telefoon	€	€
Kinderbijslag totaal gezin	€	kabel	€	€
Bijdragen van familieleden/bekenden (eventueel)	€	Mobiele telefoon abonnements- afdrachten volwassen leden	€	€
Andere uitkeringen (bijv. extra zorgvergoedingen etc)	€	Zorgverzekering (totaal huish.)	€	€
* Zowel inkomen uit arbeid als in de vorm van een werkloosheids- of bijstandsuitkering.		Aanvullende kosten rond zorg	€	€
		Afbetaling lening/rente lening	€	€
		Afbetaling andere (huishoudelijke) apparaten	€	€
		Type auto:		
		Aanschafwaarde auto:	€	€
		Afbetaling auto/afschrijving	€	€
		Onderhoud auto	€	€
		Abonnementen op het openbaar vervoer:	€	€
		Uitwonende kinderen: ouderlijke bijdrage (incl. coll. gelden etc.)	€	€
		Schoolgelden /kinderopvang	€	€
		Zak- en kleedgeld thuiswonende kinderen (totaal)	€	€
		Lidmaatschap sportclubs en verenigingen /hele gezin/jaar	€	€
		Extra kosten lidmaatschap sportclubs (uitstapjes, kleding, sportmateriaal)	€	€
		Donaties	€	€
		Pensioenvoorziening werkgevr	zelf	niet
		Boodschappen	€	€

Verzekeringen (excl. zorgverzekering)		Aanwezig (✓/x)
Standaard	1. Levensverzekering	
	2. Doorlopende reisverzekering	
	3. Aansprakelijkheid (WA)	
	4. Inboedel	
	5. Auto	
Anders	6.	9.
	7.	10.
	8.	11.
Totaalbedrag	€	

Overige uitgaven			
Categorie/post	Onderdeel	Aanwezig	Bedrag
Auto (aanschafwaarde)	Auto		€
Meubels en woonartikelen	Meubels en woonartikelen		€
Huishoudelijke apparaten	Wasdroger		€
	Magnetron		
	Vaatwasser		
Media- en communicatieapparatuur	Mobiele telefoon		€
	Smartphone		
	Vaste muziekinstallatie		€
	Muziekdrager (mp3/iPod)		
	Flatscreen televisie/DVD		€
	Personal computer		€
	Laptop		
Tuinartikelen (meubelen, gereedschappen, planten etc.) en klussen	E-reader/iPad		€
	Vaste muziekinstallatie		
	Fotocamera		
	Gameconsole (vast of draagbaar)		
	Tuinambeulelement		€
Vrije tijdsabonnementen	Tuingereedschappen		
	Bloemen en planten		
	Klusmateriaal/gereedschap		
Kosten voor specifieke hobby	Museum(jaar)kaart		€
	Abonnement dierentuin		
	Abonnement themapark		
Vakantie (geschatte bedrag totaal alle vakanties in het jaar van alle gezinsleden)	Vakantie		€
Huisdieren	Voer, verzorging, arts		€
Kleding (hele gezin, excl. kleedgeld kinderen)	Kleding		€

Bijlage 2: Samenvatting enquêteresultaten

1. Bepaling van lagere middenklasse bij de analyse van de enquête

Voor de enquête is een enge definitie van de lagere middenklasse gehanteerd. Respondenten die een lagere of middelbare opleiding hebben genoten (maximaal MBO-niveau), en een netto huishoudinkomen hebben tussen de €1.200,- en €2.250,- per maand, vallen voor de analyse van de enquête binnen de doelgroep. In de resultaten is de aldus geformuleerde 'lagere middenklasse' vergeleken met de 'resterende bevolking', d.w.z. de overige respondenten van het onderzoekspanel die niet tot de doelgroep behoren. Deze 'resterende bevolking' bestaat uit respondenten die een hoger opleidingsniveau of inkomen hebben.

Deze enge definitie is gebaseerd op het gemiddeld besteedbaar inkomen van eenpersoonshuishoudens. Huishoudensinkomens zijn vaak dubbelinkomens. Het gaat ook meestal om huishoudens met kinderen, die gemiddeld een iets hoger inkomen hebben. Slechts 5% van de huishoudens die in de enquête als lagere middenklasse zijn gedefinieerd bestaat uit één persoon. Rekening moet worden gehouden met het feit dat het hier om een enge definitie gaat.

Vergeleken met Nederland is de aldus gedefinieerde lagere middenklasse in Almere kleiner dan in heel Nederland en ook kleiner dan de lagere middenklasse in de 100.000+ gemeenten (RIO 2007).

2. Kenmerken

Voor de woonsituatie van de lagere middenklasse van de enquête geldt dat 72% in rijwoningen woont. Er is een verschil in aandeel koopwoning afhankelijk van het inkomen: van de huishoudens met inkomens tussen 1200 en 1750 woont rond 45% in een koopwoning; en van huishoudens met inkomens tussen 1750 en 2250 is dat 67%. Om een overzicht te krijgen van de verspreiding van de middenklasse zoals gedefinieerd voor de enquête, is de indeling van 'electoraal geograf' Josse de Voogd (2009) hanteert). De typen verschillen naar bouwjaar, bouwstijl en niveau van voorzieningen. De *bloemkoolwijken*, geconcentreerd in Almere Haven, zijn eind jaren zeventig en begin jaren tachtig gebouwd en kenmerken zich door hun karakteristieke woonerfstructuur. De *sobere jaren tachtigwijken*, zoals stedenwijk in Almere Stad, dateren van halverwege de jaren tachtig, toen de economische laagconjunctuur en veranderende stedenbouwkundige inzichten leidde tot de bouw van relatief goedkoper uitgeruste woningen in een hoge dichtheid in een soberder vormgegeven omgeving. Wijken uit de periode van de *vinexwijken*, zoals Almere Poort en Verzetswijk in Almere Stad, zijn gebouwd vanaf begin jaren negentig met een iets geringer aandeel sociale huurwoningen dan de eerste twee typen wijken. Ten slotte zijn er in Almere de zogenaamde *elitewijken*, zoals de Vogelhorst in Almere Hout, met veel vrijstaande woningen, bedoeld voor de naar ruimte en rust zoekende hogere

middenklasse (De Voogd 2009). Dat laatste type laten we hier buiten beschouwing.

Figuur 1: Wijktypen in Almere (De Voogd 2009).

De lagere middenklasse woont meer dan de rest van de bevolking in *bloemkoolwijken* en *sobere jaren tachtigwijken*, en veel minder in *vinexwijken* (meer precies: wijken van de generatie van de eigenlijke Vinexwijken).

Tabel 1: Woonlocatie lagere middenklasse.

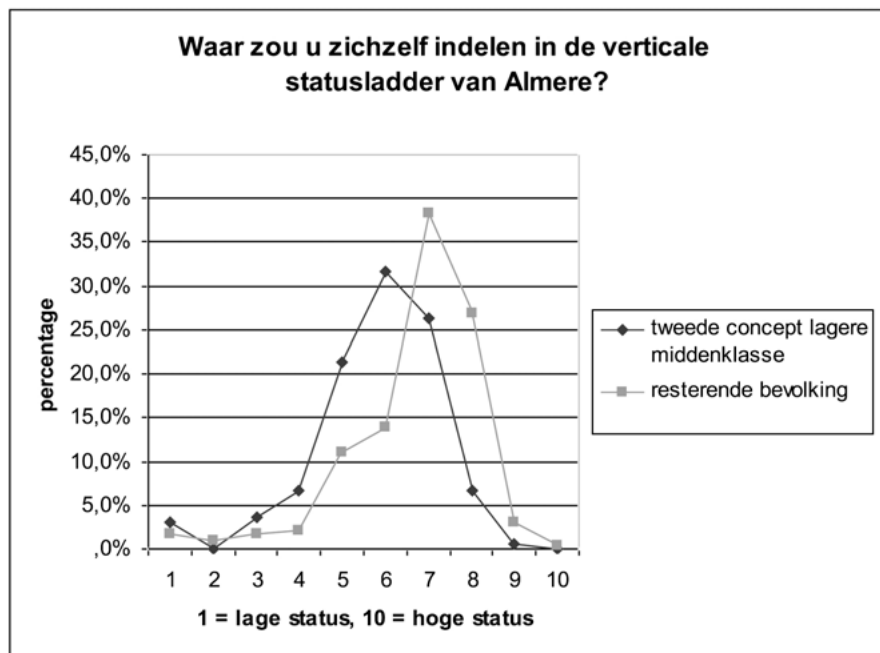
	Bloemkoolwijk	Sobere jaren '80 wijk	Vinexwijk
Lagere middenklasse	30,6	35,7	32,5
Resterende bevolking	21,8	28,4	45,1
Verskil (in %punt)	+8,8	+7,3	-12,6

De enquête laat zien dat het opleidingsniveau van deze groep relatief laag is. Bijna de helft (46,5%) middelhoog opgeleid (MBO, HAVO, VWO), bijna 30% heeft een lagere opleiding (en dus geen startkwalificatie). Wat betreft banen overheersen technische en dienstverlenende beroepen (horeca, detailhandel, beveiliging). Daarnaast zijn er veel beroepen in de sfeer van zorg en welzijn; lagere administratieve functies. Onder de respondenten bevinden zich relatief weinig zelfstandigen. Het is een relatief oude groep. Een derde (tegenover 14% van de rest van de bevolking) geniet een WIA of VUT-regeling of is met pensioen; het zijn vooral veertigplussers en er is een piek in de leeftijdsverdeling bij 55 jaar.

3. Status: onvoltooide emancipatie

Over het algemeen vinden leden van de lagere middenklasse dat zij in het leven verder zijn gekomen dan hun ouders. Men verwacht bovendien dat de sociale stijging die zijzelf doorgemaakt hebben – al is die kwetsbaar – door de kinderen verder wordt uitgebouwd: in meerderheid is men ervan overtuigd dat de kinderen het nog beter gaan krijgen (61% tegen 40% van de rest van de bevolking). Deze hoop op intergenerationale stijging is ook een uitspraak over de nog

niet voltooide emancipatie van henzelf. Op de denkbeeldige statusladder van Almere (1 t/m 10) positioneren mensen uit de lagere middenklasse zich op plaats 6 of 7, terwijl de rest van de bevolking zich voornamelijk indeelt op plaats 7 en 8.

Figuur 2: status

Tweederde van de bevolking denkt dat hun status over tien jaar gelijk zal zijn aan de huidige. Daarin onderscheidt de lagere middenklasse zich niet van andere groepen. Maar: onder andere groepen van de bevolking zijn de mensen die denken in de toekomst in status vooruit te gaan tegenover mensen die een statusdaling verwachten duidelijk in de meerderheid. Onder de lagere middenklasse houden die groepen elkaar ongeveer in evenwicht.

Mensen die denken over tien jaar achteruit te gaan in status stemmen dubbel zo vaak op de PVV, zijn vaker vijftigplus, voelen zich meer in de steek gelaten door de politiek (88,8% van de mensen die denken achteruit te gaan, tegen 67,8% van de mensen die denken vooruit te gaan), hebben vaker een lagere opleiding gevolgd, en wonen méér dan gemiddeld in sobere jaren *tachtigwijken* of *bloemkoolwijken*.

4. Economische onzekerheid

Het verdwijnen van typisch lagere middenklasse-banen door het wegtrekken van bedrijvigheid naar lagelonenlanden is volgens Paul de Beer (2008) een belangrijke reden voor sociaaleconomische onzekerheid onder de lagere middenklasse. Daarnaast vormt volgens de auteur technologie een bedreiging, juist ook voor de lagere 'whitecollar beroepen' die door het routinematige karakter steeds meer worden overgenomen door geautomatiseerde technologie. De toenemende flexibilisering van arbeid, en het niet meegroeien van het minimumloon

en de verhoogde mate van eigen verantwoordelijkheid en eigen risico zijn belangrijke institutionele veranderingen die zouden bijdragen aan meer economische kwetsbaarheid van de lagere middenklasse. Tegelijk signaleert hij dat de sociaaleconomische positie van middenklasse-groepen niet daalt. Daarbij concentreert hij zich echter alleen op de modale inkomens en middelbaar opgeleiden. De onder modaal verdienende en lageropgeleide lagere middenklasse bekijkt hij niet apart. Bovendien geeft hij aan dat het verschil tussen het vijftigste en tiende percentiel in de inkomensverdeling groter wordt. De vraag is dus of de groep tussen het twintigste en vijftigste percentiel (grofweg de lagere middenklasse) met de trend naar beneden of naar boven meegaat. Het verschil in de sociaaleconomische stabiliteit tussen de lagere middenklasse en hoger gepositioneerde groepen is groter dan het verschil in sociaal-culturele stabiliteit. Van de lagere middenklasse kan 70% volgens de samengestelde variabele worden omschreven als 'sociaaleconomisch instabiel', tegen 50% onder de rest van de bevolking. Binnen de lagere middenklasse maakt 65% zich zorgen over het eigen inkomen, tegen 36% van de rest van de bevolking. Mensen binnen de lagere middenklasse met beroepen in lagere dienstverlening (zoals horeca, detailhandel) of techniek zijn sociaaleconomisch onzekerder dan anderen en voelen zich meer in de steek gelaten door de politiek. Mensen in de lagere dienstverlening maken zich van alle andere opleidings- en specialisatieachtergronden het meest zorgen over hun inkomen.

Tabel 2: Twee inkomens-issues onder de actieven en inactieven.

	Actieven lagere middenkl.	Inactieven lagere middenkl.	Gemiddeld lagere middenkl.	Actieve resterende bevolking	Inactieve resterende bevolking	Gemiddeld resterende bevolking
<i>Ik maak me zorgen over mijn inkomen.</i>	2,6	2,8	2,7	2,2	2,5	2,3
<i>Je bent zelf verantwoordelijk voor een goed inkomen</i>	2,75	2,55	2,6	2,93	2,76	2,8

I = helemaal oneens, 4= helemaal eens. Actieven: In loondienst of zelfstandig. Inactief: Vut/pensioen/Aow/Wia.

In de interviews zou naar voren moeten komen in welke termen mensen de werk- en inkomensonzekerheid uitleggen, en waar ze de oorzaken leggen. Belangrijk is dan of mensen hun angsten duiden in termen van mondiale of nationale economische trends, institutioneel ingrijpen of de eigen (tekortschietende) concurrentiekracht.

Consumptie

Op consumptief gebied zou een toenemende inkomensongelijkheid zorgen voor een grotere kloof tussen de consumptiepatronen van de lagere middenklasse en de dominante consumptiepatronen van de welvarende creatieve klassen. Terwijl de laatsten zich als 'winnaars' in de postindustriële, symbolische economie kunnen onderscheiden door de aanschaf van méér en luxere producten, is de lagere middenklasse aangewezen op artikelen waar weinig status mee te behalen valt.

De lagere middenklasse zou de typische doelgroep kunnen zijn van de door de Italiaanse auteurs Gaggi en Narduzzi (2005) omschreven 'massamaatschappij' met haar 'lowcost-economie'. Die lowcost-economie voorziet in het verlangen naar een bestaan met de materiële voorrechten van de (hogere) middenklasse, en het comfort dat daarbij hoort. De toename van de mogelijkheden om in materiële behoeften te voorzien, zou echter gepaard gaan met een groeiende relatieve deprivatie (Frank 2005).

Het prijsbewustzijn is bij de lagere middenklasse in Almere sterk. Men reageert significant negatiever op de stelling 'ik koop liever kleding van een bekend merk dan merkloze kleding'. Slechts 19% is het hier mee eens, tegen 29% van de rest van de bevolking. Bij de dagelijkse boodschappen is het verschil in merkbewustzijn nog groter. Van de lagere middenklasse koopt 21% liever A-merken dan huismerken, terwijl 35% van de resterende bevolking dat doet.

Het sentiment dat consumptiegoederen steeds duurder worden - waarbij de introductie van de Euro volgens velen een rol speelt - leeft significant sterker onder de lagere middenklasse, en vertoont een negatieve samenhang met zowel inkomen als opleiding (zie regressietabel). Van de lagere middenklasse is 94% het hier (helemaal) mee eens.

Wat echter vooral naar voren komt, is dat de financiële mogelijkheden tot het aanschaffen van (luke) goederen onder druk staan. De lagere middenklasse kampt significant vaker met een hoge schuldenlast (hypotheekschulden buiten beschouwing gelaten). Huur- en hypotheekkosten drukken bij 52% 'zwaar' op het maandelijks budget (rest van de bevolking: 35%). Van de lagere middenklasse heeft 54% niet altijd genoeg geld voor vakanties, tegen 'slechts' 27% bij de rest van de populatie. In tabel 3 staan de gemiddelde scores van de hierboven genoemde stellingen.

Tabel 3: Stellingen over de eigen sociaaleconomische situatie (gemiddelden)

	Resterende bevolking	Lagere middenklasse	Vershil
<i>Ik maak me zorgen over mijn inkomen.</i>	2,31	2,73*	+0,42
<i>Ik heb veel schulden (excl. Hypotheek).</i>	1,49	1,63**	+0,14
<i>Ik heb altijd genoeg geld voor vakanties.</i>	2,84	2,39*	- 0,45
<i>De kosten voor mijn huis (hypotheek, huur) drukken zwaar op mijn maandelijks budget.</i>	2,22	2,52*	+0,30
<i>Het leven is een stuk duurder geworden de afgelopen 10 jaar.</i>	3,18	3,41*	+0,23

I = helemaal oneens, 4 = helemaal eens. * = significant ($\alpha < 0,01$), ** = significant ($\alpha < 0,05$)

5. Zelfredzaamheid en verzorgingsstaat

Ook de overheid heeft via belastingen en subsidies, en de mate waarin hierbij sprake is van herverdeling van inkomens, invloed op de bestedingsmogelijkheden van de lagere middenklasse. In de afgelopen decennia zien we een herdefiniëring van de doelen en de grondslagen van de verzorgingsstaat, wat zijn weerslag heeft op de lagere middenklasse. De ruime definitie van doelgroepen (bijv. van de sociale

woningbouw, de ziektekostenverzekering of de kinderopvang) wordt, mede onder druk van 'Europa' steeds meer ingeperkt tot groepen die het echt nodig hebben; de verzorgingsstaat als vangnet. Politiek ligt er een sterkere nadruk op het 'zelf kunnen ophouden van de broek'. Deze veranderingen lijken de lagere middenklasse - te klein voor tafellaken, te groot voor servet - meer dan andere groepen te treffen. Een respondent antwoordt in de open ruimte waarop men een onderbouwing kan geven voor het eigen stemgedrag:

'Wij behoren tot die groep die precies op de grens qua inkomen enz. zitten. Wij vallen daardoor buiten alle subsidies en vergoedingen maar moeten wel het volle pond betalen terwijl het inkomen niet hoog is. Groenlinks/SP wil zich nog wel eens voor die groep inzetten.'

De vraag is, hoe deze groep zelf aankijkt tegen de grotere nadruk op zelfredzaamheid. Opvallend is dan, dat de lagere middenklasse in Almere veel belang hecht aan de eigen verantwoordelijkheid voor het vergaren van een goed inkomen. Wel is het percentage dat het er mee eens is dat 'men zelf verantwoordelijk is voor het vergaren van een goed inkomen' bij de lagere middenklasse lager dan bij de restgroep. Een ruime meerderheid van de lagere middenklasse vindt dat je zelf verantwoordelijk bent voor een goed inkomen (63%), maar dat is bijna 12 procentpunten lager dan de overige bevolking (zie tabel 1). Gevraagd naar de verdeling van welvaart in Nederland legt de lagere middenklasse meer dan gemiddeld de nadruk op herverdeling, en heeft minder oog voor de eigen verantwoordelijkheid. Relatief meer mensen uit de lagere middenklasse zijn het eens met de stelling dat 'we met z'n allen moeten zorgen de inkomensverschillen niet te groot worden in Nederland' (83 tegen 73%). Hetzelfde geldt voor de stelling dat rijke mensen relatief meer belasting moeten betalen dan arme mensen. Deze sterke wens tot herverdeling van inkomens gaat niet gepaard met het toekennen van een grote rol aan de overheid op het punt van voorzieningen. Op de vraag of men liever lagere belastingen en minder overheidsvoorzieningen wil, of hogere belastingen en méér overheidsvoorzieningen - spreekt de lagere middenklasse meer dan andere bevolkingsgroepen een voorkeur uit voor lagere belastingen (54%, tegen 44% bij de resterende bevolkingsgroepen). In de tabel hieronder staan de gemiddelde scores van de bovengenoemde stellingen.

Tabel 4: Mening over sociaaleconomische issues (gemiddelden).

	Resterende bevolking	Lagere middenklasse	Vershil
<i>Je bent zelf verantwoordelijk voor een goed inkomen.</i>	2,88	2,64*	- 0,24
<i>We moeten met z'n allen zorgen dat het verschil tussen arm en rijk niet te groot wordt.</i>	2,82	3,02*	+0,20
<i>Rijke mensen moeten ook een grote deel van hun inkomen aan belasting betalen.</i>	2,76	3,07*	+0,31
<i>Liever hoge belastingen en meer overheidsvoorzieningen (uitkeringen, onderwijs etc.).</i>	2,99	1,80*	- 1,19

I = helemaal oneens, 4 = helemaal eens. * = significant ($\alpha < 0,01$)

De vraag is, of hier sprake is van een algemeen 'anti-institutionalisme', zoals bijvoorbeeld Achterberg beschrijft (men is voor herverdeling, maar tegen een grotere rol van de overheid), of van een gerichte kritiek op de aard van de overheidsbestedingen. De schijnbare tegenstelling (wel herverdeling, minder overheid) zien we terug in het stemgedrag van de lagere middenklasse. Zij stemt meer dan gemiddeld op de SP, die zich scherp profileert op de verdediging van de sociale zekerheid en m.n. de oudedagsvoorziening. Ook de PVV is populair en deze partij richt zich op belastingverlaging én het in stand houden, cq. verbeteren van verzorgingsarrangementen. Daarnaast pleit deze partij voor het afschaffen of sterk beperk van subsidies op andere terreinen (o.a. cultuur, wijkaanpak en etnische groepen). Als deze standpunten die van de lagere middenklasse weerspiegelen, dan zou deze vermoedelijk dus vooral kiezen voor het bezuinigen op diverse subsidies en niet op de sociale zekerheid. Uit de enquête blijkt dat lagere middenklasse significant vaker dan de resterende bevolking vindt dat kunst- en cultuursubsidies afgeschaft mogen worden. Als we kijken naar het verschil in draagvlak voor de verzorgingsstaat tussen actieven en inactieven, dan is de logische hypothese dat inactieven, die meer profiteren van die arrangementen, er ook meer waarde aan hechten. In de data gaat dat alleen op voor de lagere middenklasse. Bij de resterende bevolking is er geen verschil tussen actieven en inactieven. Opmerkelijk is dat werkenden binnen de lagere middenklasse minder dan werkenden in de rest van de bevolking de eigen verantwoordelijkheid voor het vergaren van een goed inkomen benadrukken. Ook zijn ze het meer eens zijn met herverdeling van inkomens, maar willen daaraan zelf minder dan werkenden uit de restgroep bijdragen.

Tabel 5: Verschil in antwoorden actieven en inactieven op sociaaleconomische stellingen.

	Actieven lagere middenkl.	Inactieven lagere middenkl.	Gemiddeld lagere middenkl.	Actieve resterende bevolking	Inactieve resterende bevolking	Gemiddeld resterende bevolking
<i>Je bent zelf verantwoordelijk voor een goed inkomen</i>	2,75	2,55	2,6	2,9	2,7	2,8
<i>We moeten met z'n allen zorgen dat het verschil tussen arm en rijk niet te groot wordt in Nederland.</i>	2,9	3,1	3	2,8	2,9	2,8
<i>Heeft liever lagere belastingen en minder overheidsvoorzieningen (als onderwijs, uitkeringen).</i>	0,6	0,4	0,5	0,4	0,4	0,4
<i>Ik voel me in de steek gelaten door de politiek.</i>	3,1	3,1	3,1	2,6	2,8	2,6
<i>De Nederlandse cultuur moet hier boven andere culturen (blijven) staan.</i>	3,3	3,3	3,3	2,9	2,9	2,9

I = helemaal oneens, 4 = helemaal eens. Actieven: In loondienst of zelfstandig. Inactief: Vut/pensioen/Aow/Wia.

De armoedeval, de inkomensgrens waarboven aanspraken op subsidies en toeslagen vervallen kan in de interviews meer in detail worden bekeken.

Een vraag die in de interviews ook beantwoord moet worden, is of het afnemend profijt van de overheid leidt tot de wens deze sociale rechten terug te winnen, of tot het afwenden van de verzorgingsstaat en het benadrukken van economische zelfredzaamheid. Bovendien is het relevant te onderzoeken hoe men aankijkt tegen groepen die wel aanspraak kunnen maken op die verzorgingsarrangementen, en of hierin het verlies- of autonomiediscours wordt gebruikt. De rol die etniciteit hierbij speelt is relevant. Leidt de komst van sociaaleconomisch zwakkere immigrantengroepen bij de autochtone lagere middenklasse tot een groter beroep op hun autonomie? Speelt deze etnische factor een rol in een mogelijk afnemend draagvlak van de verzorgingsstaat? (vgl. De Beer 2007)?

6. Sociale veranderingen

In de samengestelde variabele 'culturele stabiliteit', die een gemiddelde meet van de in de onderstaande tabel genoemde stellingen, scoort de lagere middenklasse een halve punt lager (op 3) dan de rest van de bevolking (tabel B30). Van de lagere middenklasse is 62% het eens met de stelling dat je tegenwoordig niet meer weet op wie je kunt rekenen, tegen 37% van de rest van de bevolking. Bovendien is 81% het oneens met de stelling dat 'men tegenwoordig steeds beter met elkaar omgaat'.

Tabel 6: Stellingen over de sociaalculturele stabiliteit (gemiddelden)

	Resterende bevolking	Lagere middenklasse	Vershil
<i>Tegenwoordig weet niet meer op wie je kunt rekenen.</i>	2,36	2,67*	+0,31
<i>Mensen gaan steeds beter met elkaar om.</i>	2,14	2,00*	- 0,14
<i>Ik erger me wel eens aan vrouwen op straat die een hoofddoek dragen.</i>	2,14	2,34*	+0,20
<i>Ik vind dat in mijn buurt het contact tussen burgen onderling goed is.</i>	2,92	2,86	- 0,06
<i>Ik vrees dat mijn buurt de komende jaren achteruit gaat.</i>	2,32	2,7*	+0,38

I = helemaal oneens, 4 = helemaal eens. * = significant ($\alpha < 0,01$)

De lagere middenklasse bevindt zich op het snijvlak van een (sterke) behoefte aan sociale cohesie en onderlinge solidariteit en enige mate van hiërarchie en (bege)leiding enerzijds, en autonomie en zelfredzaamheid anderzijds. De waarden rondom consumptie, het gezinsleven, rust en ruimte zijn gretig van middenklassegroepen overgenomen, maar daar lijkt een verlies van identiteit en een *sense of belonging* mee gepaard te zijn gegaan. Hiervoor worden twee oorzaken geregeld genoemd: a. een veranderende sociale *structuur* en b. een veranderende sociale *samenstelling* van wijk en buurt.

a. Individualisering en veranderende netwerkstructuren

In de uitkomsten van de enquête vinden we aanwijzingen dat het verlies van de sterke interne cohesie en de informele organisatie van het leven, waarbij het onderling vertrouwen in en het zelfplossend vermogen van familie-, buurt- of geloofsgemeenschappen groot was,

een gemis is. Een voorbeeld daarvan is dat de lagere middenklasse meer dan andere groepen de gezelligheid in de oude stadswijken aangeeft als de meest positieve herinnering, terwijl de overige bevolking bijna dubbel zo vaak wijst op de drukte en (culturele) variatie als eigenschap van de grote stad die het meest gewaardeerd werd (bijlage B29.2). Bovendien blijkt dat de moderne burgerij, een leefstijlgroep van Motivaction (2003) die wat betreft inkomen, opleiding en culturele houding vergelijkbaar is met het hier gebruikte concept van de lagere middenklasse, minder dan gemiddeld betrokken is in het verenigingsleven, en een geringe politieke betrokkenheid vertonen. (Hogere) middenklassegroepen zijn net als de lagere middenklasse minder betrokken bij familie, buurt en kerkgemeenschap dan vroeger, maar dat lijkt gecompenseerd door participatie in het verenigingsleven of in de politiek.

b. Veranderende (etnisch-)sociale samenstelling

In het sociale leven blijft fysieke nabijheid voor de lagere middenklasse belangrijker dan bij andere groepen. Men oriënteert zich voornamelijk binnen Almere, en het liefst binnen de eigen buurt. Die afhankelijkheid van het milieu dicht bij huis maakt de lagere middenklasse kwetsbaarder voor veranderingen in de sociale samenstelling van de buurt. Het inkrimpen van de eigen wereld, het verdwijnen van vertrouwde burens en daarmee de set aan gemeenschappelijke ervaringen en gedeelde kennis, leidt vooral onder de lagere middenklasse tot de veelgehoorde aanklacht dat men zich 'vreemde in eigen buurt' voelt. De vraag is welke rol etniciteit speelt in deze gevoelens.

Uit de enquête blijkt dat de lagere middenklasse het significant vaker oneens is met de stelling dat moslims in Nederland recht hebben op een moskee. Ook ergert de lagere middenklasse zich vaker aan vrouwen met hoofddoek op straat, en heeft men tijdens de landelijke verkiezingen van 2010 significant vaker dan andere groepen gestemd met de reden dat men vindt dat het beleid ten aanzien van niet-westerse migranten strenger moet worden.

Het gevoel minder thuis te zijn in de eigen buurt, kan zijn oorzaak ook vinden in de nabijheid van sociaaleconomisch succesvollere buurtgenoten. In de enquête zien we dat terug in de uitkomst dat de sociaalculturele stabiliteit van de lagere middenklasse in Vinexwijken opvallend laag is (zie tabel 11 verderop).

7. Cultureel conservatisme

Als het gaat om de sociaalculturele thema's die in de jaren zestig en zeventig speelden, zoals gelijkheid van man en vrouw, acceptatie van euthanasie en abortus en in mindere mate ook van homoseksualiteit lijkt de lagere middenklasse niet af te wijken van de rest van de bevolking (Duyvendak 2004; Bovens 2010). Anders ligt dat op het punt van culturele diversiteit. Met name de (hogere) middenklasse en de elite leggen een sterke nadruk op autonomie in het creëren van een eigen identiteit, van zichzelf en van anderen (Verkaaik 2009, Bovens 2010). Culturele variatie, tolerantie en anti-autoritarisme horen als vanzelfsprekend bij deze opvatting. Op deze punten is de bevolking verdeelder.

Tabel 7: Stellingen over sociaalculturele issues (gemiddelde scores).

	Resterende bevolking	Lagere middenklasse	Vershil
<i>De Nederlandse cultuur moet hier boven andere culturen (blijven) staan.</i>	2,98	3,31*	+0,33
<i>Wat we nodig hebben is minder regels en wetten, en meer ongebonden en toegewijde leiders waarop mensen kunnen vertrouwen.</i>	2,71	2,92*	+0,21
<i>Kinderen worden tegenwoordig te veel vrijgelaten.</i>	3,05	3,35*	+0,30
<i>Moslims in Nederland hebben recht op eigen Moskees.</i>	2,75	2,51*	-0,24

1= helemaal oneens, 4= helemaal eens. *=significant ($\alpha < 0,01$)

De lagere middenklasse is meer gesteld op culturele homogeniteit en sterke autoriteit. De Nederlandse cultuur moet volgens een ruime meerderheid (89%) van de lagere middenklasse 'boven andere culturen blijven staan'. Bij de rest van de bevolking is dat iets minder dan drie kwart. Drie kwart van de lagere middenklasse is het eens met de stelling dat het aantal regels en wetten moet worden beperkt en er meer ongebonden, toegewijde leiders moeten komen waarop men kan vertrouwen. Bij de resterende bevolking is dat 65%. Datzelfde geldt op een lager niveau. De opvoeding van kinderen bijvoorbeeld, mag volgens de lagere middenklasse strenger: slechts 6% is het hier (helemaal) mee oneens. Dat is 20% bij de rest van de bevolking. Angst voor een afnemende veiligheid in de buurt en een afnemend respect voor normen en waarden doen de lagere middenklasse veel sterker dan groepen met meer inkomen en opleiding verlangen naar autoritaire en paternalistische methoden. De multiculturele samenleving, die vraagt om egalitaire verhoudingen en gelijke behandeling contrasteert deels met de waarden van de lagere middenklasse. Bijna 40% van de lagere middenklasse wijst gelijke behandeling van godsdiensten in het geval van de Islam af: zij vinden dat moslims in Nederland geen recht hebben op eigen moskeeën. Dat is bij de resterende bevolking 25%.

Hoewel de lagere middenklasse gemiddeld genomen cultureel conservatiever is dan andere groepen, blijken de verschillen binnen de groep zelf soms groter. Houtman en Achterberg (2009) beschreven al dat de ideologische coherentie onder lager geschoolden veel lager is dan onder hoger opgeleiden.

8. Media, kunst en cultuur

Verschillen in culturele oriëntatie zijn ook terug te vinden in het mediagebruik. De lagere middenklasse kijkt liever naar de commerciële tv-zenders en grote amusementsshows dan de rest van de bevolking (zie tabel B13). Bovendien scoren de informatieve programma's op de commerciële zenders (RTL en SBS) een stuk hoger onder de lagere middenklasse dan onder de rest van de bevolking: 29% heeft de voorkeur voor *Hart van Nederland* en *Editie NL* tegen 16% van de rest van de bevolking (tabel B14). Daarnaast wordt significant minder gekeken naar *Buitenhof* en (voormalig) *Nova* (14% tegen 23% van de rest van de bevolking), maar zijn de twee groepen

niet significant afwijkend van elkaar wat betreft het gebruik van lokale media. Almere Vandaag wordt door de hele steekproef veel gelezen (rond 60%). De lagere middenklasse heeft niet alleen behoefte aan informatieve programma's die meer amusement en *human interest* bieden, maar die zich ook explicieter richten op binnenlands nieuws en het herkenbare leven van alledag. Bij de dagbladen is een zelfde trend te zien: *De Telegraaf* en het *AD* worden door de lagere middenklasse relatief meer gelezen en gewaardeerd (53% tegen 38 procent van de rest van de bevolking), en de 'kwaliteitskranten', zoals *De Volkskrant*, *NRC Handelsblad* en *Trouw* worden significant minder gelezen. Bovendien heeft de grote groep Telegraaflezers Hart van Nederland en Editie NL als voorkeur, terwijl de kleine groep Volkskrant-, AD- en Trouwlezers Nova en Buitenhof als grootste voorkeur noemen. Dezelfde tweedeling zien we bij de vragen over de rol van kunst en cultuur in het eigen leven en in de samenleving. Dat 'de hogere kunsten' in de praktijk vooral bedoeld zijn voor de hogere segmenten in de samenleving blijkt uit het oordeel over de besteding van gemeenschapsgeld aan de cultuursector. De lagere middenklasse vindt significant vaker dat kunst- en cultuursubsidies afgeschaft mogen worden dan de resterende bevolking. Bovendien waardeert de lagere middenklasse andere kunstvormen dan de hogere: waar de lagere middenklasse in meerderheid figuratieve kunst waardeert die de werkelijkheid zo nauwkeurig mogelijk weergeeft (51%), daar is 57% van de resterende bevolking het oneens met de stelling dat kunst de werkelijkheid zo precies mogelijk moet weergeven. De correlatie tussen opleiding en klasse speelt hier een grote rol.

9. Locals of cosmopolitans

Zowel de resterende bevolking (56) als de lagere middenklasse (60%) voelen zich voornamelijk Nederlander. Waar men van de resterende bevolking verschilt, is wat men zich verder nog voelt: *cosmopolitan of local*. Het mediagebruik geeft daarvoor een indicatie. De lagere middenklasse prefereert televisierubrieken die de nadruk leggen op nationaal of lokaal nieuws zoals *Hart van Nederland* en *Editie NL*, terwijl de rest van de Almeerse bevolking meer dan gemiddeld naar rubrieken kijkt die in ook aandacht besteden aan buitenlands nieuws, zoals *Nova/Nieuwsuur* of *Buitenhof*. Het kan zijn dat 'Nederlanderschap' steeds meer betekent 'weten hoe het hier hoort' en daarom een belangrijk kenmerk is geworden waarmee mensen zich vereenzelvigen. Nederlander zijn zou zo deels in de plaats zijn gekomen van een wij-gevoel op andere gebieden zoals religie, werk of buurt. De focus op het nationale van de lagere middenklasse doet bij het postmoderne, kosmopolitische deel van de bevolking soms ongemakkelijk aan. Bij hen wegen individuele vrijheden en culturele verscheidenheid zwaarder, terwijl bij de lagere middenklasse het 'wij-gevoel' van het Nederlandschap doorgaans voorrang heeft. Als gekeken wordt naar groepen binnen de lagere middenklasse (tabel hieronder), valt op dat mensen in wijken met een lage status (de sobere jaren tachtig wijken), zich minder snel Almeerder, en sneller Nederlander voelen, en dat ouderen zich meer dan gemiddeld concentreren op lokale, en 'jongeren' meer op nationale schaal.

Tabel 8: schaal van identificatie

		Almeerder	Nederlander	Groot Amsterdammer	Europeaan / Wereldburger
Voelt zich voornamelijk.. (%)					
Resterende bevolking totaal		16	56	7	23
lagere middenklasse	totaal	25*	60	3*	11*
	opleiding laag	22	63	7	8
	middelbaar	26	58	2	14
	inkomen 1350-1750	27	66	4	4
	1750-2250	21	59	5	15
	wijktype Bloemkool	29	53	8	10
	Jaren '80	19	65	3	13
	Vinex	28	56	2	15
	leeftijdsgroep 30-49	14	71	4	12
	50-64	30	55	3	11
65+	25	61	6	8	

*= is significant ($\alpha < 0,05$). Alleen totalen zijn getoetst. De verschillen binnen de lagere middenklasse zijn niet getoetst.

10. Verschillen tussen wijken

De verschillen in identificatie en andere leefstijlkenmerken doen zich ook voor tussen wijken in Almere (zie figuur 1). De veranderende bevolkingssamenstelling en de dalende status van oudere wijken die daarvan het gevolg is, zorgen bij de lagere middenklasse in die wijken voor onzekerheid. Zowel ruimtelijk als sociaal raken zij op afstand van de succesvolle middenklassegroepen waar en steeds dichterbij kansarmere groepen. De vrees dat de eigen buurt achteruit gaat is bij de lagere middenklasse bijna dubbel zo groot als bij de resterende bevolking (61% tegen 34%, zie tabel 6). Onder mensen uit de lagere middenklasse die wonen in *bloemkoolwijken* en *sobere jaren tachtigwijken* is die vrees bovendien een stuk groter (63% en 67%) dan onder mensen uit de lagere middenklasse die wonen in *vinexwijken* (49%).

Tabel 9: Percentage (helemaal eens) met de stelling: "Ik vrees dat mijn buurt de komende jaren achteruit gaat."

	Bloemkoolwijk	Sobere jaren '80 wijk	Vinexwijk	Gemiddeld
Lagere middenklasse	63	67	49	61
Resterende bevolking				34

De verschillen tussen lagere middenklassegroepen in verschillende wijken beperken zich niet tot vrees voor verval van de buurt. Mensen uit de lagere middenklasse in de *bloemkoolwijken*- en *sobere jaren tachtigwijken* zijn sociaaleconomisch meer gericht op gelijkheid en zijn cultureel conservatiever dan de lagere middenklasse in *vinexwijken*. Opvallend is dat de *sobere jaren tachtigwijken* eruit springen wat betreft de sociaalculturele stabiliteit (zie tabel 10 hieronder). Hierbij gaat het om de mate waarin mensen vertrouwen hebben in andere mensen en

de samenhang en sfeer in de buurt beoordelen. Tweeëntwintig procent van de lagere middenklasse wordt in deze indeling als 'sociaalcultureel zeer instabiel' ingedeeld, tegen 6% van de lagere middenklasse in *Bloemkoolwijken* en *vinexwijken*. Dit kan wijzen op een geringere sociale samenhang in deze wijken dan de andere twee typen. Verder valt op dat het aantal mensen dat 'sociaalcultureel stabiel' te noemen is, in de *vinexwijken* beduidend lager is dan in de *bloemkoolwijken* en *sobere jaren tachtigwijken*.

Tabel 10: Verschillen wat betreft sociaalculturele stabiliteit binnen de lagere middenklasse op wijkniveau

	Sociaalculturele stabiliteit (integratie en samenhang)*			Tegenwoordig weet je niet meer op wie je kunt rekenen: (helemaal) eens.	Het contact tussen burens is goed: (helemaal) eens.
	Stabiel	Instabiel	Zeer instabiel		
Bloemkoolwijk	18	76	6	55	87
Sobere jaren '80 wijk	16	62	22 (!)	64	69
Vinexwijk	13	81	6	65	75

*Samengesteld op basis van 4 variabelen

In de interviews kan worden bekeken of de culturele kloof tussen de lagere middenklassegroepen en (hogere) middenklasse wellicht te groot is voor een prettig buurtcontact, dat de op autonomie gerichte (hogere) middenklasse bij lagere middenklassegroepen voor vervreemding zorgen, of dat de confrontatie met mensen met meer maatschappelijk succes het gevoel van relatieve deprivatie en daarmee de onzekerheid en sociale isolatie versterkt.

1.1. Wantrouwen in politiek en bestuur

De groepen binnen de lagere middenklasse onderscheiden zich van de hogere middenklassen in hun opvattingen en routines in het dagelijks leven, hun sociaaleconomische stabiliteit, hun zorgen over de multiculturele samenleving en de teloorgang van normen en waarden. De overheid lijkt zich voor de belangen van de lagere middenklasse niet meer te interesseren, zo is de gedachte, en richt zich op die van de hogere middenklassen en op groepen aan de onderkant van de maatschappelijke ladder.

Tabel 11: Vertrouwen in de overheid (in percentages [helemaal] mee eens)

	Lagere middenklasse									Resterende bevolking (totaal)
	Type wijk*			Opleiding**		Inkomen***			Totaal	
	Bloemkool	Jaren '80	Vinex	Laag	Middel	1000-1350	1350-1750	1750-2250		
Ik heb vertrouwen in de overheid	26	17	24	19	23	31	17	22	22	38
Ik voel me door de politiek in de steek gelaten	80	74	74	78	75	76	83	73	77	57

*=allen niet significant. ** =significant ($\alpha < 0,05$) met controle van opleiding, leeftijd, type wijk. *** =significant ($\alpha < 0,01$) met controle van inkomen, leeftijd, type wijk en hogere opleiding meegenomen.

Waar 57% van de resterende bevolking zich door de politiek in de steek gelaten voelt, is dat onder de lagere middenklasse 77%. Hoewel er onder de rest van de bevolking van Almere ook een stevig wantrouwen in de politiek heerst (62% vertrouwt de overheid niet), is dat onder de lagere middenklasse nog hoger (77%).

Als het gaat om de belangrijkste punten die men deed besluiten om op een bepaalde partij te stemmen, koos de lagere middenklasse significant vaker voor een harder immigratie- en integratiebeleid ten aanzien van niet-westerse allochtonen: 35% tegen 17% bij de restgroep. Vanzelfsprekend kozen voornamelijk PVV-ers en VVD'ers daarvoor. Wat opvalt is dat deze stelling niet sterk inkomens- maar wel enigszins opleidingsafhankelijk is binnen de lagere middenklasse (tabel 12 hieronder). Ook een strenger veiligheidsbeleid wordt onder de lagere middenklasse significant vaker genoemd. Ook hier geldt dat er geen eenduidige relatie met inkomen of opleiding binnen de lagere middenklassegroepen bestaat. Het niet tornen aan de AOW-leeftijd wordt merkwaardig genoeg vaker genoemd door de bovenliggende inkomensgroep, en mensen met een lagere opleiding. Significant minder vaak werd gekozen voor het op orde brengen van de staatsfinanciën en het in stand houden van de gastvrijheid en tolerantie van Nederland.

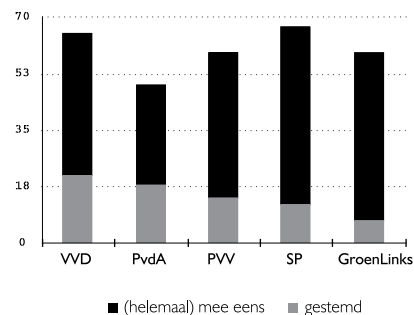
Tabel 12: Genoemde redenen om op een partij te stemmen. (men mocht er twee noemen)

	Resterende bevolking Totaal	Lagere middenklasse							
		Totaal	Gestemd op.**			Inkomen*		Opleiding	
			VD	PvdA	PVV	1350-1750	1750-2250	Laag	Middel
Overheidsfinanciën op orde	32	20*	49	7	16	11	21	17	21
Migratie/integratiebeleid strenger	17	35*	60	10	68	33	34	37	34
de AOW-leeftijd niet verhogen	7	15*	11	10	28	8	20	21	11
Nederland en Almere moeten veiliger	13	22*	26	17	28	21	23	24	20
Nederland moet gastvrij/tolerant blijven	21	16*	0	43	0	21	14	16	15
Welvaart (blijven) verdelen	27	28	5	50	8	21	29	24	30
De hypotheekrenteaftrek niet omlaag	17	19	22	20	20	25	17	19	18
De overheid moet kleiner worden	8	8	11	3	8	12	7	8	9
De lijsttrekker sprak me aan	16	14	2	16	4	14	12	16	12

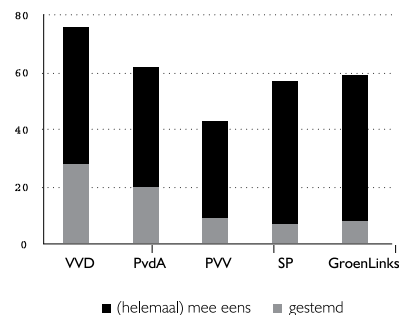
*= inkomensgroep 1000-1350 niet meegerekend door te lage respons. **= drie grootste partijen in Almere

De economisch-rechtse en cultureel-linkse thema's doen het bij de lagere middenklasse dus minder goed dan de economisch-linkse en cultureel-rechtse thema's. De SP en de PVV zijn derhalve de partijen die de lagere middenklasse aanspreken, en kunnen volgens de enquête dan ook op meer dan gemiddelde waardering rekenen. Van vijf partijen werd gevraagd in hoeverre men het eens was met de standpunten

van deze partij. Dat waren de VVD (economisch-rechts), de PvdA (centrum-links), de PVV (cultureel-rechts), Groenlinks (cultureel-links) en de SP (economisch-links). Bovendien werd gevraagd wat mensen hebben gestemd tijdens de Tweedekamerverkiezingen van 2010.

Figuur 3: Stemgedrag en sympathie Lagere middenklasse.

Figuur 4: Stemgedrag en sympathie Resterende bevolking.

Hoewel de lagere middenklasse nét niet significant meer op de PVV stemde dan de rest van de bevolking, geldt dit wel voor het verschil in sympathie tussen de lagere middenklasse en de resterende bevolking. Gezien de werkelijke verkiezingsresultaten is de PVV onder de lagere middenklasse hoogstwaarschijnlijk populairder dan uit deze enigszins vertekende steekproef naar voren komt. De PVV weet bovendien de negatieve identiteit van de lagere middenklasse ('niet hogeropgeleid', 'niet-middenklasse'), beter dan de VVD ('de hardwerkende Nederlander') om te zetten in een positieve identiteit ('Henk en Ingrid', 'de gewone mensen in het land'), je zou bijna zeggen een eigen 'ethniciteit'.

Tabel 13: Stemgedrag (in procenten).

		VVD	PvdA	PVV	SP	D66	GL	
Uitslag Tweedekamerverkiezingen Almere totaal**		25	23	17	9	6	7	
Resterende bevolking	Totaal	28	21	9	7	9	8	
Lagere middenklasse	Totaal	21*	18	13*	12*	6	7	
	opleiding	laag	21	19	14	16	3	7
		middelbaar	21	17	15	10	8	7
	Inkomen***	1350-1750	19	21	11	10	8	8
		1750-2250	21	17	15	11	6	4
	leerweg	techniek	21	17	14	16	4	2
		lagere dienstverlen.	18	13	22	9	2	5
	economie/bedrijfsk.	25	18	18	10	7	3	

*= is significant ($\alpha < 0.05$). Alleen totalen zijn getoetst op significantie. **= bron: De stemmen geteld TK 2010. ***= vanwege lage respons in categorie 1000-1350 is deze buiten beschouwing gelaten.

De VVD-stemmers onder de lagere middenklasse verschillen van de VVD-stemmers onder de rest van de bevolking (zie tabel hieronder). Thema's rond veiligheid, immigratie en het niet invoeren van een AOW-leeftijdverhoging zijn bij hen belangrijker, terwijl economisch-rechtse thema's als een kleinere overheid, het op orde brengen van overheidsfinanciën en het in stand houden van de hypotheekrenteaftrek minder worden genoemd dan bij de overige VVD-stemmers. Kijken we alleen naar woningbezitters, dan noemt de lagere middenklasse het in stand houden van de hypotheekrenteaftrek vaker als belangrijkste verkiezingspunt dan de rest van de bevolking.

Tabel 14: Belangrijke standpunten (men kon er twee kiezen) van VVD stemmers lagere middenklasse en overig

	LMK WD-stemmers	Overige WD-stemmers
Overheidsfinanciën op orde	48	60
Immigratiebeleid strenger	60	25
Veiligheid	25	12
Hypotheekrenteaftrek moet blijven	22	39
Meer tolerantie en gastvrijheid	0	4
AOW-leeftijd mag niet omhoog	11	4
Welvaart eerlijk verdelen	6	2
Overheid moet krimpen	11	15

De PvdA is onder de lagere middenklasse dan wel de tweede partij, veel sympathie krijgen zij niet. Minder dan de helft van de lagere middenklasse is het eens of helemaal eens met de standpunten van de PvdA. Dat is 63% bij de rest van de bevolking (zie figuur 3 en 4 hierboven). De lagere middenklasse is eensgezind negatief over de politiek, en voelt zich collectief buitenspel gezet, maar in de mening over de PvdA verschilt men sterk. Mensen die het niet of helemaal niet eens zijn met de standpunten van de PvdA maken zich meer zorgen over hun inkomen, stemmen vaker VVD of PVV, en noemen veel vaker immigratie en veiligheid als belangrijkste verkiezingspunten. Zoals we hebben gezien is de lagere middenklasse overwegend vóór nivellering en tegelijk uitgesproken tegen de uitbreiding van overheidsuitgaven op die terreinen die haar niet raakt of interesseert: daar moet gewoon het mes in worden gezet.

Colofon

Kwetsbare middenklasse? Sociale positie, strategieën van rondkomen en vooruitkomen en betrokkenheid van de lagere middenklasse in Almere.

Kwetsbare middenklasse? is een uitgave van het
International New Town Institute (INTI)
en de **Universiteit van Amsterdam - Han Lammersleerstoel**.

Onderzoek en publicatie in opdracht van:
Gemeente Almere

Auteurs
Stefan Metaal
Arnold Reijndorp

Onderzoek
Stefan Metaal
Arnold Reijndorp
Yannick Sonne
Saskia Naafs

Grafisch ontwerp:
Ewout Dorman, Gerard Hadders

Druk:
Tripiti, Rotterdam

Fotografie:
Theo Scholten

© International New Town Institute (INTI), Universiteit van
Amsterdam - Han Lammersleerstoel en auteurs, Almere 2013

ISBN 978-90-817520-2-2

Treden er in de sociaaleconomische positie en financiële draagkracht van huishoudens behorende tot de lagere middenklasse veranderingen op die wijzen op toenemende kwetsbaarheid? Op welke wijze en in welke mate voelen zij zich betrokken bij hun directe woonomgeving en de stad als geheel?

WELKE LEVEN DENK LASSEN

ISBN 978-90-817520-2-2

9 789081 752022 >

INTERNATIONAL NEW TOWN INSTITUTE